

VYTAUTO DIDŽIOJO UNIVERSITETAS
HUMANITARINIŲ MOKSLŲ FAKULTETAS
ISTORIJOS KATEDRA

Mantvydas Lugovojus

**VIEŠOSIOS ERDVĖS IR PASAULIETINIAI RITUALAI
OKUPUOTAME KAUNE 1940–1944 M.**

Magistro baigiamasis darbas

Vidurio Rytų Europos ir Lietuvos istorijos studijų programa, valstybinis kodas 621V21002

Istorijos studijų kryptis

Vadovas dr. Tomasz Błaszczak _____
(Moksl. laipsnis, vardas, pavardė) (Parašas) (Data)

Apginta doc. dr. Rūta Eidukevičienė _____
(Fakulteto/studijų instituto dekanas/direktorius) (Parašas) (Data)

Kaunas, 2017

TURINYS

Santrauka lietuvių kalba	2
Santrauka anglų kalba	3
Įvadas	4
1. Viešosios erdvės pirmosios sovietinės okupacijos laikotarpiu (1940–1941)	12
1.1. Kauno urbanistinio pertvarkymo planai.....	12
1.2. Nauji simboliniai-dekoratyviniai miesto erdvių akcentai	16
1.3. Sovietų valdžios įtvirtinimo ritualai ir naujas švenčių bei minėjimų kanonas	23
1.4. Masinių švenčių organizavimas	29
1.5. Miesto erdvių pritaikymas masinėms šventėms	33
1.6. Socialinė politika ir ritualai.....	37
1.7. Švenčių ir minėjimų internalizacijos problema	41
2. Viešosios erdvės nacių okupacijos laikotarpiu (1941–1944)	45
2.1. Kauno pertvarkymo idėjos ir miesto erdvių nacifikavimas	45
2.2. Nacių požiūris į Lietuvos nacionalinių švenčių ir ritualų tradiciją.....	53
2.3. Nacistinių švenčių kanono įsitvirtinimas	61
2.4. Karo metų realijos ir ritualai	73
2.5. Nacistinių švenčių recepcija vietinėje bendruomenėje	79
Išvados	82
Šaltinių ir literatūros sąrašas	84
Priedai	90

Viešosios erdvės ir pasaulietiniai ritualai okupuotame Kaune 1940–1944 m.

Santrauka

Šiame darbe rašoma apie 1940–1944 m. sovietų ir nacių okupacijas patyrusį Kauną. Abu okupaciniai režimai siekė įsitvirtinti ne tik vykdydami represijas, bet ir propaguodami naują ideologiją. Marksizmo-leninizmo ir nacionalsocializmo vertybes bandyta įtvirtinti keičiant miesto viešąsias erdves bei vykdant naujos valdžios galią išreiškusius ritualus. Šios pastangos neišvengiamai susidūrė su nepriklausomoje Lietuvoje gyvavusiais viešųjų erdvių vaizdiniais ir simboliais. Tyrime siekiama atsakyti į klausimus, kaip tokiais aplinkybėmis buvo konstruojamos viešosios erdvės, kokia jų sistema buvo sukurta, kokį poveikį ji darė vietinei bendruomenei? Darbe siekiama iširti Kauno viešųjų erdvių pokyčius ir jose vykusius pasaulietinius ritualus. Tiriami labiausiai miesto erdves keitę pasaulietiniai ritualai, rekonstruojami jų scenarijai ir ryšiai su skirtingomis ideologijomis. Lyginama abiejų okupacinių režimų vykdyta viešųjų erdvių politika ir santykis su vietinės kultūros tradicija bei nacionaline simbolika.

1940–1944 m. vyko daugiau simboliniai-dekoratyviniai Kauno viešųjų erdvių pokyčiai nei esminės urbanistinės miesto erdvių transformacijos. Didžiausius pokyčius viešosios erdvės patyrė per masines sovietų šventes. Tuomet itin aktyviai kurti Kauno centrinių erdvių užvaldymo, darbininkų hegemonijos ir visos visuomenės pertvarkymo vaizdiniai. Įtvirtindama naujus ritualus, sovietų valdžia nutraukė ryšius su ankstesne nacionalinių ritualų tradicija, marginalizavo Nepriklausomybės laikotarpio masinių švenčių vietą – Vienybės aikštę. Lietuvos valstybingumo atributai viešosiose erdvėse netoleruoti. Nacių viešųjų erdvių politikos pobūdį lėmė karo metų realijos ir siekis lietuvius paversti savo sąjungininkais kare prieš Sovietų Sąjungą. Taigi vokiečių okupacijos laikotarpiu Kauno viešosiose erdvėse simboliškai įprasminotos dvi skirtingos tapatybių ideologijos: 1918–1940 m. įtvirtinta lietuviškoji ir vokiečių nacistinė. Trečiojo Reicho simboliai kartais derinti su kai kuriais Lietuvos valstybingumo ženklais, tačiau pirmiausiai siekta kurti vokiečių hegemonijos Lietuvoje įvaizdį. Be to, atliekant iš Reicho perkeltus ritualus, akcentuotas vietinės bendruomenės ir nacių tikslų sutapimas, taip pat būtinybė susitelkti vardan pergalės Antrajame pasauliniame kare. Skirtingai negu sovietai, naciai aktyviai naudojo Nepriklausomybės metais svarbiomis nacionalinių ritualų vietomis, ypač Karo muziejaus sodelio erdve. Vėl į oficialiuosius renginius įtraukta Nežinomo kareivio kapo pagerbimo ceremonija. Vis dėlto nei sovietų, nei nacių viešųjų erdvių ir pasaulietinių ritualų politika nepajėgė itin plačiu mastu paveikti Kauno gyventojų. Nors dalis miestiečių dalyvavo abiejų režimų inicijuotuose ritualuose, jie nebuvo labai plačiu mastu internalizuoti.

Public Spaces and Secular Rituals in Occupied Kaunas in 1940–1944

Summary

This work focuses on Kaunas city, which suffered from the Soviet and Nazi occupations in 1940–1944. Both occupational regimes sought to consolidate their positions not only by imposing repressions but also by propagating a new ideology. The values of Marxism-Leninism and National Socialism were attempted to be instilled by changing the city's public spaces and conducting rituals that expressed the power of the new government. These efforts unavoidably clashed with the images and symbols of public spaces present in Lithuania. The research seeks to answer the following questions: how were public spaces constructed under such circumstances, what system was created, and what effect did it have on the local community? The work seeks to examine the changes of public spaces in Kaunas and the secular rituals that were performed there. The secular rituals that changed the city's spaces the most are researched, and their scenarios and connections to different ideologies are reconstructed. The policies of public spaces implemented by both regimes are compared, as well as their relations to the local cultural tradition and national symbols.

During the period of 1940–1944, the changes of Kaunas public spaces were more symbolic/decorative rather fundamental transformations of urban spaces. The public spaces underwent the most radical changes during the Soviet mass celebrations. At the time, images of the takeover of Kaunas central spaces, worker hegemony, and complete reformation of the society were being created very actively. By solidifying the new rituals, the Soviet government broke off the relations with the former tradition of national rituals and marginalized the independence era location of mass celebrations: Vieniybės Square. The attributes of Lithuanian statehood were not tolerated in public spaces. The Nazi policy of public spaces was determined by wartime realities and the aim to make Lithuanians their allies in the war with the USSR. Thus, during the period of the German occupation, two different identity ideologies were reinforced: the Lithuanian one, consolidated in 1918–1940, and the German Nazi one. The symbols of the Third Reich were sometimes combined with some marks of Lithuanian statehood, but the first priority was to create an image of German hegemony in Lithuania. Furthermore, when performing rituals transferred from the Reich, the concurrence of the aims of the local community and the Nazis was emphasized, as well as the necessity of uniting for the sake of the victory in the Second World War. In contrast to the Soviets, the Nazis actively exploited the locations of national rituals that were significant during the years of the independence, especially the space of the Military Museum's courtyard. The ceremony for the honouring of the Tomb of the Unknown Soldier was once again included in the list of official events. However, the Soviet and Nazi policies of public spaces and secular rituals did not manage to affect the residents of Kaunas on a grand scale. Even though some city residents took part in the rituals initiated by both regimes, they were not internalized on a very vast scale.

IVADAS

1940–1944 m. okupuotas Kaunas patyrė dviejų tipų totalitarinius režimus – sovietinį ir nacistinį. Nors jie rėmėsi skirtingomis ideologijomis (marksizmo-leninizmo ir nacionalsocializmo), tačiau siekė įtvirtinti galią panašiomis priemonėmis: ne tik vykdė terorą ir represijas, bet ir taikė „minkštąsias“ politikos formas – ideologijos propagandą – tam, kad pakeisti vietinės bendruomenės mąstymą bei vertybes¹. Ši veikla buvo nukreipta į Kauno gyventojų aplinką, miesto viešąsias erdves, kurių simbolinį turinį siekta iš esmės pakeisti, tai yra įtvirtinti naujus politinius simbolius, perkelti naujas socialinių ritualų tradicijas. Okupacinių režimų galios vaizdiniai ir viešai konstruojamos bei palaikomos reikšmės konfliktavo su Nepriklausomybės metais įsitvirtinusia erdvės simbolika, su kuria tapatinosi lietuviai. Taigi viešoji erdvė tapo skirtingų vertybinių sistemų susidūrimo, latentinio ar atviro tapatybių konflikto vieta². Kaip tokiomis aplinkybėmis vyko viešųjų erdvių konstravimas, kokia jų sistema buvo sukurta, kokį poveikį ji darė vietinei bendruomenei? Iki šiol šie klausimai netyrinėti. Viešosiose erdvėse vykdytų simbolių praktikų ir jomis konstruotų reikšmių tyrimas padeda ne tik naujai nušviesti bendruomenės gyvenimą okupacijos sąlygomis, bet ir geriau suprasti režimų poveikio gyventojų tapatybei mechanizmus. Taigi viešųjų erdvių pasaulietinių ritualų 1940–1944 m. tyrimas galėtų būti aktualus pastaraisiais dešimtmečiais populiarėjančių socialinių/kultūrinių tapatybių tyrimų kontekste³.

Tyrimo objektas – Kauno viešoji erdvė, suprantama kaip atvira gyventojų susibūrimo vieta, komunikavimo ir kultūrinės tapatybės formavimo aplinka, tai yra kaip socialinės/kultūrinės prigimties veiksnys. Erdvės kategorijos svarba šiame darbe susijusi su pastarųjų dešimtmečių istoriografinės minties slinktimi, įvardijama „erdviniu posūkiu“, kurio rezultatas – erdvės socialinės prigimties pagrindimas ir įvairių jos reiškinių analizė⁴. Be to, šiame tyrime svarbi dualistinė erdvės prigimtis – tai ir fizinė veiksmo vieta, turinti išskirtinius tiriamo miesto profilius, ir mentalinė kategorija, kuria remiantis apmąstomas Kauno pertvarkymas ir jame vykusios socialinės praktikos. Todėl tyrime atsižvelgiama į dvi pagrindines erdvės dimensijas – fizinę ir mentalinę. Pabrėžiami ryšiai tarp šių dimensijų, tiriamas įsivaizduojamos erdvės ir jos fizinių pertvarkymų santykis. Tokiai erdvės sampratai susiformuoti padėjo Henri Lefebvre teorija, kurioje pirmą kartą nuosekliai pagrįsta

¹ Ji pastarąjį dešimtmetį nemažai tyrinėta, pagrindinės sąvokos, vaizdiniai simboliai išryškinti Dangiro Mačiulio, Vasilijaus Safronovo ir kitų mokslininkų darbuose.

² Kultūrinės tapatybės sąvoką ir jos tyrimų pagrindus Lietuvos istoriografijoje išsamiai pagrindė Vasilijus Safronovas darbe: Vasilijus Safronovas, *Praeitis kaip konflikto šaltinis. Tapatybės ideologijų konkurencija XX a. Klaipėdoje* (Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2011), 11–15.

³ Iki šiol daugiausiai tyrinėtos Pirmosios Lietuvos Respublikos, sovietmečio ir dabarties kolektyvinės atminties bei tapatybės kūrimo tradicijos, žr. V. Safronovo, Alvydo Nikžentaičio, Rasos Čepaitienės, D. Mačiulio tyrimus.

⁴ Apie „erdvinių“ posūkių Lietuvos istoriografijoje rašė: Vasilijus Safronovas, *Nacionalinių erdvių konstravimas daugiakultūriniame regione: Prūsijos Lietuvos atvejis* (Vilnius: UAB „Baltijos kopija“, 2015), 19.

socialinės erdvės kūrimo samprata ir plačiau reflektuojamas erdvės dualizmas⁵. Šiam darbui taip pat svarbi H. Lefebvre mintis, kad erdvė nėra tik išoriška subjektui vieta, tarsi koks paveikslas ar veidrodis. Dėl to darbe laikomasi nuomonės, jog subjektas (šiuo atveju Kauno gyventojų bendruomenė) nėra erdvės viduryje ar išorėje, jis yra jos „savininkas“ ir dalyvis, neatsiejama jos dalis⁶. Fizinė erdvė yra joje esančių žmonių tapatybės dalis ir jos raiškos vieta. Ši idėja svarbi pagrindžiant darbe analizuojamų socialinių praktikų, jų dalyvių ir viešosios erdvės integralumą. Dar vienas tyrimui svarbus aspektas yra H. Lefebvre veikale pagrįsta reprezentacinės erdvės samprata. Magistriniame darbe rašoma būtent apie reprezentacinę, tai yra politines idėjas atstovaujančią erdvę. Aptariami įvairūs erdviniai simbolinės raiškos būdai, kuriais reprezentuojama ideologija⁷. Svarbu ir tai, kad erdvė šiame darbe laikoma ne tik politinių idėjų atspindžiu, bet ir aktyviu, bendruomenei įtaką darančiu faktoriumi.

Tyrimo dėmesio centre taip pat atsidūrė vieni svarbiausių simbolines erdvės dimensijas pabrėžiančių praktikų – ritualai. Tai – pasikartojantys, stilizuoti, simbolinę reikšmę turintys ir socialinės kontrolės funkciją atliekantys veiksmai⁸. Modernioje industrinėse valstybėse ritualai turi ne mažesnę reikšmę negu tradicinėse visuomenėse. Jie padeda įtvirtinti politinę galią, struktūruoti žmonių elgesį ir mąstymą⁹. Ritualams būdinga tam tikra emocinė išraiška, dažnu atveju – ir dramatinis charakteris. Juose atskiri asmenys ar jų grupės atlieka simbolinius vaidmenis¹⁰. XX a. totalitarinėse valstybėse pasaulietinių ritualų svarba buvo ypač didelė. Tokiose šalyse, kaip Sovietų Sąjunga ir nacistinė Vokietija, pasaulietiniai ritualai perėmė kai kuriuos Bažnyčios apeigų, jos šventinės liturgijos bruožus. Pasaulietiniai ritualai padėjo kurti tam tikrą politinę religiją, kurios pagrindas buvo tikėjimas egzistavusia santvarka ir jos lyderiais¹¹. Taigi kalbant apie XX a. totalitarinėms valstybėms būdingas simbolines pasikartojančias praktikas, taip pat išvystytus programinius renginius, įsitvirtino būtent pasaulietinio ritualo sąvoka¹². Tokios ritualo sąvokos vartojimo tradicijos laikomasi ir šiame darbe. Dar atsižvelgiama į tai, jog terminas „ritualas“,

⁵ Henri Lefebvre, *The Production of Space*, translated by Donald Nicholson-Smith (Oxford: Blackwell, 1991). Mentalinės ir fizinės erdvės sąvokas įvedė: Edward W. Soja, *Postmodern Geographies. The Reassertion of Space in Critical Social Theory* (London: Verso, 1989), 120.

⁶ Lefebvre, *Production of Space*, 294.

⁷ Apie šį erdvės aspektą plačiau: Lefebvre, *Production of Space*, 39–40.

⁸ Catherine Bell, *Ritual Theory, Ritual Practice*, 2nd ed. (Oxford: Oxford University Press, 2009), 169. Knygoje pateikta nuosekli ritualo teorijos analizė.

⁹ Sally More ir Barbara G. Myerhoff, „Introduction: Secular Rituals. Forms and Meanings“, in *Secular Ritual* (Amsterdam: Van Gorcum, 1977), 3–24; Christel Lane, *The Rites of Rulers: Ritual in Industrial Society – the Soviet Case*. (Cambridge: Cambridge University Press, 1981), 25; David I. Kertzer, *Ritual, Politics and Power* (New Haven: Yale University Press, 1988), 8–12; Bell, *Ritual Theory*, 169–181.

¹⁰ Kertzer, *Ritual, Politics...*, 10, 11.

¹¹ Malte Rolf, *Soviet Mass Festivals, 1917–1991*, translated by Cynthia Klohr (Pittsburgh: University of Pittsburgh Press, 2006), 164.

¹² Christel Lane, *The Rites of Rulers: Ritual in Industrial Society – the Soviet Case* (Cambridge: Cambridge University Press, 1981); Rolf, *Soviet Mass Festivals*. Taip pasaulietinio ritualo sąvoka vartojama ir masinėms šventėms autoritarinėse valstybėse skirtame straipsnių rinkinyje *Journal of Modern European History: Dictatorship and Festivals* 4 (2006). Be to, sąvoka vartojama ir kalbant apie kitų industrinių visuomenių simbolines praktikas, pavyzdžiui D. I. Kertzeno knygoje (Kertzen, *Ritual, Politics...*).

skirtingai nei „ceremonialas“, taikomas šiek tiek platesne prasme, apibrėžiant ir mažiau išvystytas praktikas, pasižyminčias klišėmis, pasikartojimu, schematizmu¹³. Pavyzdžiui, rašoma apie kalbų ritualizavimą ir ritualines kalbas, kurios šio tyrimo kontekste irgi reikšmingos kaip viešąją erdvę bei įvairius renginius įprasminę reiškiniai. Ritualinės kalbos buvo neatsiejama nagrinėjamo laikotarpio valstybinių ceremonijų, švenčių ir iškilmių dalis. Vis dėlto okupuotame Kaune didžiausią propagandinę reikšmę turėjo masinių renginių metu atlikinėti ritualai. Oficialios masinės šventės sutelkdavo daugiausiai miesto gyventojų ir labiausiai transformuodavo Kauno erdves, todėl joms darbe ir skiriamas didžiausias dėmesys. Šventinių iškilmių ceremonialai laikomi svarbiausia plataus ritualų spektro dalimi.

Tyrimo tikslas – išnagrinėti Kauno viešųjų erdvių planavimą, pertvarkymą ir 1940–1944 m. mieste vykusius pasaulietinius ritualus. Jam įgyvendinti išsikelti šie **uždaviniai**: 1) ištirti, kaip pirmosios sovietinės okupacijos laikotarpiu Kaune formuotos viešosios erdvės, kokie pasaulietiniai ritualai jose vyravo ir kaip jie interpretuoti tuometinėje spaudoje; įvertinti minėtų ritualų poveikį vietiniams gyventojams; 2) išnagrinėti nacių okupacijos laikotarpio viešųjų erdvių politiką; atskleisti vokiečių valdžios požiūrį į vietinių nacionalinių švenčių tradiciją; analizuoti nacistines šventes ir ritualus, rekonstruoti jų scenarijus bei reikšmes, įvertinti raidą; atskleisti nacistinių švenčių ir ritualų poveikį vietiniams gyventojams; 3) palyginti sovietų ir nacių režimų vykdytą viešųjų erdvių ir ritualų politiką.

Tyrimo chronologinės ribos apima pirmosios sovietinės ir nacių okupacijų laikotarpius. Pirmąją kertine riba laikoma 1940 m. birželio 15 d., kuomet, priėmus SSRS ultimatumą, Kaunas, kaip ir visa Lietuva, atsidūrė sovietų valdžioje. Galutinė chronologinė riba susieta su Vokietijos kariuomenės pasitraukimu iš Kauno 1944 m. liepos pabaigoje – rugpjūčio pradžioje.

Metodologija. Didžiausią įtaką darbo idėjoms, jo problematikai turėjo pokolonijinė teorija, nagrinėjanti imperinę priespaudą patyrusias kultūras. Nors ji suformuluota reflektuojant Vakarų ir Rytų kultūrų santykius (daugiausiai nagrinėjant Britų imperijos tautų padėtį), tačiau šios teorijos žodynas bei analizės įrankiai jau kurį laiką taikomi ir Europos kraštų kultūros procesams paaiškinti¹⁴. Šiuo metu pokolonijinė teorija laikoma tinkamu pagrindu skirtingų šalių kultūrinėms praktikoms analizuoti. Pastaraisiais metais šios teorijos diskursas pradėtas taikyti ir XX a. Lietuvos kultūros reiškiniams pažinti, nors būtent 1940–1944 m. laikotarpio tyrimuose juo dar nesinaudota¹⁵.

¹³ Gintautas Mažeikis, „Sovietinis propagandinis formalizmas ir ritualai: kritinės hermeneutikos metodas jų interpretacijai“, *Politikos mokslų almanachas* 16 (2014), 7–43.

¹⁴ *Baltic Postcolonialism*, sud. Violeta Kelertas (Amsterdam: Rodopi, 2006).

¹⁵ Pavyzdžiui, Klaipėdos krašto kultūrą tyrusio V. Safronovo ir pokario kasdienybės reiškinius interpretavusios Rasos Baločkaitės: Rasa Baločkaitė, „Sovietinio laikotarpio kasdienybės – išgyvenimo strategijos ideologijų sankirtose“, *Sociologija. Mintis ir veiksmai* 1 (38) (2016), 8–22.

Šiame darbe itin svarbios pokolonijiniame diskurse suformuluotos hibridiškos visuomenės idėjos¹⁶. 1941–1944 m. Kauno visuomenės hibridiškumą lėmė okupacinės valdžios atstovų ir vietinės bendruomenės kultūrų skirtumai. Tyrime taip pat remiamasi pokolonijinių studijų krypties suformuotomis sampratomis apie nelygiaverčius kolonisto ir kolonizuojamojo galios santykius. Iki sovietinės okupacijos vietinės tautinės daugumos bendruomenė jau turėjo susiformavusią nacionalizmo verčių ir normų sistemą, kolektyvinius praeities vaizdinius, nacionalinę tapatybę išreiškiančius ritualus ir visą simbolių sistemą¹⁷. Tuo tarpu okupaciniai režimai diegė naujas verčių sistemas. Jie turėjo visus politinės galios svertus, taigi vietinis nacionalizmas su jomis negalėjo lygiavertiškai konkuruoti. Magistriniame darbe tam tikru požiūriu svarbūs ir pavaldžios visuomenės (*subalterns*) tipinio elgesio apibrėžimai. Kolonizatoriai įtraukdavo kolonizuojamuosius į savo kultūrinių verčių kūrimą, taip sukurdami mimikrijos, „maskuotės“, susitapatinimo su kitu situacijas. Sovietų ir nacių okupacijas patyrusios bendruomenės irgi tapo valdančiųjų kultūrinių normų konstruotojomis, dalyvavo ritualuose, naujais simboliais puošė erdves ir rašė tekstus, kuriuose interpretavo naujuosius simbolius taip, kaip to norėjo okupacinės valdžios atstovai. Taigi pokolonijinė teorija padeda paaiškinti kai kurių vietinėje bendruomenėje vykusių kultūros procesų prielaidas. Remtis šia teorija paskatino ir tyrime keliamos problemos. Jame keliami tokie pokolonijiniams tyrimams būdingi klausimai: kaip perkeliamos ir primetamos svetimoms vertybės, kaip, remiantis politinės galios svertais, kuriamos naujos tapatybės, iš dalies – kaip vyksta pasipriešinimas šiems normoms.

Tyrime nagrinėjami politinių galių ir jų kultūrinės raiškos klausimai, todėl natūralu, jog remtasi ir ta kultūros studijų tradicija, kuri ieško ryšio tarp politinių sistemų ir jų simbolių formų. Pavyzdžiui, naudotasi Murray Edelmano studijomis, atskleidžiančiomis, kad politinis gyvenimas ir jo įvykiai yra tam tikri konstruktai, kuriami suinteresuotų grupių¹⁸. Iš lietuvių autorių teorinių impulsų suteikė Gintauto Mažeikio propagandos ir simbolinio mąstymo tyrimai, mokslininko idėjos apie propagandos vaidmenį keičiant visuomenės grupių pažiūras¹⁹. Tiek sovietų, tiek nacių režimai siekė formuoti „pakeistinį mąstymą“, kuris, anot G. Mažeikio, „yra atskirtas nuo gyvosios atminties grandinės ir siekia konstruoti pageidaujama, ideologiškai išgrynintą, klasinius ar nacijos idealus atitinkančią atmintį ir istoriją“²⁰.

¹⁶ *The Post-Colonial Studies Reader*, ed. Bill Ashcroft, Gareth Griffiths ir Helen Tiffin (London: Routledge, 1995), 183–184; Bill Ashcroft, Gareth Griffiths, Helen Tiffin, *Key Concepts on Post-Colonial Studies*, 2nd ed. (London: Routledge, 2007), 108–111.

¹⁷ Ši simbolių sistema atskleista daugelio Pirmosios Lietuvos Respublikos kultūrą ir kolektyvinę atmintį nagrinėjusių istorikų darbuose, nuosekliausiai – D. Mačiulio ir V. Safronovo tyrimuose.

¹⁸ Murray Edelman, *Politinio spektaklio konstravimas* (Vilnius: Eugrimas, 2002), 10.

¹⁹ Gintautas Mažeikis, *Propaganda ir simbolinis mąstymas* (Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2010).

²⁰ *Ibid.*, 11.

Realizuojant išsikeltus uždavinius ir dirbant su istoriografijos bei šaltinių medžiaga, taikytas aprašomasis-analitinis ir sintezės metodai. Lyginant Sovietų Sąjungos ir Trečiojo Reicho švenčių tradicijas bei jų adaptaciją okupuotame Kaune, remtasi lyginamuoju metodu.

Šaltiniai. Tyrimas daugiausiai grįstas 1940–1944 m. Kauno spauda. Tai – svarbiausias šaltinis okupacinių režimų konstruotoms viešųjų erdvių reikšmėms pažinti. Sovietiniai dienraščiai – tai tarsi oficialiojo miesto gyvenimo įvykių kronikos, kuriose, remiantis ideologinėmis klišėmis, detalai aprašyti renginiai, publikuotos ta proga sakytos kalbos, kartu konstruotos šių renginių suvokimo normos. Tiriant pirmosios sovietinės okupacijos laikotarpį, naudotasi 1940–1941 m. spauda: svarbiausiais šalies dienraščiais *Tiesa*, *Darbo Lietuva*, *Tarybų Lietuva*, taip pat profsąjungų laikraščiu *Darbininkų žodis*, *Komjaunimo tiesa*, žurnalu *Komunalinis ūkis* ir kt. Spauldoje publikuoti straipsniai apie Kauno pertvarkymus, jame vykdytas statybas, miesto viešųjų erdvių funkcionavimą per masinius renginius. Sovietinės periodikos tekstai padėjo geriau suprasti režimo kurtas reikšmes ir ideologinę Kauno erdvių transformacijų reikšmę. Vokiečių okupacijos metu laikraščių Kaune leista šiek tiek mažiau, bet tai buvo daugiatiražiai ir palyginti plačiai skaitomi leidiniai.

1941–1942 m. Kaune ėjo dienraštis *Į laisvę*, o nuo 1943 m. vietoj jo publikuotas dienraštis *Ateitis*. Juose aprašyti planai, kaip ateityje sutvarkyti Kauno viešąsias erdves, taip pat pakankamai detalai atpasakoti valstybinių švenčių minėjimai. Magistriniame darbe daugiausia remtasi būtent šiais, vietinei bendruomenei skirtais, laikraščiais. Jie svarbūs norint suprasti į kauniečius nukreiptos propagandos ypatybes. Panašios informacijos galima rasti ir dienraštyje *Kauener Zeitung*, tik jame tokių tekstų publikuota mažiau. Be to, jie pirmiausia skirti Kaune gyvenusiems vokiečių kariams ir civiliams. Nors nacių okupacijos laikotarpio spauldoje pasirengimai masinėms šventėms nebuvo taip plačiai viešinami kaip sovietinėje periodikoje, vis dėlto šventės ir kiti ritualai aprašinėti pakankamai detalai. Viešųjų erdvių simbolinių reikšmių kūrimas, oficialūs renginiai ir ritualų aranžuotės čia irgi atsiskleidžia gana išsamiai. Kai kurios šventinės iškilmės ir ritualai aprašyti bei nuotraukomis iliustruoti vokiečių okupacijos metu leistuose žurnaluose *Savaitė* ir *Naujoji sodyba*.

Antra šaltinių grupė – įvairių institucijų dokumentai. Jie padėjo geriau suprasti organizacinius erdvės pertvarkymų pagrindus. Tiriant pirmosios sovietų okupacijos laikotarpį, remtasi Lietuvos ypatingajame archyve saugomais Lietuvos komunistų partijos (toliau – LKP), jos propagandos skyriaus dokumentais. Taip pat vertingi buvo Lietuvos centriname valstybės bei Kauno regioniniame valstybės archyvuose saugomi centriniai ir Kauno institucijų fondai (sovietinės Kauno savivaldybės, LSSR komisarų tarybos, Komunalinio ūkio ir Kauno vykdomojo komiteto posėdžių protokolai bei nutarimai). Duomenų apie vienoje svarbiausių Kauno erdvių – Karo

muziejaus sodelyje – nacių okupacijos metais pažymėtas šventes rasta Lietuvos centriniame valstybės archyve saugomose Vytauto Didžiojo Karo muziejaus fondo bylose²¹.

Šiek tiek informacijos apie šventes suteikė ir kitokio pobūdžio šaltiniai – kauniečių dienoraščiai bei atsiminimai. Juose ne tik minimi kai kurie viešųjų erdvių pertvarkymo faktai, bet ir atsiskleidžia autorių požiūris į mieste vykdytus pakeitimus. Šio pobūdžio šaltiniai svarbesni negu kiti aiškinantis, kaip vietiniai gyventojai vertino oficialiąsias šventes ir ritualus. Tiesa, apie tuometines viešąsias Kauno erdves bylojantys egodokumentai yra fragmentiški. Jų nepakanka siekiant rekonstruoti požiūrių visumą, tačiau galima išvelgti tendencijas, fiksuoti švenčių receptijos variantus. Nemažai duomenų apie šventes yra abiejų okupacijų laikotarpiu rašytame kunigo Alfonso Sabaliausko dienoraštyje²². Palyginti išsamūs švenčių ir minėjimų aprašymai bei vertinimai išliko Jono Nabažo dienoraštyje, kurio fragmentai publikuoti, o jis pats saugomas Lietuvos literatūros ir meno archyve²³. Apie vokiečių okupacijos laikotarpį daug duomenų rasta Lietuvių nacionalistų partijos generalinio sekretoriaus Zenono Blyno knygoje *Karo metų dienoraštis, 1941–1944 m.*, finansų tarėjo Jono Matulionio atsiminimuose, taip pat nepublikuotame Karolio Račkausko-Vairo dienoraštyje²⁴. Be to, tyrime remtasi Jono Stonio dienoraščiu, Stasio Raštikio, Jono Gudaičio atsiminimais ir Balio Matulionio parengta Vlodo Nagevičiaus biografija bei kitais egodokumentais²⁵.

Tyrinėjant viešąsias erdves, svarbūs yra ir vaizdiniai šaltiniai, pirmiausiai nuotraukos, kuriose užfiksuoti autentiški tuometinio Kauno vaizdai. Taip pat remtasi Lietuvos centriniame valstybės archyve, Kelių ir sauskelių direkcijos fonde saugomais Kauno planais ir brėžiniais, archyvinėmis miesto fotografijomis bei kino kronikomis²⁶.

Literatūra. Istoriografinių darbų, kuriuose nuosekliai nagrinėjamos viešosios erdvės ir pasaulietiniai ritualai 1940–1944 m. Kaune, nėra. Šiame tyrime gana plačiai remtasi darbais, skirtais Kaune vykusių pokyčių kontekstams suprasti²⁷. Naudotasi sovietų ir nacių politikos bei

²¹ Lietuvos centrinis valstybės archyvas (toliau – LCVA), f. R–423.

²² Kanauninko Alfonso Sabaliausko dienoraštis, Kauno arkivyskupijos kurijos archyvas (toliau – KAKA), b. 624.

²³ Jonas Nabažas, *Dienoraščiai 1922–1945* (Vilnius: Lietuvos kompozitorių sąjunga) 2007; Jono Nabažo dienoraštis („Fafifiksas“), Lietuvos literatūros ir meno archyvas (toliau – LLMA), b. 79–81.

²⁴ Zenonas Blynas, *Karo metų dienoraštis 1941–1944 m.* (Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2007); J. Matulionis, *Neramios dienos* (Toronto: „Tėviškės žiburiai“ 1975).

²⁵ Jonas Stonys, „Aš mačiau iš kur atsirado toji „tautos valia“. (Ištraukos iš dienoraščio)“. In *Juodųjų dienų sakmės, 7–55*. Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido tyrimų centras, 2001; Stasys Raštikis, *Kovose dėl Lietuvos. Kario atsiminimai*, II dalis (Vilnius: Lituanus, 1990); *Generolo gydytojo Vlodo Nagiaus Nagevičiaus gyvenimo ir darbų apžvalga*, sudarė ir redagavo Balys Matulionis (Putnam: V. Nagevičienė, 1962); Jonas Gudaitis, *Vargo paukščiai. Atsiminimai* (Kaunas: Naujasis lankas, 2013). Tyrime taip pat remtasi kauniečio Romualdo Ramučio Paliušio (g. 1934) atsiminimais (2014 m. interviu medžiaga, saugoma darbo autoriaus asmeniniame archyve).

²⁶ Gausūs šio laikotarpio Kauno nuotraukų rinkiniai saugomi Vytauto Didžiojo karo muziejuje (toliau – VDKM), taip pat Lietuvos nacionaliniame muziejuje (toliau – LNM) ir Lietuvos ypatingajame archyve (toliau – LYA). Šiek tiek nagrinėjamo periodo fotografijų yra ir Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekoje (toliau – LMAVB), taip pat LCVA. Taip pat remtasi publikuotomis kino kronikomis iš LCVA rinkinių (<http://www.e-kinas.lt>).

²⁷ *Lietuva 1940–1990: okupuotos Lietuvos istorija*, red. Arvydas Anušauskas, 2-asis leidimas (Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimų centras, 2007); Alfred Erich Senn, *Lietuva 1940: revoliucija iš viršaus*

propagandos tyrinėjimais, padėjusiais geriau suprasti viešųjų erdvių funkcionavimą ir jų politinę reikšmę. Minėtos studijos itin svarbios dėl to, kad jos sudaro pagrindą lyginant sovietinę ir nacistinę ideologijas bei nagrinėjant jų taikymą Kaune²⁸. Rašant darbą, taip pat remtasi kultūros istorijos tyrinėjimais, kurių centre – diktatūroms būdingos erdvės sampratos. Ypač naudingi buvo Vejo Gabrieliaus Liuleviciaus veikalai, kuriuose aptariama nacistinės Vokietijos Rytų politika ir režimo atstovų erdvės suvokimas²⁹. Plačiai remtasi ir totalitarinių valstybių šventėms bei ritualams skirtais tyrinėjimais, padėjusiais įvertinti Kaune vykusius reiškinius³⁰.

Rašant darbą, naudingi buvo ir kitų miestų viešųjų erdvių tyrimai. Lietuvoje kol kas nuosekliau nagrinėtos tik Vilniaus viešosios erdvės³¹. Vaizdinės kultūros tyrinėtojų tekstuose suformuluotos išvalgos apie Vilnių ir jame funkcionavusius valdžios ženklus bei vizualiosios propagandos ypatumus Antrojo pasaulinio karo laikotarpiu padėjo geriau suprasti kai kuriuos regioninius viešųjų erdvių formavimo principus³². Šiuo požiūriu išskirtini ir Giedrės Jankevičiūtės tekstai (straipsniai, parodų katalogai), kuriuose, tiesa, rašoma apie abiejų okupacijų laikotarpio Lietuvos meninį gyvenimą, bet skelbiami ir kai kurie su Kaunu, jo viešosiomis erdvėmis susiję faktai. Jie vertinami sovietų ir nacių vykdytos politikos bei propagandos kontekste. Svarbios informacijos apie nacių okupacijos metais Karo muziejaus sodelyje vykusius renginius yra paskelbusi ir Aušra Jurevičiūtė³³.

Darbo struktūra. Tekstą sudaro įvadas, dvi dalys, suskirstytos chronologiškai (viena skirta pirmosios sovietinės, kita – nacių okupacijos laikotarpiui) ir išvados. Dėstymo dalių skyriuose nagrinėjami įvairūs viešųjų erdvių pertvarkymo ir simbolinių reikšmių konstravimo klausimai. Atskiruose poskyriuose aptariamos urbanistinio pertvarkymo idėjos, analizuojami nauji simboliniai

(Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimų centras, 2009); Arūnas Bubnys, *Vokiečių okupuota Lietuva (1941–1944)* (Vilnius, 1999); *Lietuva Antrojo pasaulinio karo metais*, sud. Arvydas Anušauskas ir Česlovas Laurinavičius (Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2007); Christoph Dieckmann, *Deutsche Besatzungspolitik in Litauen 1941–1944*. Bd. 1–2 (Göttingen: Wallstein Verlag, 2011).

²⁸ David Welch, *The Third Reich. Politics and Propaganda* (London: Routledge, 2002); Eugeniusz Cezary Król, *Propaganda i indoktrynacja narodowego socjalizmu w Niemczech 1919–1945. Studium organizacji, treści, metod i technik masowego oddziaływania* (Warszawa: Oficyna Wydawnicza RYTM, 1999).

²⁹ Vejas Gabriel Liulevicius, *War Land on the Eastern Front: Culture, National Identity and German Occupation in World War I* (Cambridge: Cambridge University Press, 2000); Vejas Gabriel Liulevicius, *The German Myth of the East: 1800 to the Present*, (Oxford: Oxford University Press, 2009). Taip pat remtasi sovietinei kultūrai skirtais tyrinėjimais, pavyzdžiui: Brooks, Jeffrey. *Thank You, Comrade Stalin! Soviet Public Culture from Revolution to Cold War*. Princeton, New York: Princeton University Press, 2000.

³⁰ Rolf, *Soviet Mass Festivals*; William John Wilson, „Festivals and the Third Reich“ (daktaro disertacija, Ontario McMaster University, 1994), <https://macsphere.mcmaster.ca/bitstream/11375/15589/1/Wilson%20William.pdf>.

³¹ Rasa Antanavičiūtė, „Urban Development in Vilnius during the Second World War“ in *Dailės istorijos studijos 5: Art and Artistic Life during the Two World Wars*, sud. Giedrė Jankevičiūtė, Laima Laučkaitė (Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas, 2012), 319–350; R. Antanavičiūtė, „Politinės galios simboliai Vilniaus viešojoje erdvėje 1895–1953 metais“ (daktaro disertacija, Vilniaus dailės akademija, 2015).

³² Giedrė Jankevičiūtė, „Dailė kaip propaganda 1939–1941 metais“, *Darbai ir dienos* 52 (2009), 121–139; Giedrė Jankevičiūtė, „Lietuva 1939–1944 m.: valdžios ženklai“, *Menotyra* 16, nr. 3/4 (2009), 130–149; Giedrė Jankevičiūtė ir Laima Laučkaitė, *Okupacijos realijos: Pirmojo ir Antrojo pasaulinių karų Lietuvos plakatai* (Vilnius: Vilniaus grafikos meno centras, 2014).

³³ Aušra Jurevičiūtė, „Vytauto Didžiojo karo muziejus nacių okupacijos metais 1941–1944 m.“, *Kauno istorijos metraštis* 16 (2016), 167–194.

ir dekoratyviniai jų akcentai: toponimika, nauji valdžios ženklai. Toliau pereinama prie stambiausių, labiausiai Kauno erdves keitusių ritualų ir masinių renginių analizės, atskleidžiami jų organizavimas bei reikšmės, taip pat erdvių transformacijos per renginius. Galiausiai kalbama apie švenčių recepciją tarp vietinių gyventojų. Tokia struktūra atspindi viešosiose erdvėse slypėjusius tapatybių prieštaravimus, kalbama ir apie oficialiąsias bei vietinėje bendruomenėje erdvėms teiktas reikšmes. Toliau panašūs klausimai gvildenami nacių okupacijai skirtoje darbo dalyje. Siekta abejose dalyse nagrinėjamų klausimų sinchroniškumo, kuris padėtų geriau palyginti skirtingų okupacijų laikotarpius. Vis dėlto, dėl okupacijų specifikos ir nevienodo jų viešųjų erdvių transformacijų turinio visišką teksto dalių simetrijos nesiekta. Pavyzdžiui, kalbant apie 1941–1944 m., į atskirą poskyrį nebuvo išsikirti simboliniai erdvių pertvarkymai, nes jiems, ypač toponimikos keitimams, naciai skyrė mažiau dėmesio nei sovietai. Nacių okupacijos laikotarpiu viešojoje erdvėje mažiau rašyta ir apie didžiųjų masinių švenčių organizavimą. Taigi atskiro tam skirtą poskyrio atsisakyta. Dalių ir jų skyrių apimtį bei turinį sąlygojo išlikę šaltiniai, atskleidžiantys viešųjų erdvių valdymo skirtumus dviejų okupacijų laikotarpiu. Nacių ir sovietų viešųjų erdvių politikos lyginamas integruotas skirtinguose poskyriuose ir natūraliai susietas su kitais juose nagrinėjamaisiais klasimais. Vien tik režimų politikos lyginimui skirtos dalies šiame darbe nėra. Prieduose pateikiamos teksto iliustracijos ir vienas archyvinis šaltinis, liudijantis Kauno viešųjų erdvių pertvarkymo projektus pirmosios sovietų okupacijos laikotarpiu. Tai – 1940 m. rugpjūčio 8 d. surašytas Komisijos Kauno gatvių ir kitiems pavadinimams keisti posėdžio protokolas.

VIEŠOSIOS ERDVĖS PIRMOSIOS SOVIETINĖS OKUPACIJOS LAIKOTARPIU (1940–1941)

Kauno urbanistinio pertvarkymo planai

Sovietams okupavus Lietuvą, visas viešasis Kauno gyvenimas pritaikytas prie SSRS būdingų socialinių ir kultūrinių standartų. Miesto erdvė turėjo reprezentuoti komunistinę ideologiją. Reikia pažymėti, kad urbanistinių pertvarkymų ideologinei reikšmei Sovietų Sąjungoje skirta daugiau dėmesio nei bet kurioje kitoje Europos valstybėje³⁴. Pasak sovietinę erdvės sampratą tiriančios Katerinos Clark, nuo XX a. 4 dešimtmečio Sovietų Sąjungos komunistų partijos (toliau – SSKP) retorikoje miestų perstatymai sieti su visos visuomenės transformacija. Jie traktuoti kaip socialinių pokyčių simboliai³⁵.

Vis dėlto urbanistinių idėjų įgyvendinimas priklausė ir nuo vietos sąlygų. Kaunas 1940 m. sovietų okupuotų kraštų kontekste išliko vienu didžiausių urbanistinių centrų. Kita vertus, per Nepriklausomybės metus smarkiai išaugęs miestas 1940 m. rugpjūčio 25 d. LSSR Aukščiausiosios Tarybos nutarimu galutinai prarado sostinės statusą. Svarbiausios valdžios institucijos pradėtos kelti į Vilnių, tačiau šis procesas užtruko ir nebuvo baigtas iki pirmosios sovietinės okupacijos pabaigos³⁶. Nors nuo 1940 m. rugpjūčio pabaigos Kaunas oficialiai nebebuvo LSSR sostinė, bet faktiškai kurį laiką dar išlaikė jos funkcijas. Maskvoje Kaunas kartais buvo įvardijamas simboliškai Lietuvos sostine, šalies reprezentantu³⁷. Taigi jis buvo labai svarbus sovietizacijos taikynys.

1940–1941 m. Lietuvoje, kaip ir visoje SSRS, miestų rekonstravimo darbai buvo centralizuoti. Jais rūpinosi grupė institucijų. Kauno, kaip ir kitų Lietuvos miestų, sovietizavimu rūpinosi LSSR Komunalinio ūkio liaudies komisariatas. Jis vadovavo vietos komunaliniam ūkiui, vietovių planavimui ir „architektūriniam sunorminimui“³⁸. 1941 m. kovą įsteigtas LSSR valstybinis miestų matavimo, planavimo ir projektavimo biuras „Komprojektas“, kurio vienas uždavinių buvo

³⁴ Igor A. Kazus, „The Great Illusion“, in *Art and Power. Europe under the Dictators 1930–45*, compiled and selected by Dawn Ades, Tim Benton, David Elliott ir Iain Boyd White (London: Thames and Hudson, 1995), 189.

³⁵ Katerina Clark, „Socialist Realism and Sacralizing of Space“, in *The Landscape of Stalinism: The Art and Ideology of Soviet Space*, ed. Evgeny Dobrenko ir Eric Naiman (Seattle: University of Washington Press, 2011), 4–5.

³⁶ Svarbiausios valdžios institucijas iš Kauno perkelti į Vilnių planuota iki 1941 m. gegužės 1 d. Plačiau žr.: Senn, *Lietuva 1940*, 378–379.

³⁷ Pavyzdžiui, kaip LSSR sostinė Kaunas įvardytas svarbiausiame SSRS laikraštyje „Pravda“ rengiant atskirose sovietinėse respublikose vykusias 1940 m. Spalio perversmo sukakties ir 1941 m. Gegužės 1-osios iškilnėms skirtuose reportažuose. Kauno erdvių pertvarkymams švenčių metu skirtos didesnės lėšos nei bet kuriam kitam LSSR miestui, taip pat Vilniui. Pavyzdžiui, 1940 m. minint Spalio perversmo metines, Kaunui siūlyta skirti 128 189 Lt, tuo tarpu Vilniui beveik dvigubai mažiau – 75 261 Lt: Spalių revoliucijos sukakčiai minėti iškilnėms ruošti išlaidų sąmata, *LYA*, f. 1771, ap. 1, b. 238, l. 1.

³⁸ LSSR komunalinio ūkio Liaudies komisariato nuostatai, *LCVA*, f. R–768, ap. 1, b. 110, l. 3, 4; „LTSR komunalinio ūkio organai ir jų vaidmuo“, *Komunalinis ūkis* (toliau – *KŪ*) 2 (1940), 16.

ruošti miestų rekonstrukcijas³⁹. Tuo pat metu įvesta už miesto planavimą atsakingo vyriausiojo architekto pareigybė⁴⁰. Įvairiems statybų projektams peržiūrėti ir vertinti 1941 m. sudaryta Kauno miesto Statybos komisija⁴¹. Kauno planavimo ir statybų priežiūros institucijose dirbo vietiniai, daugiausia tarpukariu mokslus baigę inžinieriai ir architektai.

Minėtų institucijų darbuotojai kėlė svarbiausias miesto planavimo idėjas. Per palyginti trumpą laiką paskelbta keletas socialistinio miesto vizijai ir Kauno planavimui skirtų tekstų. Juose teikti praktiniai miesto rekonstravimo pasiūlymai⁴². To meto spaudoje kaip sektinas pristatytas 1936 m. Maskvos rekonstrukcijos pavyzdys. 4 dešimtmetyje SSRS sostinėje griauti istoriniai pastatai, naikintos senos gatvelės, tiesti nauji prospektai, įrengtos naujos aikštės ir pastatų ansambliai⁴³.

Išsamiausias Kauno rekonstrukcijai skirtas straipsnis buvo miesto Komunalinio ūkio Planavimo skyriaus vedėjo inžinieriaus Algirdo Prapuolenio 1941 m. pradžioje žurnale *Komunalinis ūkis* publikuotas tekstas „Kauno generalinio plano reikalai“⁴⁴. Straipsnyje rašoma, kad nauju miesto vystymosi pagrindu turėjo tapti jo generalinis planas, kurio eskizus 1940 m. gruodį aptarė partijos ir vyriausybės atstovai. Numatyta, jog Kaunas išliks kelių, geležinkelio ir vandens transporto mazgu. Miesto vystymosi idėjoje svarbiausias buvo jo, kaip pramonės centro, vaidmuo. Tai liudijo ir plačiai aptarta Kauno pramonės plėtra⁴⁵.

Sovietinėje urbanistikoje didelė reikšmė teikta miesto centrui, kuris turėjo tapti naujos valdžios įsitvirtinimo simboliu. Jame telkėsi administracijos įstaigos. Centras taip pat turėjo reprezentuoti valdymo pokyčius, todėl sovietizuojant miestus dažnai keista vieta, kur sukonzentruota svarbiausia veikla ir valdžios įstaigos, formuotas naujas centras ir naujos

³⁹ „LTSR valstybinio miestų matavimo, planavimo ir projektavimo biuro „Komprojektas“ įstatai“, *KŪ* 2 (1941), 54–56.

⁴⁰ „Lietuvos Tarybų socialistinės Respublikos Liaudies komisarų tarybos nutarimas nr. 220“, *KŪ* 2 (1941), 56.

⁴¹ Kauno miesto vykdomojo komiteto 1941 04 23 d. posėdžio protokolas, *Kauno regioninis valstybės archyvas* (toliau – *KRVA*), f. R–292, ap. 1, b. 3, l. 198.

⁴² Jau 1940 m. rugpjūtį laikraštyje *Darbo Lietuva*, greičiausiai remiantis savivaldybės pateikta medžiaga, paskelbti miesto planavimo uždaviniai. Plačiau žr.: „Kaune darbininkų kolonijų statyba vykdoma smarkiu tempu. Bus paruoštas generalinis Kauno miesto planas“, *Darbo Lietuva* (toliau – *DL*), 1940 08 08 (42), p. 5. Rugsėjo mėnesį tame pačiame laikraštyje, rubrikoje „Liaudies tribūna“, publikuotas tekstas apie būtinybę SSRS miestų pavyzdžiu Kaune įkurti kultūros ir poilsio parką, žr. A. Ramonas, „Kultūros ir poilsio parkas Kaune“, *DL*, 1940 09 13 (106), p. 3.

⁴³ Valerijonas Knyva, „LTSR komunalinio ūkio uždaviniai ir keliai“, *KŪ* 2 (1940), 12; Steponas Stulginskis, „Socialistinis miesto planavimas ir rekonstrukcija“, *KŪ* 2 (1940), 28; Steponas Stulginskis, „Reikia įvesti miesto architektų institutą“, *KŪ* 1 (1941), 16. Apie Maskvos pertvarkymą žr.: *История советской архитектуры*, 82–87; Kazus, „Great Illusion“, 189–191; Jean-Louis Cohen, „When Stalin Meets Haussmann: the Moscow Plan of 1935“, in *Art and Power*, 246–248. Karl Schlögel, *Teroras ir svajonė. Maskva, 1937-ieji* (Vilnius: Tyto alba, 2013), 51–67.

⁴⁴ Algirdas Prapuolenis, „Kauno generalinio plano reikalai“, *KŪ* 1 (1941), 12.

⁴⁵ Numatyta plėsti fabriką „Maistas“, „Sodybos“ ir „Pieno centro“ kvartale statyti naujas bei perkelti senas gamyklas. Metalų pramonę nutarta koncentruoti Petrašiūnuose, o chemijos – Vilijampolėje. Plačiai apsvaistyta geležinkelio ir kitų transporto priemonių tinklo schema, taip pat uosto vieta. Numatytos tiltų vietos, miesto centro bei Aukštųjų Šančių jungtis.

periferijos⁴⁶. Vis dėlto sovietizuojant Kauną, jo centro vieta nebuvo keičiama. Vykdamas funkcinių erdvių paskirstymą, iš miesto centro ketinta iškelti „Paramos“ duonos fabriką⁴⁷. Numatyti tik nedideli centrinės Kauno dalies pakeitimai: ketinta ją tankiau apstatyti, įvesti aiškesnę tvarką ir panaudoti vis dar tuščias erdves. Jau egzistuojantį miesto centrą planuota tankiau apstatyti 3–4 aukštų pastatais, vidinius kiemus išvalant nuo trobesių ir juos apželdinant.

Numatyta panašiai apstatyti ir priemiesčius (Šančius, Vilijampolę, Žaliakalnį, Panemunę)⁴⁸. Vienu socialistinio miesto planavimo principų laikytas gyvenimo sąlygų skirtumų tarp centro ir pakraščių, darbininkų lūšnų ir prabangių kvartalų naikinimas. Tuo metu Kaune buvo keletas skurdžių lūšnynų rajonų, vadinamųjų Brazilkų (viena žymiausių – Darbininkų gatvėje Žaliakalnyje, kita – prie Nemuno ir Neries santakos, o trečioji – prie Tunelio gatvės). Šiuos lūšnynus užsimota nugriauti, o jų gyventojus – perkelti į namus Šančiuose, Vinco Pietario ir Hipodromo gatvėse⁴⁹. Lietuvos komunalinio ūkio liaudies komisariato Miestų planavimo skyriaus viršininkas inžinierius Steponas Stulginskis rašė, kad „apstatymo sistema turi būti vienoda visiems miesto rajonams“⁵⁰. Jo teigimu, kontrastas tarp pastatų Vlado Putvinskio gatvėje ir Brazilkų privalėjo išnykti. Rajonų lygiavos idėja spaudoje propagauta labai plačiai. Rašyta, jog privalu pakeisti buvusios Laisvės alėjos socialinį veidą⁵¹. Panašios idėjos propagotos ir humoro žurnale *Šluota*. Viena jame publikuota karikatūra pašiepė vadinamųjų buržujų pasisėdėjimą Valstybės teatro prieigose ir teigė, kad jos turi būti užleistos vaikų darželiui (il. 1). Kita karikatūra vaizdavo iš Šančių su visa manta išsikeliantį darbininką (il. 2). Taigi plačiai propagotos egalitarizmo idėjos urbanistinėje erdvėje.

Pirmosios sovietinės okupacijos laikotarpiu Kauno generalinis planas taip ir nebuvo parengtas, bet sukurta keletas atskirų rajonų planų⁵². Daugiausia pertvarkymų numatyta Šančiuose – darbininkų rajone. 1940 m. birželį paruoštas Šančių gatvių tinklo pertvarkymo planas⁵³. Jame numatytos naujos tranzitinės ir gyvenamosios gatvės, pasivaikščiojimo alėjos, visuomeniniai

⁴⁶ *История советской архитектуры (1917–1957 г. г.)*, ред. Н. П. Былинкин [et al.] (Москва: Стройиздат, 1985), 17–30, 80–103; Marija Drėmaitė, Vaidas Petrusis ir Jūratė Tūtlytė, *Architektūra sovietinėje Lietuvoje* (Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2012), 36, 65.

⁴⁷ Jam numatyta vieta tarp Žaliojo ir Aleksoto tiltų. Ten planuotas centrinis miesto sandėlių rajonas. Žr. Prapuolenis, „Kauno generalinio plano...“, 14.

⁴⁸ Priemiesčių pakraščiuose planuota statyti vieno aukšto individualius namus su daržais. Numatytas rajonų infrastruktūros vystymas. Be to, kiekviename rajone turėjo būti parkai ir žalieji plotai.

⁴⁹ „Gana landynėse vargti!“, *KŪ* 1 (1940), 24. Spaudoje nuolat primintos sovietų valdžios pastangos aprūpinti darbininkus naujais būstais. Butų reikalų tvarkymą perdavus Kauno savivaldybei, ši žadėjo darbininkams patogius būstus. Vienas plačiausiai spaudoje nušviestų atvejų buvo parodomasis darbininkų iškeldinimas iš Žaliakalnio lūšnų rajono, vadinamosios Brazilkos, į naujai pastatytus namus Šančiuose. Jis įvyko 1940 m. spalio 27 d. 15 šeimų iškelta į naujai pastatytus Šančių darbininkų kolonijos namelius: „Baigiasi skurdo ir neteisybės dienos „Brazilkoj““, *DŽ*, 1940 10 30, p. 6; „Tautininkų režimo stulpai verčiami vienas po kito“, *TL*, 1940 10 29, p. 7.

⁵⁰ Steponas Stulginskis, „Socialistinis miesto planavimas ir rekonstrukcija“, *KŪ* 2 (1940), 28. Ibid., 32. Plačiau apie S. Stulginskį žr.: Morta Baužienė, „Architektas Steponas Stulginskis (1908–1995)“, *Samogitia* 3 (2007), 20–23.

⁵¹ V. Lidin, „Laisvės alėjoje“, *DL*, 1940 08 09 (45), p. 3.

⁵² 1941 m. pradžioje spaudoje taip pat minėta, jog paruoštos naujos Kauno miesto ribos: Knyva, „LTSR komunalinio ūkio...“, 12.

⁵³ 1940 m. Kauno miesto gatvių projektai, *LCVA*, f. 1622, ap. 3, b. 71, l. 82, 83.

pastatai. Tiesa, planas pradėtas rengti 1940 m. pavasarį, kuomet Lietuva dar nebuvo okupuota SSRS⁵⁴. Jis atitiko sovietinėje urbanistikoje propaguotas miesto pakraščių plėtros idėjas, todėl sovietmečiu šis projektas buvo tęsiamas.

Vienas naujų uždavinių komunaliniame ūkyje buvo pakeisti gaivališką, neplaningą darbininkų rajonų plėtrą⁵⁵. Suprojektuotos kelios darbininkų namų kolonijos skirtingose Kauno dalyse – Šančiuose ir Vilijampolėje⁵⁶. Kolonijas sudarė nedidelių barakų eilės, kartais su sporto aikšte ir klubu⁵⁷. Nagrinėjamu laikotarpiu pasiruošta kai kurių fabriku ir įmonių plėtimui (skirti tam reikalingi sklypai), tęsta kelių mokyklų ir gyvenamųjų namų statyba. Baigtas nepriklausomoje Lietuvoje suprojektuotas ir pradėtas mūryti daugiabutis Griunvaldo gatvėje⁵⁸

Taigi Kauno erdvių sovietizavimas iš esmės sutapo su pagrindiniais režimo atstovų puoselėtais miestų kraštovaizdžio keitimo principais. Sovietų valdžia siekė keisti miestą, įsteigė atitinkamas Kauno rekonstravimo ir planavimo institucijas, kūrė miesto plėtros planus⁵⁹. Nors sovietų vizijose Kaunas turėjo tapti darniai funkcionuojančiu pramonės miestu, liudijusiu darbininkų klasės hegemoniją ir naują socialinę tvarką, šioms idėjoms adekvačių urbanistinių pertvarkymų beveik nebuvo įvykdyta. Nepaisant valdžios planuose ir spaudoje kurto optimistinio Kauno plėtros vaizdo, 1940–1941 m. padaryta nedaug. Statybos darbus stabdė menki išteklių, taip pat organizaciniai keblumai.

Nors rašant apie socialistinio miesto planavimą dažnai nurodytas sektinas Maskvos rekonstrukcijos pavyzdys, Kaunui skirti planai bei vizijos su esminėmis Sovietų Sąjungos sostinės pertvarkymo idėjomis turėjo mažai ką bendro. Palyginti su Maskva ir kitais didžiausiais SSRS centrais, Kauno pertvarkymo idėjos ir jų įgyvendinimas atrodo tikrai nuosaikiai. Gretinant su Vilniumi, Kauno pokyčiai taip pat nebuvo dideli. Vilniuje tuo metu suplanuotas naujas miesto centras prie geležinkelio stoties, nugriauta keletas jo plėtotei trukdžiusių pastatų, projektuoti

⁵⁴ Projekto data – 1940 05 31. Statybos ir sauskielių inspekcijoje jis patvirtintas 1940 06 21. Projekto autorius – architektas A. Prapuolenis.

⁵⁵ Knyva, „LTSR komunalinio ūkio...“, 12.

⁵⁶ „Dar šį mėnesį Kaune bus pradėtos statyti 3 darbininkų butų kolonijos Centre, Vilijampolėje ir Šančiuose, Socialistinio Kauno statyba“, *Tiesa*, 1940 08 07, p. 11. Pagal 1940 m. leidinyje *Komunalinis ūkis* pateiktus duomenis, Kaune toliau statyti 3 aukštų darbininkų namai Griunvaldo g. Juose turėjo būti įrengta 40 butų. Vilijampolėje tuomet statyti 4 dideli namai (2 po 24 ir 2 po 36 butus), viso 120 butų. Be to, planuota statyti 85 mažus gyvenamuosius namus po 4 butus ir du namus po 16 bei 12 butų (iš viso 396 butai): Knyva, „LTSR komunalinio ūkio...“, 12.

⁵⁷ Žr. projektų pavyzdžius, saugomus LCVA, f. 1622, ap. 1, b. 197 (lapai nenumeruoti): mažųjų butų prie Kuršėnų ir Kulvos g. situacijos planas (1940 10 24); mažųjų butų kolonijos prie Ašmenos ir Pravieniškių g. situacijos planas (1940 10 29); darbininkų butų kolonija Vilijampolėje tarp Varnių, Vytenio, Aukuro ir Vytauto g. (be datos).

⁵⁸ Darbininkų namo Griunvaldo g. 8 istorija ir nuotraukos. Žr. Vaidas Petrulis, „Gyvenamasis namas darbininkams ir tarnautojams“, *Architektūros ir urbanistikos tyrimų centras*, žiūrėta 2017 m. sausio 19 d., <http://www.autc.lt/lt/architekturos-objektai/1044>.

⁵⁹ Kapitalinių statybų planavimui numatytos dotacijos pranoko statyboms skirtas lėšas, žr.: LTSR komunalinio ūkio Liaudies komisariato kapitalinių statybų III ketvirčio papildomas vardinis sąrašas, LCVA, f. R-768, ap. 1, b. 23, l. 1. Nagrinėjamu laikotarpiu oficialiai pripažintas socialistinio miesto planavimo metodikos patirties trūkumas, žr.: Valerijonas Knyva, „Pirmieji žingsniai į socializmą Lietuvos TSR komunaliniame ūkyje“, *KŪ* 3 (1941), 65.

administracinės paskirties statiniai⁶⁰. Kaune, kaip minėta, esminis miesto centro pertvarkymas nenumatytas. Tokius miestų traktavimo skirtumus iš dalies lėmė tai, jog Kaunas prarado LSSR sostinės statusą.

Nauji simboliniai-dekoratyviniai Kauno erdvių akcentai

Vienas ryškiausių miesto sovietizacijos reiškinių buvo jo toponimikos keitimas. Svarbiausių Kauno gatvių pavadinimus imta keisti gana greitai po okupacijos pradžios. Spauldoje šis procesas apibūdintas kaip vietinių darbininkų iniciatyva. Jau 1940 m. liepos 23 d. paskelbta apie 150 Kauno gatvių grindikų miesto savivaldybei adresuotą reikalavimą Laisvės alėją pervadinti Josifo Stalino prospektu⁶¹. Komisija iš savivaldybės, profsąjungų, grindikų ir Litanistikos instituto atstovų pradėjo ruošti gatvių ir aikščių pavadinimų keitimo projektą⁶². 1940 m. rugpjūčio 7 d. laikraštis *Darbo Lietuva* pranešė, kad grindikų reikalavimas centrinę gatvę pavadinti J. Stalino vardu – patenkintas⁶³. Netrukus Savanorių prospektas gavo Raudonosios armijos vardą, o Nepriklausomybės aikštė pervadinta Spalio revoliucijos aikšte⁶⁴.

Kaip teigiama to meto spauldoje, renkant gatvių vardus, vadovautasi principu: geriausioms gatvėms – geriausi pavadinimai⁶⁵. Kauno toponimikos keitimas plačiau aiškintas ir 1940 m. rugpjūčio 10 d. surašytame gatvių pavadinimus keitusios komisijos posėdžio protokole. Jame numatyta pakeisti „<...> naujos sovietinės santvarkos dvasiai“ prieštaravusius gatvių ir aikščių pavadinimus. Svarbiausioms miesto gatvėms nutarta suteikti garsių komunistų vardus⁶⁶. Tame pačiame rašte buvo teigiama: „komisija, turėdama galvoje, kad Kauno miestas plėsis, jo dabartiniai pakraščiai pasipuoš naujais moderniais kvartalais, kad bus einama prie panaikinimo skirtumų tarp miesto centrinio rajono ir pakraščių, nutarė apsiriboti tiksliai reakcingų vardų pašalinimu ir jų pakeitimu tinkamesniais“⁶⁷.

⁶⁰ Antanavičiūtė, „Urban Development...“, 327–330.

⁶¹ „Reikalauja Laisvės Alėją pavadinti Stalino prospektu“, *DL*, 1940 07 24 (15), p. 7.

⁶² 1940 m. rugpjūčio 9 d. Kauno savivaldybės atstovai kreipėsi į LKP CK prašydami deleguoti vieną atstovą į Gatvių pavadinimams pakeisti komisiją: Kauno savivaldybės raštas, 1940 08 09, *LYA*, f. 1771, ap. 1, b. 221, l. 2. 1940 m. gruodį nutarta sudaryti naują komisiją gatvių ir aikščių pavadinimų keitimo projektui paruošti: Kauno miesto vykdomojo komiteto posėdžio protokolas, 1940 12 30, *KRVA*, f. 292, ap. 1, b. 3, l. 22. Komisija su Petru Cvirka, inžinieriumi A. Prapuolenu, dailininku Stepu Žuku ir kitais sudaryta 1941 m. vasario mėn.: Kauno miesto vykdomojo komiteto posėdžio protokolas, 1941 02 20, *KRVA*, f. 292, ap. 1, b. 3, l. 70.

⁶³ „Laisvės alėja – Stalino prospektas“, *Tiesa*, 1940 08 03, p. 11.

⁶⁴ Alfonso Sabaliausko dienoraštis, 1940 11 06, *KAKA*, b. 624 (lapai nenumeruoti). Taip pat žr.: Komisijos Kauno gatvių ir kitiems pavadinimams keisti posėdžio protokolas, 1940 08 10, *LYA*, f. 1771, ap. 1, b. 221, l. 7 (publikuojamas šio darbo prieduose). Vėliau, greičiausiai 1941 m. pradžioje Spalio revoliucijos vardas suteiktas P. Vileišio aikštei. Taip ji vadinama 1941 m. spauldoje: „Darbo žmonių demonstracijos Kauno mieste 1941 m. Gegužės 1 dieną planas“, *TL*, 1941 04 29, p. 2.

⁶⁵ „Bus keičiami Kauno gatvių ir viešųjų aikščių pavadinimai“, *DL*, 1940 08 06 (39), p. 10.

⁶⁶ Komisijos Kauno gatvių ir kitiems pavadinimams keisti posėdžio protokolas, 1940 08 10, *LYA*, f. 1771, ap. 1, b. 221, l. 6 (visas dokumentas publikuojamas šio darbo prieduose).

⁶⁷ *Ibid.*

Šiame dokumente matoma laikotarpiui būdinga retorika, o apsisprendimas riboti pakeitimus rodo ir tam tikrą valdžios atstovų atsargumą. Panašias nuostatas galima išvelgti ir peržiūrint toponimikos keitimo projektų pokyčius. Tikriausiai dar 1940 m. vasarą Kauno savivaldybė pateikė miesto gatvių ir aikščių pervadinimo projektą, kuriame numatyta labai plačią mastu sovietizuoti toponimiką – pakeisti daugiau kaip šimto gatvių ir aikščių pavadinimus⁶⁸. Nuspręsta pašalinti Lietuvos kultūros veikėjų vardus ir įvesti komunizmo klasikų bei garsių SSRS veikėjų, taip pat režimui palankių to meto Lietuvos kultūros ir politikos veikėjų vardus. Siūlyti Spalio revoliucijos, taip pat atskiroms sovietinėms respublikoms Rusijos Federacijos, Armėnijos, Azerbaidžano, Uzbekijos ir kt.) skirti pavadinimai. Šitaip siekta išreikšti Sovietų Sąjungos vienybę. Kauno toponimika turėjo legitimuoti naują miesto statusą ir liudyti jo priklausomybę sovietinei imperijai. Kauno centro erdvės privalėjo gauti sovietinių simbolių, vaizdinių ir vardų sistemoje svarbiausius pavadinimus. Pavyzdžiui, Kristijono Donelaičio gatvę numatyta pavadinti Vladimiro Lenino prospektu, o miesto centrą ir geležinkelio stotį jungiančią arteriją – Vytauto prospektą – Karlo Markso vardu. Simono Daukanto gatvę ketinta pervadinti Gegužės 1-osios gatve, Kęstučio gatvę – Kominterno gatve ir t. t. Taip pat sovietizuoti priemiesčių pavadinimai. Pavyzdžiui, Antano Juozapavičiaus prospektą nuspręsta pavadinti vieno iš vadinamųjų keturių komunarų – Karolio Poželos – vardu. Nepageidautinai laikyti ir su religinėmis institucijomis bei idėjomis susiję pavadinimai, pavyzdžiui, Bažnyčios, Benediktinų, Karmelitų gatvių ir Prisikėlimo aikštės vardai. Nepaisant to, visuotinių toponimikos pokyčių impulsai netrukus susilpnėjo. Kitame, rugpjūčio 10 d., sąraše numatyta keisti tik 41 Kauno vietovardį (anot dokumento, „tik pačius reakcingiausius“)⁶⁹. Šis projektas pateiktas svarstyti LKP Centro komitetui (toliau – CK)⁷⁰. Projekto rengėjams atsiųstose LKP sekretoriaus pastabose sutikta su beveik visais pakeitimais, tačiau būta ir išimčių: Mikalojaus Konstantino Čiurlionio, Adomo Mickevičiaus ir kai kurių kitų gatvių pavadinimų „kol kas dar siūlyta nekeisti“⁷¹. Naujus pavadinimus siūlė ir centrinės SSRS valdžios atstovai: pastabose Kauno savivaldybei LKP CK atstovas pažymėjo, kad Maskvos prašymu reikia „kokią nors gražią gatvę, ar aikštę, ar parką (gal Vytauto parką)“ pavadinti Jakovo Sverdlovo vardu⁷². Be to, miesto erdvių pavadinimų keitimas turėjo būti sankcionuotas LSSR Aukščiausiosios Tarybos nutarimais⁷³.

⁶⁸ Dokumentas nedatuotas, be jokių komentarų, tačiau byloje įsegtas prieš LKP CK adresuotą 1940 08 10 protokolą. Už pastarąjį nedatuotas dokumentas tikriausiai ankstesnis: Kauno miesto gatvių, aikščių ir kt. pavadinimų pakeitimo projektas, *LYA*, f. 1771, ap. 1, b. 221, l. 3–4.

⁶⁹ Komisijos Kauno gatvių ir kitiems pavadinimams keisti posėdžio protokolas, 1940 08 10, *LYA*, f. 1771, ap. 1, b. 221, l. 6–7.

⁷⁰ Raštas Kauno miesto sekretoriaus raštas Lietuvos komunistų partijos centro komitetui, 1940 09 02, *LYA*, f. 1771, ap. 1, b. 221, l. 5.

⁷¹ Komisijos Kauno gatvių ir kitiems pavadinimams keisti posėdžio protokolas, 1940 08 10, *LYA*, f. 1771, ap. 1, b. 221, l. 6–7.

⁷² *Ibid.*

⁷³ LKP CK sekretoriaus Kazio Preikšo raštas apskričių ir miestų komitetų sekretoriams dėl gatvių pavadinimų pakeitimo, 1941 04 16, *LYA*, f. 1771, ap. 2, b. 311, l. 29.

Vis dėlto tik dalis sutrumpintame sąrašė numatytų siūlymų buvo priimti. Kyla klausimai, dėl ko iš karto nebuvo priimtas visas siūlytas pavadinimų rinkinys ir kodėl dėl kai kurių vardų abejota, delsta?⁷⁴ Iš tiesų LKP propagandos sekretorius miestų komitetams siūstose direktyvose nurodė, kad gatvių pavadinimų keitimas neturi būti masinis, jog reikia keisti tik tuos pavadinimus, kurie „prieštarauja tarybiniam laikams“ ir primena senąją santvarką, pavyzdžiui, Prezidento, Antano Smetonos, A. Juozapavičiaus, taip pat religinės kilmės ir su kitomis šalimis susijusius pavadinimus⁷⁵. O visuomenėje populiarių ankstesnių laikų politinių ir vėlesnio laikotarpio kultūros veikėjų vardų keisti nesiūlyta. Taip pat teikiant naujus pavadinimus, tvirtinta, jog labiausiai atsižvelgti reikia į kovą už komunizmą atmintį. Galbūt palyginti lėta ir selektyvi gatvių pavadinimų keitimo taktika pasirinkta dėl to, kad siekta šio tokio kompromiso su vietiniais gyventojais⁷⁶.

Vis dėlto svarbiausių, reprezentacinių Kauno vietų atžvilgiu pasielgta radikalai. Be jau minėtų pagrindinių gatvių, dar 1940 m. rudenį LSSR Aukščiausiosios Tarybos prezidiumo nutarimu pakeisti nepriklausomos Lietuvos istoriją priminę pavadinimai. Prezidento gatvei suteiktas Senamiesčio vardas, o Vasario 16-osios gatvė virto Liepos 21-osios gatve. Taip pabrėžtas Lietuvos prijungimas prie Sovietų Sąjungos. Lietuvos istorinių asmenybių vardus miesto toponimikoje pakeitė Rusijos kultūros veikėjų arba kairuoliškų ir komunistinių pažiūrų vietinių kūrėjų vardai, taip pat vienas kitas ideologiškai neutralus pavadinimas. Leono Sapiegos gatvei suteiktas Levo Tolstojaus vardas, A. Smetonos alėja pervadinta Jono Biliūno vardu, Vytauto parkas – Liaudies parku, Vytauto tiltas per Nemuną – Aleksoto tiltu, Petro Vileišio tiltas per Nerį – Vilijampolės tiltu, o Prano Gudyno gatvė⁷⁷ – Aleksandro Vosylius vardu⁷⁸. A. Smetonos aikštės Žaliakalnyje pavadinimą nuspręsta visiškai panaikinti⁷⁹. Kai kurių smulkesnių vietų pavadinimai šalinti joms iš karto nesuteikiant naujų vardų. Todėl 1940 m. dokumentuose jos įvardijamos kaip „buvusios“, pavyzdžiui, „buvęs Antano Smetonos sklypas Maironio gatvėje“⁸⁰. Be to, naikinti ne tik nacionalinės daugumos vertybinius orientyrus įamžinę vardai, bet ir kai kurie miesto tautinėms mažumoms svarbūs pavadinimai. Pavyzdžiui, 1940 m. kaip „buvusi“ įvardijama Makabi aikštė Jonavos gatvėje⁸¹.

⁷⁴ Jau G. Jankevičiūtė pastebėjo, kad visoje Lietuvoje gatvių pavadinimų keisti neskubėta: G. Jankevičiūtė, „Dailė kaip propaganda...“, 133.

⁷⁵ LKP CK sekretoriaus K. Preikšo raštas apskričių ir miestų komitetų sekretoriams dėl gatvių pavadinimų pakeitimo, 1941 04 16, *LJA*, f. 1771, ap. 2, b. 311, l. 29.

⁷⁶ Reakcija į gatvių pavadinimų „maskvinimą“ perteikta J. Nabažo dienoraštyje, 1940 11 11, *LLMA*, f. 364, ap. 1, b. 79, l. 227; 1940 11 17 įrašas, *ibid.*, l. 232.

⁷⁷ Pranas Gudynas (1900–1929) – nepriklausomos Lietuvos karininkas, dalyvavo Klaipėdos krašto sukilime. Nuo 1926 m. Karo aviacijos oro žvalgas. 1926 m. valstybės perversmo dalyvis, nuo 1927 m. ministro pirmininko Augustino Voldemaro adjutantas. Žuvo 1929 m., pasikėsimo į A. Voldemarą metu.

⁷⁸ Aleksandras Vosylius (1905–1926) – nuo 1927 m. Lietuvos socialistų revoliucionierių maksimalistų sąjungos narys, dalyvavęs nesėkmingame pasikėsime į A. Voldemarą.

⁷⁹ „Kai kurių Kauno gatvių pakeisti vardai“, *TL*, 1940 10 05, p. 7.

⁸⁰ Švietimo ministro raštas, Kaunas, 1940 08 08, *LCVA*, f. R-762, ap. 1, b. 801, l. 5.

⁸¹ *Ibid.* Gatvių pavadinimai keisti ir 1941 m. Pavyzdžiui, K. Donelaičio g. imta vadinti V. Lenino prospektu. Tikslios datos, kuomet pervadinta ši gatvė, nustatyti nepavyko. 1940 m. spalį Švietimo liaudies komisariato dokumentuose dar

Senųjų gatvių ir aikščių pavadinimų naikinimas turėjo padėti nutraukti ryšį su Nepriklausomybės laikų tradicija, keisti kauniečių istorinę atmintį ir sukurti naujus kultūrinės tapatybės orientyrus. Pakeista toponimika iš esmės atitiko Lietuvoje ir kitose sovietų okupuotose šalyse įvedamą pavadinimų kanoną, liudijusį visos SSRS ideologinį vientisumą. Sovietinė toponimika plačiai propagauta spaudoje. Viena žurnalo *Šluota* karikatūrų vaizdavo kelis Kauno miestiečius, kuriems po kojų mėtėsi lentelė su Juliaus Janonio gatvės pavadinimu. „Nejaugi Kaune niekur nėra vietos tai iškabai?!“ – skelbė karikatūros paantraštė (il. 3).

Keičiant gatvių pavadinimus pasitaikė ir vietinių gyventojų iniciatyvų, kurios neskelbtos spaudoje, bet atitiko valdžios siekius ir perteikė oficialiąją retoriką. Atsižvelgiant į tuomet įprastas režimo taktikas, neatmestina galimybė, kad šios iniciatyvos kilo iš pačios valdžios. 1940 m. lapkričio 10 d. į Kauno burmistrą Antaną Garmų kreipėsi trys Vilijampolės gyventojai. Jie prašė Sedos gatvei suteikti rašytojo Jono Marcinkevičiaus vardą: „Vilijampolėje, prie VIII forto, yra trumpa, pasagos pavidalo Sedos gatvė. Tos gatvės gyventojai gal ir būtų tokiu pavadinimu pasitenkinę, jei toje pat gatvėje, jų tarpe, negyventų savo kuklioj lūšnelėj vienas mūsų kultūros darbuotojų – rašytojas Jonas Marcinkevičius. Mes norime pagerbti savo gerbiamą kaimyną, kuris darbais yra nusipelnęs tokios garbės ir siūlome Sedos gatvės pavadinimą pakeisti į Jono Marcinkevičiaus gatvę“⁸². Dar vienas kreipimasis į Miesto vykdomąjį komitetą parašytas 1940 m. gruodžio 11 d. Šį kartą spaustuvės „Raidė“ darbininkų ir tarnautojų komitetas prašė iš Kęstučio gatvės link Nemuno kranto einančią Kalėjimo gatvę pervadinti Raidės gatve⁸³. Pavadinimai suteikti ir nedidelėms, iki tol bevardėms gatvėms. Galbūt taip stengtasi akcentuoti santvarkos pasikeitimo svarbą. Vis tik šie pavadinimai galėjo būti ir neutralios prasmės, susiję su šalia esančių gatvių vardais. 1940 m. rudenį paskelbti šie gatvėlių vardai: Vaidoto ir Pušų gatves jungė nauja Kadugių gatvė, Drobės ir Pušyno gatves – Gervių ir Kregždžių gatvės, Jurgio Dobkevičiaus ir Juozo Kumpio gatves – Girkalnio gatvė, o Zapyškio ir Kazio Mažeikos gatves – Kraštų gatvė⁸⁴.

Nepaisant to, svarbiausias toponimikos keitimo 1940–1941 m. tikslas buvo nutraukti ryšį su nepriklausomos Lietuvos laikotarpio istorinių pavadinimų tradicija. Tai buvo ypač svarbu kalbant apie didžiąsias gatves ir kitas centrines, reprezentacines Kauno erdves. Dėl tos pačios

minimas Vytauto prospektas (Švietimo liaudies komisariato raštas Valstybinei leidyklai, 1940 10 09, LCVA, f. R–762, ap. 1, b. 624, l. 47). 1941 m. laikraštyje *Tarybų Lietuva* publikuotose skelbimuose, 1941 m. Gegužės 1-osios demonstracijos plane, gatvė vadinama jau V. Lenino prospektu: „Darbo žmonių demonstracijos Kauno mieste 1941 m. Gegužės 1 dieną planas“, TL, 1941 04 29, p. 2.

⁸² Susirašinėjimas su Kauno miesto vykdomuoju komitetu, LTSR KP centro komitetu ir kt. įstaigomis pagrindinės veiklos klausimais, KRVA, f. R–371, ap. 1, b. 3, l. 1.

⁸³ „Ta gatvė yra labai maža, ir nors šalia jos yra kalėjimas, ji su kalėjimu nieko bendra neturi. Šioj gatvėj „Raidės spaustuvė“ turi savo įmonę... Kadangi „Raidės“ spaustuvė yra žinoma visoje Lietuvoje ir kadangi iki šiol gatvių pavadinimų, kurie sietųsi su spauda, nebuvo, tad mes ir prašome minimą gatvę pavadinti „Raidės“ gatve. Tuo labiau, kad Raidės spaustuvė buvo sukurta pačių darbininkų kooperatyvo pastangomis ir kalėjimo pavadinimas kelia nemalonų įspūdį tiek darbininkams, tiek klientams“. Plačiau žr. Susirašinėjimas su Kauno miesto vykdomuoju komitetu, LTSR KP centro komitetu ir kt. įstaigomis pagrindinės veiklos klausimais, KRVA, f. R–371, ap. 1, b. 3, l. 8. Vis dėlto, kaip galima spręsti iš laikraštyje *Tiesa* 1941 m. publikuotų reklamų, Kalėjimo gatvės pavadinimas nebuvo pakeistas.

⁸⁴ „Nauji Kauno gatvių pavadinimai“, DŽ, 1940 10 18, p. 8.

priežasties keisti ir stambiausių kultūros bei kitų įstaigų pavadinimai. Lietuvių tautinį atgimimą ir to laikotarpio spaudą priminęs „Varpo“ spaustuvės Miško gatvėje pavadinimas pakeistas „Valstybine spaustuve nr. 1“⁸⁵. Viešųjų muziejų įstatymu pasirėmusios Ministrų tarybos sprendimu, 1940 m. rugpjūčio 2 d. Vytauto Didžiojo kultūros muziejus tapo Kauno valstybiniu kultūros muziejumi, o Vytauto Didžiojo karo muziejus – Kariškai istoriniu muziejumi⁸⁶. Tų pačių metų rugpjūčio 21 d. Vytauto Didžiojo universitetas pervadintas Kauno universitetu⁸⁷. Natūralu, jog sovietų režimui neįtikėjo Vytauto Didžiojo vardas. Nepriklausomoje Lietuvoje jis buvo itin paplitęs tiek gatvių, tiek įstaigų pavadinimuose. Be to, Vytauto kultas buvo svarbi vietinės lietuvių bendruomenės politinio-tautinio identiteto dalis⁸⁸. Naujoje toponimikoje bandyta nutraukti sąsajas su vietinės kolektyvinės atminties tradicija, kuri Vytautą siejo su Lietuvos valstybingumo idealu.

Pakeisti ir nacionalizuotų įmonių pavadinimai. Anksčiau jos dažnai turėdavo savininkų vardus. Tuo tarpu pirmosios sovietinės okupacijos laikotarpiu įmonės pradėta vadinti revoliucijos ir naujos santvarkos vaizdinius išreiškusiais pavadinimais. Nauji įmonių vardai liudijo pasikeitusį jų statusą, privačios nuosavybės virstimą „liaudies“ turtu. Pavyzdžiui, lentpjūvė „A. S. Soloveičikas ir sūnūs“ 1940 m. rugsėjį pervadinta „Raudonąja aušra“. A. Gluchovskio fabrikui suteiktas pavadinimas „Pirmyn“⁸⁹. Buvęs brolių M. ir J. Macų užuolaidų, vatalino ir trikotažo fabrikas pavadinamas „Pašvaiste“, verpalų, vatos ir trikotažo dirbtuvė „L. Seinzonas“ – „Raudonuoju siūlu“, o K. Petriko baldų fabrikas – „Raudonąją brigada“⁹⁰. Lietuvių proletariato dainiumi vadintas J. Janonis tapo viena dažniausiai viešosiose erdvėse įamžinamų asmenybių. Nacionalizuotas popieriaus fabrikas Petrašiūnuose imtas vadinti „Juliaus Janonio popieriaus fabriku“. Šio poeto vardas 1940 m. spalį suteiktas ir vienai Kauno pradžios mokyklai⁹¹. Keičiant miesto toponimiką, vyravo iš Maskvos perkelti vardai, frazės ir žodžiai. Suteikiant pavadinimus viešųjų erdvių objektams, taip pat naudoti vietinių komunistų, kultūros ir istorijos veikėjų vardai, tačiau šie žmonės pateikti kaip didžiojo pasakojimo apie visuomenės transformaciją dalyviai.

Keičiant įmonių pavadinimus, būta ir nenumatytų bei toponimikos kanoną ne visai atitikusių vietinių iniciatyvų. 1940 m. rugpjūtį *Tiesoje* išspausdintame straipsnyje pranešama, kad

⁸⁵ Jonas Gudaitis, *Vargo paukščiai. Atsiminimai* (Kaunas: Naujasis lankas, 2013), 87.

⁸⁶ Ministrų Tarybos sekretoriaus raštas švietimo ministrui, Kaunas, 1940 08 03, LCVA, f. R-762, ap. 1, b. 701, l. 222, 595; „Pakeistas V. D. Muziejaus vardas“, *Tiesa*, 1940 08 27, p. 3; Jurevičiūtė, „Vytauto Didžiojo...“, 169.

⁸⁷ Ministrų Tarybos generalinio sekretoriaus raštas švietimo ministrui, Kaunas, 1940 08 24, LCVA, f. R-762, ap. 1, b. 701, l. 216, 604. 1940 m. rugpjūčio 21 d. taip pat nutarta įsteigti Liaudies kovų muziejų. *Ibid.*, 217.

⁸⁸ Giedrius Viliūnas, Vytauto Didžiojo kultas tarpukario Lietuvoje, *Lietuvių Atgimimo istorijos studijos: Nacionalizmas ir emocijos* 17 (2001), 68.

⁸⁹ „Isakas apie įmonių pavadinimų keitimą“, *DŽ*, 1940 09 25, p. 1.

⁹⁰ LTSR Aukščiausiosios Tarybos prezidiumo įsakas dėl įmonių pavadinimų keitimo, *DŽ*, 1940 10 30, p. 1.

⁹¹ Buvusi 11 pradinė mokykla, LCVA, f. R-762, ap. 1, b. 215, l. 15. Sovietinio režimo požiūriu į mokyklų pavadinimus liudija LSSR švietimo liaudies komisariato sprendimas, kuriuo panaikinti „pradžios mokyklų pavadinimai atskirų asmenų vardais ir pavadinimais“. Jos turėjo būti vadinamos vietovių vardais, o jei kokiame rajone buvo kelios ar daugiau mokyklų – tiesiog numeriais. Norint pavadinti mokyklas kokiais nors naujais vardais, reikalauta LSSR Liaudies komisariato leidimo: Raštas be datos (įsegtas tarp 1941 m. vasario ir kovo mėn. dokumentų), LCVA, f. R-762, a. 1, b. 417, l. 66.

Povilo Lukšio g. 11 mėsinė pasidabino iškaba „Pirmas mėsos perdirbimo kooperatyvas, vardu Stalinas“⁹². Straipsnio autorius kritikavo tokią J. Stalino vardo devalvaciją. Jo manymu, taip galėjo būti vadinamos tik pačios geriausios valstybinės įstaigos.

Panašus valdžios lūkesčių ir vietinių iniciatyvų neatitikimas pastebimas ir taikant kitus valdžios ženklus. Šį laikotarpį tyrinėjusi Giedrė Jankevičiūtė teigė, jog Lietuvoje „naujų simbolių sparti sklaida kai kuriais atvejais pralenkdavo sovietų ideologų lūkesčius ir planus“⁹³. Tokius sparčios sklaidos reiškinius galima pastebėti ir Kaune. Miesto viešosios erdvės ženklintos raudonomis vėliavomis, penkiakampėmis žvaigždėmis, LSSR herbais, įvairiais šūkais, J. Stalino, V. Lenino, Klimento Vorosilovo ir Justo Paleckio portretais bei kitais naujo režimo simboliais. Nauji ženklai keitė ir centrinės gatvės, J. Stalino prospekto, vaizdą. Pagal laikraštyje *Darbo Lietuva* 1940 m. rugpjūtį pasirodžiusio straipsnio autorių, „kauniečiai parodė didelį mūsų santvarkos permainos momento supratimą“, centrinės miesto gatvės vitrinas išpuošdami partijos veikėjų ir valstybės vadovų portretais⁹⁴. Vis dėlto autorius pastebėjo ir pasitaikantį politinį nesupratingumą. Jis rašė, kad „daugelyje vitrinų teko matyti tokių vaizdų: lango viduryje stovi Paleckis, o jam iš šalių Stalino ir Lenino portretai.“⁹⁵ Anot straipsnio autoriaus, J. Paleckio į vieną gretą su V. Leninu ir J. Stalinu, o tuo labiau viduryje jų, statyti negalima. Raginta laikytis Sovietų Sąjungoje nusistovėjusios atvaizdų hierarchijos: K. Marxas, Friedrichas Engelsas, V. Leninas, J. Stalinas, o tada visi kiti.

Okupavę Lietuvą, sovietai ėmė įgyvendinti SSRS jau seniai plėtotą monumentaliosios propagandos planą. Pagal jį miestų erdves turėjo papuošti nauji, sovietiniai, dailės paminklai. Vis tik pačioje sovietinės okupacijos pradžioje periodikoje dažniau svarstytos ankstesnės idėjos, pavyzdžiui, dar Nepriklausomybės laikais gimęs sumanymas pastatyti paminklą Steponui Dariui ir Stasiui Girėnui. Atkreiptinas dėmesys į tai, jog svarstant Kauno paminklų klausimą spaudoje, būtinu tapo pasakojimas apie kultūros ar istorijos veikėjų kilmę iš „darbo žmonių“. Pavyzdžiui, 1940 m. rugsėjį *Darbo Lietuvoje*, rubrikoje „Liaudis pasisako“ svarstant idėją Vytauto parke pastatyti paminklą S. Dariui ir S. Girėnui, priminta, kad lakūnai buvo kilę iš „praprastų žmonių“. Dėl to sutikta, jog toks paminklas mieste reikalingas⁹⁶. 1940 m. rugpjūčio 29 d. pagrindiniame šalies dienraštyje *Tiesa* demagogiškai teigta, kad paminklas tik dabar pradedamas statyti, priminta, jog „buržuazinė“ valdžia to nesugebėjusi padaryti⁹⁷. Vis dėlto šio paminklo klausimas tik trumpam

⁹² „Valkioja Stalino vardą“, *Tiesa*, 1940 08 03, p. 11.

⁹³ Jankevičiūtė, „Lietuva 1939–1940 m.“, 135.

⁹⁴ „Krautuvių vitrinos ir jų šventiškas papuošimas“, *DL*, 1940 08 09 (45), p. 7.

⁹⁵ *Ibid.*

⁹⁶ J. Survila, „Kur statyti Dariui ir Girėnui paminklą?“, *DL*, 1940 09 03 (87), p. 2; J. Papečkys, „Kur statyti Dariaus ir Girėno paminklą“, *DL*, 1940 09 03 (88), p. 3.

⁹⁷ „Tik dabar pradedamas statyti Dariaus ir Girėno paminklas“, *Tiesa*, 1940 08 29, p. 1; Jankevičiūtė, „Lietuva 1939–1940 m.“, 133.

prisimintas okupacijos pradžioje. Atsižvelgiant į S. Dariaus ir S. Girėno svarbą vietinės bendruomenės kolektyvinėje atmintyje, toks paminklas režimui iš esmės buvo nenaudingas.

Iš pradžių tęstas kai kurių Nepriklausomybės laikais sukurtų paminklų projektų vykdymas. Pavyzdžiui, sovietų valdžios pritarimu tęstas dar 1940 m. gegužę pradėtas Knygnešių sodelio įrengimas. Jis įrenginėtas pagal architekto Karolio Reisono projektą. Sodelį turėjo puošti Juozo Zikaro skulptūra „Knygnešys“, Bernardo Bučo „Sėjėjas“ ir Petro Rimšos „Lietuvos mokykla 1864–1904“. Pastarosios skulptūros modelis 1940 m. liepą jau buvo pagamintas ir perduotas liedinti. *Darbo Lietuvoje* rašyta: „šitos figūros vaizduos tikras mūsų liaudies kovas dėl spausdinto lietuviško žodžio, kovas dėl šviesesnio rytojaus“⁹⁸. Vis dėlto tokie Nepriklausomybės laikotarpio idėjų vystymui skirti tekstai buvo reti, atsitiktiniai. Daugiau jų pasitaikė tik pirmaisiais okupacijos mėnesiais.

Naujų, sovietinių, herojų tema Kauno erdvėse ir viešuosiuose diskursuose buvo nepalyginamai ryškesnė ir nuoseklesnė, tačiau pirmajai sovietų okupacijai užtrukus tik apie metus, nespėta įvykdyti reikšmingesnių valdžios užsakymų⁹⁹. Režimas nespėjo ne tik statyti naujų paminklų, bet ir sunaikinti visų nepriklausomai Lietuvai ir jos herojams skirtų memorialų¹⁰⁰. Prieš pat okupacijos pabaigą suskubta priimti tik vieną oficialų nutarimą dėl paminklų. 1941 m. gegužės 21 d. LKP CK biuras įsakė pašalinti Karo muziejaus sodelyje buvusius paminklus P. Lukšui, A. Juozapavičiui, V. Putvinskiui ir Silvestrui Žukauskui. Vietoj P. Lukšio ir A. Juozapavičiaus paminklų pastatyti biustai Julijai Beniuševičiūtei-Žymantienei (Žemaitei) ir J. Janoniui. V. Putvinskio ir S. Žukausko biustai išliko greičiausiai dėl to, kad nespėta pagaminti juos pakeisti turėjusių paminklų¹⁰¹. Statydama paminklus varguomenės gyvenimą vaizdavusiems rašytojams, sovietų valdžia siekė padaryti savo monumentaliją propagandą paveikesne vietiniams gyventojams.

Mieste planuota pastatyti ir daugiau paminklų. 1941 m. pradžioje Kauno vykdomasis komitetas pritarė Maskvos dailininkų organizacijos siūlymui pagaminti miestui dvi V. Lenino ir vieną J. Stalino statulą¹⁰². Vis dėlto jų nespėta pastatyti.

⁹⁸ „Spaudos draudimo laikų sodelis baigiamas tvarkyti“, *DL*, 1940 07 25 (18), p. 4.

⁹⁹ Istoriografijoje daryta prielaida, jog palyginti lėtas paminklų šalinimas iš centrinės Kauno erdvės galėjo būti ir sąmoningas. Tai galėjo būti okupacinės valdžios laviravimo ir manipuliavimo paminklais bei kitais svarbiais miestiečių kolektyvinės atminties ženklais pavyzdys: Jankevičiūtė, „Dailė kaip propaganda...“, 137.

¹⁰⁰ 1940 m. birželio 26 d. vadinamosios Liaudies vyriausybės atstovai prie Nežinomo kareivio kapo Karo muziejaus sodelyje surengė pirmąsias ir paskutiniąsias pagerbimo iškilmes sovietų okupuotoje Lietuvoje. Tą pačią dieną įsakyta iš viešųjų erdvių pašalinti visus su A. Smetona susijusius daiktus ir užrašus. Plačiau žr. *Generolo gydytojo Vlado Nagiaus Nagevičiaus...*, 155, 185–186.

¹⁰¹ LKP CK biuro nutarimas su įrašu „visiškai slaptai“ dėl paminklinių biustų pašalinimo iš Karo muziejaus sodelio, 1941 05 23, *LYA*, f. 1771. ap. 2, b.119, l. 67; Kauno apskrities PK protokolai, 1941 05 21, *ibid.*, b. 196, l. 67, 68, 93; *Generolo gydytojo Vlado Nagiaus Nagevičiaus...*, 155; Jankevičiūtė, „Dailė kaip propaganda...“, 137; Jankevičiūtė, „Lietuva 1939–1944 m.“, 131–133; Jurevičiūtė, „Vytauto Didžiojo...“, 169.

¹⁰² Kauno miesto vykdomojo komiteto posėdžio, įvykusio 1941 02 03, protokolai nr. 18, *KRVA*, f. R-292, ap. 1, b. 3, l. 61. Generolo V. Nagevičiaus biografijoje minima, kad po vieną V. Lenino ir J. Stalino statulą ketinta pastatyti Karo muziejaus Vytauto Didžiojo koplyčioje, žr. *Generolo gydytojo Vlado Nagiaus Nagevičiaus...*, 155.

Sovietų valdžios įtvirtinimo ritualai ir naujas švenčių bei minėjimų kanonas

Nuo pat sovietinės okupacijos pradžios pastebėtini viešųjų renginių pokyčiai. Įvesti nauji politiniai ritualai. Prasidėjo masinių valdžios organizuotų mitingų ir demonstracijų laikotarpis. Atskirais renginiais (įstaigų darbuotojų susirinkimais, masiniais mitingais) pažymėti Raudonosios armijos įvykdytas Lietuvos „išlaisvinimas“, rinkimai į Liaudies seimą, jo veikla, SSRS Aukščiausiosios Tarybos nutarimas priimti Lietuvą į Sovietų Sąjungą, LSSR konstitucijos paskelbimas ir kiti įvykiai. Viešai reikštas pritarimas režimo politikai: rašyti padėkos laiški, sakytos kalbos, rodytos kolektyvinės džiaugsmo ir entuziazmo emocijos. Šitoks politinio gyvenimo kanonas jau turėjo tradiciją SSRS ir į Lietuvą buvo perkeltas be esminių pakeitimų. Skyrėsi tik progos ir veikėjai¹⁰³. Kaip ir visoje Sovietų Sąjungoje, 1940–1941 m. Kauno politiniuose renginiuose propagauta komunistinė pasaulėžiūra. Šiuo tikslu plačiai skleista vaizdinė propaganda. Taikyti nauji galios vaizdiniai, kuriems kurti pasitelktos centrinės miesto erdvės.

Pirmieji mitingai suorganizuoti dar 1940 m. birželio pabaigoje¹⁰⁴. Ypač daug mitingų ir demonstracijų vyko tų pačių metų liepą ir rugpjūtį¹⁰⁵. Jau pirmaisiais okupacijos mėnesiais P. Vileišio aikštė tapo viena svarbiausių vietų, kuriose rengtos manifestacijos (il. 4–6). Tai buvo itin didelė, atvira erdvė, tinkama didelėms žmonių masėms telkti. Ši aikštė buvo svarbiausia mitingų, kuriuose reikštas pritarimas Lietuvos „išlaisvinimui“ ir vykdyta rinkimų į Liaudies seimą kampanija, vieta¹⁰⁶. Ji buvo svarbi ir Liaudies seimo veiklos laikotarpiu. Pavyzdžiui, prekybos tarnautojai susirinko savo profsąjungos būtinėje (Nemuno g. 12) ir iš ten organizuotai patraukė į P. Vileišio aikštę. Vėliavomis ir transparantais nešini poligrafijos darbininkai susirinko Nepriklausomybės aikštėje (prie Įgulos bažnyčios) ir iš ten nuėjo į P. Vileišio aikštę, kur dalyvavo Liaudies seimo pasveikinimo manifestacijoje. Laisvamaniai ir butų nuomininkai rinkosi prie savo draugijų būstinės (Žemaičių g. 3), o iš ten taip pat patraukė į minėtą mitingą-manifestaciją

¹⁰³ Apie stalinizmo politinius ritualus ir jų emocinę raišką rašoma: Serhy Yekelchuk, *Stalin's Citizens— Everyday Politics in the Wake of Total War* (Oxford: Oxford University Press, 2014), 1–8; Rosalind Sartori, „Stalinism and Carnival: Organisation and Aesthetics of Political Holidays”, in *The Culture of Stalin Period*, ed. Hans Günter (New York: St. Martins Press, 1990), 41–77; Karen Petrone, *Life Has Become More Joyous, Comrades*. Indiana-Michigan Series in Russian and East European Studies (Bloomington: Indiana University Press, 2000).

¹⁰⁴ 1940 m. vasarą vykę mitingai plačiai aprašyti knygoje: Senn, *Lietuva 1940*, 258–259, 339–342.

¹⁰⁵ Daugiausia atskirų įmonių surengti mitingai ir demonstracijos aprašyti to meto spaudoje, pavyzdžiui: J. G., „Istorinis Kauno įgulos karių mitingas“, *DL*, 1940 07 20 (8), p. 1; „Kauno paštininkai už prisidėjimą prie SSSR tautų šeimos“, *DL*, 1940 07 23 (14), p. 8; J. G., „Kaunas laukia Seimo“, *DL*, 1940 07 21 (10), p. 2; „Visų darbo žmonių sveikinimai Liaudies Seimui“, *DL*, 1940 07 21 (10), p. 8.

¹⁰⁶ Vykstant rinkimams į Liaudies seimą, Kaunas šventiškai išpuoštas: Petras Cvirka, „Taip liaudis balsavo“, *DL*, 1940 07 17 (3), p. 3.

P. Vileišio aikštėje¹⁰⁷. Iškilinės aikštėje prasidėjo 16 val. Prie savo įmonių susirinkę darbininkai į jas ėjo organizuotai, nešini „<...> plakatais, darbo žmonių vadų portretais, transparentais ir gėlėmis“. Po mitingo vyko demonstracija per Parodos gatvę ir Laisvės alėją iki Valstybės teatro, kur pagerbtas Liaudies seimas¹⁰⁸.

Pirmaisiais okupacijos mėnesiais SSRS pasiuntinybės pastatas Laisvės alėjoje buvo tapęs svarbiu demonstracijų centru, įvairių eitynių stotele. Čia dar 1940 m. birželio pabaigoje vykusių demonstracijų, taip pat rinkimų į Liaudies seimą kampanijos metu iš balkono kalbas sakė Maskvos ypatingasis įgaliotinis Vladimiras Dekanozovas ir pasiuntinys Nikolajus Pozdniakovas¹⁰⁹. 1940 m. liepos 19 d. kelionei į Maskvą, dalyvauti sportininkų parade, pasiruošę lietuvių sportininkai iš Kūno kultūros rūmų iškilminga eisena patraukė į geležinkelio stotį¹¹⁰. Žygiuodami į stotį, sportininkai sustojo prie Sovietų Sąjungos pasiuntinybės ir pasveikino balkone pasirodžiusius SSRS įgaliotąjį pasiuntinį N. Pozdniakovą bei pasiuntinybės personalą¹¹¹.

1940 m. liepos pabaigoje taip pat surengtas padėkos Liaudies seimui mitingas prie Valstybės teatro rūmų (il. 7)¹¹². Ta pačia proga organizuotos demonstracijos. Jų metu neštos raudonos vėliavos, gėlės, transparentai, K. Marxo, V. Lenino, J. Stalino, Viačeslavo Molotovo, K. Vorosilovo, J. Paleckio ir kt. paveikslai, puošti gyvomis gėlėmis, vainikais ir šūkiomis „Dėkojam SSRS vyriausybei“. Anot sovietinės spaudos, „darbo žmonių jūra užliejo visas gatves: Laisvės alėją, Lukšio gatvę, Prezidento gatvę, net dalį Vilniaus gatvės, Kanto gatvę iki pat Nemuno, Leono Sapiegos, dalį K. Donelaičio gatvės, Savanorių prospektą... Ypatingai išpūdingas vaizdas matėsi pažvelgus į statomus milžiniškus Taupomųjų kasų rūmus. Ten, pačiame stoge, lyg padangėje, stovėjo darbininkai, pakėlę kumštis, primenantieji darbo žmonių statulas“. Sodelyje prie teatro pastatytoje tribūnoje „kumštis pakėlę stovėjo Lietuvos liaudies išrinktieji“. Po mitingo susirinkusieji Laisvės alėjoje organizuotai ėjo prie Sovietų Sąjungos pasiuntinybės¹¹³.

Vėlesnių iškilmingų eitynių topografija taip pat buvo orientuota į Kauno centrą, kartais dar labiau praplėsta. Pavyzdžiui, per Liaudies šventę 1940 m. rugpjūčio 4 d. Lietuvos priėmimo į SSRS proga surengta demonstracija apėmė ir dalį Žaliakalnio. Eisena vyko per P. Vileišio aikštę, Kipro Petrausko gatvę, Savanorių prospektą ir Laisvės alėją. Ji sustojo ties Sovietų Sąjungos atstovybe¹¹⁴. Paskui eisena pasuko link Vytauto prospekto. Vėliau šventiniai raudonarmiečių ir komjaunimo

¹⁰⁷ „Šiandien manifestuojantieji Liaudies Seimo garbei“, *DL*, 1940 07 21 (10), p. 7.

¹⁰⁸ „Visi šiandien 16 val. į mitingą-demonstraciją Seimui pagerbti“, *DL*, 1940 07 21 (10), p. 8.

¹⁰⁹ Senn, *Lietuva 1940*, 259, 341.

¹¹⁰ „Pirmoji darbo sportininkų kelionė į Maskvą“, *DL*, 1940 07 19 (7), p. 12.

¹¹¹ „Darbo sportininkai išvyko į Maskvą“, *DL*, 1940 07 20 (8), p. 2.

¹¹² 1940 m. liepą Valstybės rūmų fasadas papuoštas J. Paleckio portretu (il. 8).

¹¹³ „Šiandien Kaune didelis mitingas“, *DL*, 1940 07 23 (13), p. 1; „Kauno darbo visuomenės padėka Liaudies Seimui“, *DL*, 1940 07 24 (15), p. 5; kino kronika „Tarybų Lietuvoje“, žiūrėta 2017 m. kovo 10 d., <http://www.e-kinas.lt/objektas/kinas/3462/tarybu-lietuvoje>.

¹¹⁴ „Šiandien liaudies šventė“, *Tiesa*, 1940 08 04, p. 7.

koncertai vyko Vienybės, Rotušės ir P. Vileišio aikštėse, taip pat Vytauto parke. Ta pačia proga gatvėse rodyti „kino paveikslai“¹¹⁵.

Taigi sovietams okupavus Lietuvą, nuo pat pradžių diegtas organizuotų mitingų ir kitokių susirinkimų kanonas. Be to, demonstruotas simbolinis centrinių ir didžiausių Kauno erdvių užvaldymas. Mitingų masiškumas turėjo pabrėžti vietinių gyventojų pritarimą sovietiniam režimui. Jam paskatinti plačiai išvystytas specialiai paruoštų agitatorių darbas¹¹⁶. Mitingai ir susirinkimai organizuoti ne tik 1940 m. vasarą, bet ir vėliau. Progu būta įvairių: rinkimai į SSRS Aukščiausiąją Tarybą 1941 m. sausio 12 d., LKP V suvažiavimas 1941 m. vasario 5–9 d., Visasąjunginės komunistų partijos (bolševikų) konferencija 1941 m. vasario 15–20 d. ir kt. Neatsiejama oficialių iškilnių dalimi tapo įvairūs padėkos ritualai. Padėkos laišku J. Stalinui siuntimas ir dovanų LKP atstovams įteikimo ceremonijos tapo dažnomis viešojo gyvenimo praktikomis¹¹⁷.

Mitingus, susirinkimus ir kitus pasaulietinius ritualus viešosiose erdvėse 1940–1941 m. skatimo ir naujas švenčių bei minėjimų kalendorius. Jis paskelbtas 1940 m. spalio 12 d. LSSR oficialiai minėti Naujieji metai, Sausio 22-oji (V. Lenino gimimo dienos ir 1905 m. sausio 9 d. įvykių minėjimas), Gegužės 1-oji (Tarptautinė darbo diena), Liepos 1–2 (Tarptautinio proletariato solidarumo dienos), Liepos 21-oji (Lietuvos paskelbimas sovietų socialistine respublika), Lapkričio 7–8 (Spalio perversmo metinės) ir Gruodžio 5 (Liaudies šventė arba Konstitucijos diena)¹¹⁸. Siekiant kontroliuoti religinių švenčių minėjimą, pakeistas darbo ir poilsio dienų kalendorius¹¹⁹.

Spaudoje stengtasi pabrėžti, kad vietinė bendruomenė, visų pirma „darbo žmonės“, naujas šventes sutinka džiaugsmingai. Jos minėtos fabrikuose, mokyklose ir kitose įstaigose¹²⁰. Rengtos atitinkamo turinio propagandinės paskaitos, taip pat darbininkų ir tarnautojų susirinkimai, kuriuose sakytos proginės kalbos. Be to, laikraščiuose spausdintos specialios publikacijos, kurtos radijo laidos, demonstruoti kino filmai¹²¹.

Be minėtų didžiausių valstybinių švenčių, buvo pažymimos ir kitos atmintinos dienos. Viena jų buvo skirta sovietinei aviacijai. Ji Kauno oro uoste paminėta 1940 m. rugpjūčio 18-ąją (il. 9, 10). Taip pat palyginti plačiai minėta Raudonosios armijos diena 1941 m. vasario 23-ąją. Be to,

¹¹⁵ „Rytoj džiaugsmo manifestacijos Kaune“, *DL*, 1940 08 03 (34), p. 12; „Tūkstantinės minios manifestacija ties SSRS atstovybe“, *DL*, 1940 08 05 (37), p. 2.

¹¹⁶ Agitatorių darbas buvo kontroliuojamas, pavyzdžiui, parengtos standartinės jų vertinimo anketos: Žinios apie agitacinio masinio darbo padėtį, 1941 03 21, *LYA*, f. 1771, ap. 2, b. 311, l. 24.

¹¹⁷ Pavyzdžiui, darbininkai ir kitų grupių atstovai dėkojo Liaudies seimui 1940 m. liepą: Kl., „Liaudies atstovai karių mitinge“, *DL*, 1940 07 22 (12), p. 8; „Vakar dienos Seimo popietinis posėdis“, *DL*, 1940 07 23 (14), p. 6.

¹¹⁸ „Tarybų Lietuvos šventės“, *TL*, 1940 10 12, p. 1.

¹¹⁹ LSSR švietimo liaudies komisariato pradžios mokyklų valdybos raštas, 1940 12 16, *LCVA*, f. R-762, ap. 1, b. 705, l. 12.

¹²⁰ Duomenų apie minėjimus išliko kai kurių institucijų archyvuose, pavyzdžiui, Kauno suaugusiųjų švietimo centro (Kultūros židinio) bylose V. Lenino mirties metinių minėjimas 1941 m. sausio 22 d.), *LCVA*, R-762, ap. 1, b. 305, l. 152. Apie šios dienos minėjimą Kauno konservatorijoje rašė J. Nabažas: J. Nabažo dienoraštis, 1941 01 22, *LLMA*, f. 364, ap. 1, b. 79, l. 290v–292.

¹²¹ LKP CK sekretoriaus K. Preikšo raštas apskričių ir miestų partijos komitetams, 1941 01 14, *LYA*, f. 1771, ap. 2, b. 311, l. 6.

pirmosios sovietinės okupacijos laikotarpiu Kaune vyko atskiroms gyventojų grupėms skirtos iškilmės. Nors viešųjų renginių elementai nuolat kartojosi, bandyta šiek tiek pajvairinti propagandą. Tai daryta orientuojantis į atskirų žmonių grupių įvaizdžius. Šiais atvejais didelis dėmesys skirtas jaunimui – svarbiam naujos santvarkos ramsčiui ateityje. Geras tokių iškilmių pavyzdys yra Jaunimo dienos minėjimas 1940 m. rugsėjo 1 d. (il. 11, 12)¹²². Tų pačių metų rugsėjo 16 d. Kauno sporto halėje surengta ir miesto pradinukų šventė¹²³. Net į specializuotą švenčių minėjimą siekta įtraukti kuo daugiau žmonių, iškilmes kuo plačiau parodyti. Pavyzdžiui, pradinių mokyklų mokinių šventės metu surengtos jų eitynės Kauno gatvėmis¹²⁴.

1941 m. kovo 8 d. paminėta Tarptautinė moters diena. Kaip ir kitais atvejais, numatytos žodinės ir vaizdinės agitacijos priemonės: lozungai, plakatai, parodos. Šventė turėjo parodyti sovietų valdžios laimėjimus Lietuvoje¹²⁵. Taip pat šia proga plačiai kalbėta apie naują moters vaidmenį visuomenėje. Demonstruotos „beteisišką moters padėtį smetoninėje Lietuvoje“ atskleidusios parodos¹²⁶.

1940–1941 m. Kaune rengtos pirmiausia į darbininkus nukreiptos stachanoviečių judėjimo propagandinės akcijos. Pavyzdžiui, 1940 m. lapkričio 15 d. Kauno profsąjungų rūmuose įvyko minėto judėjimo 5 metų sukakčiai skirtas susirinkimas¹²⁷. Iš atmintinų dienų taip pat išskirtinos Paryžiaus komunos 70 metų jubiliejus ir MOPR (rus. *Международная организация помощи борцам революции*; Tarptautinės pagalbos revoliucijos kovotojams organizacija) dienos minėjimas 1941 kovo 18 d.¹²⁸ Tų pačių gegužės 5 d. LKP CK organizavo platų bolševikinės spaudos dienos bei laikraščio „Pravda“ 29 metų sukakties minėjimą. Vienas minėjimo tikslų buvo propaguoti sovietinę spaudą ir padidinti jos prenumeravimą¹²⁹.

1941 m. gegužės 25 d. Lietuvos, kaip ir visos Sovietų Sąjungos, žydų mokyklose iškilmingai paminėtos rašytojo Icchako Leibo Pereco 90-osios gimimo metinės. Ta proga mokyklose skaityti I. L. Pereco veikalai, surengtos koncertinės programos¹³⁰. 1941 m. birželį ruošiasi sovietinės okupacijos metinių Lietuvoje minėjimui liepos mėnesį¹³¹.

¹²² Šios iškilmės aprašytos spaudoje, žr. „XXVI Tarptautinė jaunimo diena laisvoje LTSR“, *DL*, 1940 09 02 (86), p. 2; „Džiaugsmo ir laimės dienos Kauno jaunimui“, *Komjaunimo tiesa*, 1940 09 03, p. 1–2. Apie šventę trumpai: J. Nabažo dienoraštis, 1940 09 16, *LLMA*, f. 364, ap. 1, b. 79, l. 178.

¹²³ Švietimo liaudies komisaro pavaduotojo raštas, 1940 09 06, *LCVA*, f. R–762, ap. 1, b. 705, l. 57.

¹²⁴ *Ibid.*

¹²⁵ LKP CK sekretoriaus K. Preikšo raštas apskričių ir miestų partijos komitetams, 1941 m., *LYA*, f. 1771, ap. 2, b. 311, l. 17–18.

¹²⁶ *Ibid.*

¹²⁷ „Stachanoviečių susirinkimas Profsąjungų rūmuose“, *TL*, 1940 11 17, p. 8.

¹²⁸ LKP CK Agitacijos ir propagandos skyriaus vedėjo pavaduotojo Vladimiro Kurojedovo raštas apskričių ir miestų partijos komitetams, 1941 03 14, *LYA*, f. 1771, ap. 2, b. 311, l. 21, 22.

¹²⁹ LKP CK sekretoriaus K. Preikšo raštas, *LYA*, f. 1771, ap. 1, b. 311, l. 39, 40.

¹³⁰ LSSR švietimo liaudies komisariatas. Pradžios ir vidurinių mokyklų valdybos raštas, 1941 04 16, *LCVA*, f. R–762, ap. 1, b. 418, l. 33.

¹³¹ Sovietų valdžios metinių 1941 m. liepos 21 d. minėjimo planas, *LYA*, f. 1771, ap. 2, b. 355, l. 1–2.

Švenčių ir minėjimų ritualams buvo būdingas naujų autoritetų kūrimas. Be atskirose tribūnose ir prezidiumuose būdusių partijos bei vyriausybės narių, susirinkimuose ir mitinguose taip pat dalyvaudavo Raudonosios armijos kariai. Dar pirmaisiais 1940 m. vasaros mėnesiais ginkluoti sovietų kareiviai stovėjo pirmose mitingų dalyvių eilėse¹³². Kareiviai atliko svarbų vaidmenį ir kitose 1940–1941 m. iškilmėse, taip pat jų „meninėse dalyse“¹³³. Taip pat organizuotos raudonarmiečių ir darbininkų susiartinimo sueigos ir šventės¹³⁴. Kariuomenės dalyvavimas viešuosiuose renginiuose bei jų aprašinėjimas periodikoje formavo miesto bendruomenės ir Sovietų Sąjungos armijos vienybės įvaizdį. Tokį kariuomenės reikšmės visuomenėje demonstravimą iš dalies lėmė SSRS, kaip ir kitoms totalitarinėms valstybėms, būdingas militarizmas. Armijos svarba dar labiau išaugo prasidėjus Antrajam pasauliniam karui, kai iškilo karinio konflikto tarp Sovietų Sąjungos ir Vokietijos pavojus. Šios aplinkybės paskatino karinių paradų rengimą visoje SSRS. Jų ypač padaugėjo nuo 4 dešimtmečio pabaigos¹³⁵. Vis dėlto Sovietų Sąjungos karinės galios demonstravimas Lietuvoje, kaip ir kitose sovietų okupuotose šalyse, pirmiausia sietinas su armijos vaidmeniu įtvirtinant bei palaikant naują režimą.

Diegdama naują ritualų tradiciją, sovietų valdžia panaikino tradicinius viešuosius vietinės bendruomenės ritualus. Pavyzdžiui, Tautos šventė (Vytauto karūnavimo diena) rugsėjo 8-ąją tapo eiline diena¹³⁶. Taip pat panaikintos kitos kauniečių plačiai minėtos šventės. Miesto gyventojų dienoraščiuose galima aptikti žinių apie nesėkmingus bandymus paminėti 1940 m. Vėlines ir 1941 m. Vasario 16-ąją. 1940 m. lapkričio 2 d. Kauno miesto kapinėse tradiciškai giedotos religinės giesmės ir Lietuvos himnas, tačiau minėjimą nutraukė šūviai ir žmonių suėmimai¹³⁷. 1941 m. Vasario 16-ąją gimnazijose uždrausta rengti bet kokius minėjimus. Siekiant išvengti susibūrimų kapinėse, jose budėjo milicija¹³⁸. Be to, ateizmą propagavusioje sovietinėje spaudoje smerktos religinės šventės, organizuoti tam pritariantys darbininkų mitingai. 1940 m. lapkričio 1 d., per Visus šventuosius, laikraštis *Tarybų Lietuva* publikavo viešą Kauno fabrikų darbininkų pareiškimą, kad jie „darbo žmonėms mulkinti“ skirtų švenčių atsisako ir minės tik sovietines šventes¹³⁹. Religines šventes turėjo visiškai išstumti naujos sovietinės iškilmės, kurių organizavimui, taip pat jų reikšmės

¹³² Tai liudija to meto nuotraukos (žr. *LYA, VDKM* rinkinius).

¹³³ Spaudoje aprašinėtos bendros sovietų karių ir komjaunuolių vakaronės: „Pirmą kartą matau tokį džiaugsmo vakarą. Visas Kaunas vakar linksminosi“, *DL*, 1940 08 05 (37), p. 2.

¹³⁴ „Kauno fabrikų atstovų ir raudonarmiečių susiartinimo susirinkimas“, *Tiesa*, 1940 08 29, p. 4.

¹³⁵ David Lloyd Hoffmann, *Cultivating the Masses. Modern State Practices and Soviet Socialism, 1914–1939* (Ithaca: Cornell University Press, 2011), 120.

¹³⁶ J. Nabažo dienoraštis, 1940 09 08, *LLMA*, f. 364, ap. 1, b. 79, l. 170v.

¹³⁷ J. Nabažo dienoraštis, 1940 11 03, *LLMA*, f. 364, ap. 1, b. 79, l. 219v; Nabažas, *Dienoraščiai*, 192.

¹³⁸ 1941 m. Vasario 16-oji J. Nabažo dienoraštyje apibūdinama kaip „pirmą kartą praėjusi ne kaip džiaugsmo, o kaip liūdesio diena“. J. Nabažas taip pat rašė nuvykęs į Kauno katedrą, tikėdamasis, kad galbūt ten ši diena bus kažkaip pažymėta. Užuominomis į politines aktualijas jis laikė choro sugiedotą Česlovo Sasnausko „Marija, Marija, išgelbėk žmoniją nuo priešo baisaus“ ir kunigo Povilo Dogelio pamokslą „Saugokitės klaidingų mokslų“, *ibid.*, p. 194. Vis dėlto neoficialus Vasario 16-osios minėjimas Karo muziejaus sodelyje įvyko: J. Nabažo dienoraštis, 1941 02 16, *LLMA*, f. 364, ap. 1, b. 80, l. 473.

¹³⁹ „Darbininkai nešvenčia netarybinių švenčių“, *TL*, 1940 11 01, p. 10.

aiškinimui spaudoje skirta itin daug dėmesio¹⁴⁰. Be to, sovietinis režimas siekė nutraukti ryšius su praeitimi, todėl 1940–1941 m. Kaunui nebūdingi mirusiųjų pagerbimo ritualai (išimtį sudarė mirusių komunistų pagerbimas)¹⁴¹. Todėl uždrausta tradicinė ceremonija prie Nežinomo kareivio kapo Karo muziejaus sodelyje¹⁴².

Sovietinėse šventėse naudoti naujos kilmės simboliai, ženklai ir kiti vizualinės propagandos motyvai¹⁴³. J. Nabažas, rašydamas apie 1940 m. liepos įvykius, pažymėjo, kad visur matėsi raudonos vėliavos, J. Stalino, V. Lenino portretai, tik „kur ne kur dar švisteldavo mūsų Kudirka, Paleckis ar trispalvė vėliava“¹⁴⁴. Nors amžininkų liudijimu, pirmaisiais sovietinės okupacijos mėnesiais Lietuvos vėliava dar atsitiktinai pasirodydavo oficialiuose renginiuose, tačiau netrukus ji iš viešojo gyvenimo buvo visiškai išstumta¹⁴⁵. Labai nedideliu mastu leisti kai kurie apolitiniai tautiškumo ženklai. Jie turėjo liudyti nacionalinę sovietinės kultūros formą. Viešuosiuose renginiuose būdavo tautiniais kostiumais pasipuošusių žmonių, atlikinėtos lietuvių liaudies dainos ir šokiai. Vis dėlto šie ženklai sovietinėse iškilmėse buvo marginaliniai. Jie paprastai toleruoti tik mažesnės svarbos renginiuose. Etninių atributų marginalizavimą liudija ir iškilmių aprašymai spaudoje, kur tautiniai ženklai paprastai nekomentuoti. Jų taikymas viešuosiuose renginiuose daugiau žinomas iš vaizdinių minėto laikotarpio šaltinių (Jaunimo dienos skirtų iškilmių nuotraukos vadinamajame Antano Sniečkaus albume, kronikos) nei iš tekstų spaudoje¹⁴⁶.

Taigi 1940–1941 m. Lietuvoje įdiegtas naujas švenčių ir minėjimų kanonas turėjo padėti įtvirtinti sovietinį režimą. Tuometinių švenčių tikslas buvo mobilizuoti visuomenę sovietinės politikos įgyvendinimui ir pademonstruoti naujos valdžios galią. Partijos ideologų supratimu,

¹⁴⁰ Gintarė Dusevičiūtė, „Metinių švenčių diskursas Lietuvos periodikoje 1940–1941 m. pirmosios sovietinės okupacijos metais“, *Res Humanitariae* 13 (2013), 124–135. Siūlymus dėl viešųjų ritualų teikė ir vietinės valdžios atstovai. Štai 1940 m. rudenį Kauno burmistras Antanas Garmus spaudoje siūlė uždrausti mieste laidotuvių eisenas, „nes jos trukdo susisiekimui ir neigiamai veikia žmonių nuotaiką“: „Apie naujas Kauno miesto ribas. Kauno miesto burmistro drg. Garmaus informacija“, *TL*, 1940 10 06, p. 2. Štai Spalio perversmo metinių proga Kauno žydų pradžios mokyklos nr. 47 tėvų susirinkimas, vadovaujamas mokyklos vedėjo P. Balšerio, pareiškė: „Kadangi visos žydų šventės, jų tarpe ir šeštadienis yra religinio pobūdžio, susirinkusieji, pritardami marksizmo-leninizmo idėjoms, nutarė švęsti tik SSSR ir LTSR pripažintą šventę. Poilsio diena nuo šiol mokykloje yra sekmadienis“: Kauno miesto pradžios mokyklos nr. 47 tėvų susirinkimo protokolai, 1940 10 13, *LCVA*, f. R–762, ap. 1, b. 218, l. 70.

¹⁴¹ Liepos 21 d., prieš pirmąjį Liaudies seimo posėdį, jo deputatai aplankė keturių 1926 m., iš karto po Gruodžio 17-osios perversmo, sušaudytų komunistų (Rapolo Čarno, Kazio Giedrio, Juozo Greifenbergerio ir K. Poželos) kapą. Jis buvo papuoštas keturiomis raudonomis vėliavomis: „Liaudies Seimo nariai pagerbė keturis sušaudytus komunistus“, *DL*, 1940 07 22 (11), p. 6. R. Čarno, K. Giedrio, J. Greifenbergerio ir K. Poželos kapas taip pat aplankytas 1940 12 27 minint jų mirties sukaktį: „Minėjimas prie keturių žuvusiųjų kapo“, *TL*, 1940 12 28, p. 1.

¹⁴² Paskutinė tokia ceremonija atlikta 1940 m. birželio 26 d.: *Generolo gydytojo Vlado Nagiaus Nagevičiaus...*, 185–186.

¹⁴³ Pavyzdžiu galėtų būti Balstogės srityje (Baltarusijos SSR) 1940 m. rinkimų į Aukščiausiąją Tarybą šūkiiai: Wojciech Śleszyński, *Okupacja sowiecka na Białostoczyźnie w latach 1939–1941. Propaganda i indoktrynacja* (Białystok: Agencja Wydawnicza Benkowski, 2001), 212–213.

¹⁴⁴ J. Nabažo dienoraštis, 1940 07 12, *LLMA*, f. 364, ap. 1, b. 79, l. 120v.

¹⁴⁵ J. Nabažas rašė, kad trispalvės Kaune iškeltos ir lietuvių delegacijai išvykus į Maskvą prašyti Lietuvos prijungimo prie Sovietų Sąjungos. Vis dėlto Lietuvos vėliavas jis matė tik ryte, vėliau trispalvės liepta nukabinti. Vakare jų nebeliko, visur matėsi tik raudonos vėliavos: J. Nabažo dienoraštis, 1940 08 01, *LLMA*, f. 364, ap. 1, b. 79, l. 135.

¹⁴⁶ Antano Sniečkaus nuotraukų albumas, *LYA*, f. 16895, ap. 1, b. 29, l. 31, 31v; Kino kronika „Tarybų Lietuvoje“, žiūrėta 2017 m. kovo 10 d., <http://www.e-kinas.lt/objektas/kinas/3462/tarybu-lietuvoje>. Tokių nuotraukų publikuota ir 1940–1941 m. periodikoje.

šventės taip pat turėjo mobilizuoti visuomenę darbui ir paskatinti joje socialistinį lenktyniavimą¹⁴⁷. Sovietinės šventės pirmiausia turėjo liudyti ne ryšį su praeities kultūra, o esminę visuomenės transformaciją. Kaip ir kitose totalitarinėse valstybėse, SSRS viešosios šventės atliko propagandinę funkciją. Jomis bandyta paskatinti visuomenę pritarti pokyčiams politiniame gyvenime.

Masinių švenčių organizavimas

Nors sovietinis režimas stengėsi valstybines šventes vaizduoti kaip spontaniškus ir autonomiškus renginius, jos visada būdavo apdairiai suorganizuotos¹⁴⁸. Visoje SSRS valstybinės šventės minėtos remiantis nurodymais iš Maskvos¹⁴⁹. Tai būdinga ir 1940–1941 m. švenčių organizavimui Lietuvoje. Pirmines šventimo direktyvas pateikdavo SSKP atstovai. Pavyzdžiui, planuojant 1941 m. paminėti V. Lenino mirties metines, gauti SSKP nurodymai, kaip pažymėti šią sukaktį¹⁵⁰. Jais remdamasis, LKP CK sekretorius Kazys Preikšas išsiuntinėjo miestų partijos komitetams nurodymą rengti pasitarimus apie V. Lenino gyvenimą ir veiklą¹⁵¹. Įvairių valdžios įstaigų atstovai dar labiau detalizuodavo jiems pavaldžioms institucijoms ir įmonėms skirtus planus. Pasirengimas šventėms buvo suinstitucintas ir smulkmeniškai reglamentuotas¹⁵².

Išskirtinę vietą sovietinių švenčių hierarchijoje užėmė Spalio perversmo metinės. Tai buvo pats masiškesnis renginys. Kaune niekada anksčiau neorganizuotos tokio didelio masto iškilmės. Pasiruošimas Spalio perversmo sukaktuvėms buvo daugiapakopis. LKP šiai šventei ėmė ruošti dar 1940 m. rugsėjo pabaigoje – spalio pradžioje. Partija sudarė visam kraštui skirtas direktyvas. Jos siūstos atskiriems miestams, tarp pat Kaunui¹⁵³. Čia už visą šventės organizavimą buvo atsakingas kompartijos Kauno miesto komitetas. Jis tvirtino svarbiausius iškilmių šūkius, nustatė įstaigų fasadų puošimo principus¹⁵⁴.

Vykstant pasiruošimo darbams, spaudoje paskelbtas detalus pasirengimo Spalio perversmo sukakties minėjimui planas. Orientuotasi į šventimo pavyzdžius Sovietų Sąjungoje¹⁵⁵. Minėtame plane nurodyta visuose miestų įstaigose ir įmonėse sudaryti komisijas iškilmėms rengti bei organizuoti paskaitas ir pokalbius iš anksto numatytomis temomis. Lapkričio 7–8 d. planuota sušaukti iškilmingus „darbo žmonių“ susirinkimus, kuriuose dalyvautų LKP, komjaunimo,

¹⁴⁷ LKP CK sekretoriaus K. Preikšo raštas apskričių ir miestų partijos komitetams, 1941 02 13, *LYA*, f. 1771, ap. 2, b. 311, l. 13–14.

¹⁴⁸ Rolf, *Soviet Mass Festivals*, 51.

¹⁴⁹ Ši tendencija buvo ryški jau 1927 m. Sovietų Sąjungoje minint Spalio perversmo 10 metų jubiliejų: Rolf, *Soviet Mass Festivals*, 59.

¹⁵⁰ Raštas SSRS respublikų KP CK, 1941 01 17, *LYA*, f. 1171, ap. 2, b. 358, l. 1–2.

¹⁵¹ K. Preikšo raštas apskričių ir miestų partijos komitetams, 1941 01 13, *LYA*, f. 1771, ap. 2, b. 311, l. 3, 4, 5.

¹⁵² Pavyzdžiui, apie V. Lenino mirties metinių ir 1905 m. sausio 9 d. minėjimą rašyta Švietimo liaudies komisaro pavaduotojo rašte, Vilnius, 1940 01 16, *LCVA*, f. R–762, ap. 1, b. 417, l. 144.

¹⁵³ „План подготовки и проведении годовщины Великой Октябрьской Социалистической Революции по городу Каунас“, *LYA*, f. 1771, ap. 1, b. 238, l. 13–16.

¹⁵⁴ „Kaip LTSR mokyklos minės Spalių Revoliucijos sukaktį“, *TL*, 1940 10 13, p. 7.

¹⁵⁵ *Ibid.*

profsajungų ir Raudonosios armijos atstovai. Partijos atstovai turėjo teikti instrukcijas iškilmingas kalbas sakiusiems pranešėjams ir pokalbius rengusiems agitatoriams. Be to, kompartija turėjo pristatyti šventės idėjas įstaigų sienlaikraščių redaktoriams. Taip pat Kauno kino teatruose numatyta rodyti su Spalio perversmo tema susijusius filmus („Leninas 1918 metais“, „Žmogus su šautuvu“ „Čiapajevas“, „Maksimo jaunystė“, „Maksimo sugrįžimas“). Planuotos ir įvairios kitos agitacinės priemonės. Spalio perversmo metinės Kaune, kaip ir visoje SSRS, minėtos labai rutiniškai, taikant pasikartojančius renginio elementus, ritualus ir vaizdinių klišes.

Laikraščiuose plačiai nušviestas pasirengimas šventei: rašyti reportažai iš atskirų įstaigų. Numatytos pasirengimo priemonės ir jų propaganda spaudoje turėjo padėti mobilizuoti visuomenę. Tai ypač gerai iliustruoja fabrikuose vykusių pasirengimų Spalio perversmo sukakčiai aprašymai. Gamyklose, kaip ir kitose įstaigose, pasiruošimas šventei buvo labai standartizuotas. Pavyzdžiui, rengiantis šventei, buvo viešai pasižadama geriau dirbti ir pakelti darbo našumą. Įvairių fabriku darbininkai kviesdavo vieni kitus į socialistines lenktynes¹⁵⁶. Už pasiruošimą gamyklose atsakingas Vietinės pramonės liaudies komisariatas įsteigė „pereinamąją socialistinių varžybų raudoną vėliavą“, dėl kurios darbininkai raginti kovoti¹⁵⁷. Vietinės kompartijos kuopelės, komitetai, fabriku techninis personalas ir organizacinės komisijos ruošė smulkius lenktyniavimo planus¹⁵⁸. Be to, pasiruošimo etape plačiai naudota sovietinė simbolika. Pavyzdžiui, raudonomis vėliavėlėmis žymėtos socialistinėse lenktynėse dalyvavusios fabriku mašinos¹⁵⁹. Vis dėlto lenktyniavimas nebuvo vienintelė su artėjančiomis iškilmėmis siejama praktika. Geras ruošimosi šventei pavyzdys yra Petrašiūnų popieriaus fabrike vykę darbai. Iškilmėms ruošti sudaryta komisija, parengusi detalų minėjimo planą. Pasiruošimas apėmė daugybę renginių, pradedant gamyklos politinio vadovo ir agitacinio kolektyvo organizuotomis paskaitomis, baigiant iškilmingu vakaru, kurio meninėje dalyje pasirodė raudonarmiečiai¹⁶⁰.

SSRS valstybinės šventės turėjo labai ryškų didaktinį pobūdį¹⁶¹. Jomis bandyta transformuoti visuomenę ir sukurti naujo tipo žmogų. Į švenčių rengimą ir dalyvavimą jose siekta įtraukti kuo daugiau žmonių, o ypatingas dėmesys skirtas jaunimui. Mokyklose rengtos šventės turėjo padėti indoktrinuoti moksleivius. Apie šiose įstaigose vykdavusias iškilmes kalbama Švietimo liaudies komisariatui adresuotose šventinių renginių ataskaitose, kurias rašydavo mokyklų

¹⁵⁶ Spaudoje publikuota visa eilė straipsnių, skirtų pramonės įmonių socialistiniam lenktyniavimui Spalio perversmo 23-ųjų metų proga. Pateiktas soclenktynėse dalyvavusių įmonių ir darbininkų skaičius: „Žinios apie įmones, dalyvaujančias socialistinėse varžybose Spalių revoliucijos metines atžymėti“, *LYA*, f. 1771, ap. 1, b. 238, l. 2–3.

¹⁵⁷ „Nutarta įvykdyti socialistines varžybas metalo fabrikuose Didžiosios Spalių revoliucijos 23-ųjų metų sukakčiai paminėti“, *TL*, 1940 10 01, p. 10.

¹⁵⁸ „Socijalistinės varžybos Didžiosios Spalių revoliucijos proga jau prasidėjo“, *TL*, 1940 10 02, p. 10; „Socijalistinėmis varžybomis atžymėti Didžiosios Spalių Revoliucijos sukaktį“, *TL*, 1940 10 03, p. 1. Tokių straipsnių publikuota daug.

¹⁵⁹ Rubrika „Kauno pramonės įmonėse“, *TL*, 1940 10 05, p. 9.

¹⁶⁰ „Darbininkai ruošiasi Didžiosios Spalių Revoliucijos minėjimui“, *TL*, 1940 10 18, p. 7.

¹⁶¹ Malte Rolf, „Die Feste der Macht, und die Macht der Feste, Fest und Diktatur – zur Einleitung“, *Journal of Modern European History: Dictatorship and Festivals* 4 (2006), 5.

vadovai¹⁶². Jose yra duomenų apie kai kurias kliūtis įgyvendinant išankstinį minėjimų scenarijų. Pavyzdžiui, didelė dalis Kauno mokyklų, statytų nepriklausomoje Lietuvoje, neturėjo didelio masto renginiams pritaiktų salių. Todėl iškilmės organizuotos didžiausiose klasėse arba koridoriuose. Minėjimai turėdavo atskirus etapus skirtingo amžiaus mokinių grupėms¹⁶³. Taigi mokyklų vadovai kartais patalpų trūkumu motyvuodavo pasirinkimą vietoj vieno didelių iškilmių surengti kelis mažesnius minėjimus. Ataskaitose teisintasi ir dėl palyginti kuklaus mokyklų fasadų papuošimo. Kadangi daugelis mokyklų buvo įsikūrusios nedideliuose pastatuose, jų architektūra nebuvo pritaikyta stambių atvaizdų demonstravimui. Dėl to dažnai apsiribota lozungais, vėliavomis ir eglišakių vainikais¹⁶⁴. Mokyklose organizuojant šventes siekta, kad tiek mokytojai, tiek mokiniai aktyviai dalyvautų ruošiantis minėjimams. Moksleiviai su mokytojais turėjo kurti dekoracijas, piešti plakatus ir rašyti LKP CK nustatytus šūkius¹⁶⁵.

Mokyklų vidaus puošyba buvo standartinė, pasižyminti kanonine atributika: interjerus užpildė V. Lenino, J. Stalino, K. Marxo ir J. Paleckio portretai, taip pat Sovietų Sąjungos ir LSSR herbai, penkiakampės žvaigždės, pjautuvai ir kūjai, raudonos (revoliuciją simbolizavusi spalva) dekoracijos, eglišakių vainikai bei kitos puošmenos, šūkių ir J. Stalino citatos. Taip pat būta specialiai moksleiviams pritaiktų lozungų ir vaizdų. Štai vienas paveikslas vaizdavo J. Staliną, draugiškai besišnekučiuojantį su mokiniais. Kompozicija siekta perteikti nuoširdų vado ryšį su jaunimu. Tai buvo tipiškas sovietinės propagandos motyvas. Nors Spalio perversmo metinių proga aprašyti mokyklų interjerai daugiausia puošti standartiniais, iš SSRS perkeltais motyvais, klases puošė ir vienas kitas lietuvių kultūros atstovo paveikslas. Tai buvo „darbo žmonių“ gyvenimą aprašiusių K. Donelaičio ir Žemaitės atvaizdai, taip pat Vinco Kudirkos ir Jono Basanavičiaus portretai¹⁶⁶. Atkreiptinas dėmesys, jog tarp lietuvių kultūros atstovų portretų kiek dažnesni buvo V. Kudirkos atvaizdai. Šio „kovotojo prieš carizmą“ ir kitų lietuvių kultūros veikėjų paveiksmai viešosiose erdvėse turėjo tapti sovietų „didžiojo pasakojimo“ apie „darbo žmonių“ kovą už savo teises ir proletariato hegemoniją dalimi.

Mokyklinių švenčių scenarijai buvo gana schematiški, atitinkantys gautus bendruosius nurodymus. Minint Spalio perversmo sukaktį, skaitytos paskaitos, aiškinta įvykio reikšmė, rengti tai progai skirti sienlaikraščiai. Buvo būtina ir „meninė renginio dalis“, kurios metu giedotas „Internacionalas“ ir deklamuoti proginiai eilėraščiai. Vaidintos inscenizacijos ir „gyvieji

¹⁶² Susirašinėjimas su Kauno miesto pradžios mokyklų inspekcija, 1940 11 11–12 21, *LCVA*, f. R–762, ap. 1, b. 218.

¹⁶³ Iškilmėms per mažos patalpos minimos daugelio mokyklų vedėjų ataskaitose: Šančių pradinės mokyklos nr. 56 ataskaita, 1940 11 10, *LCVA*, f. R–762, ap. 1, b. 218, l. 35; Pradžios mokyklos nr. 22 ataskaita, 1940 12 01, *ibid.*, l. 38; Pradžios mokyklos nr. 27 ataskaita, 1940 11 12, *ibid.*, l. 43; Pradžios mokyklos nr. 31 ataskaita, 1940 11 25, *ibid.*, l. 50; Pradžios mokyklos nr. 38 ataskaita, 1940 11 11, *ibid.*, l. 57; Pradžios mokyklos nr. 44 ataskaita, 1940 11 18, *ibid.*, l. 71.

¹⁶⁴ Šančių pradinės mokyklos nr. 56 ataskaita, 1940 11 10, *LCVA*, f. R–762, ap. 1, b. 218, l. 35.

¹⁶⁵ „Kaip LTSR mokyklos minės Spalių Revoliucijos sukaktį“, *TL*, 1940 10 13, p. 7.

¹⁶⁶ Juozo Vokietaičio vardo pradžios mokyklos ataskaita, 1940 11 24, *LCVA*, f. R–762, ap. 1, b. 218,

l. 26; Pradžios mokyklos nr. 19 ataskaita, 1940 11 18, *ibid.*, 34; Ppradžios mokyklos nr. 26 ataskaita, 1940 11 19, *ibid.*, 42.

paveikslai“, tai yra parateatrinės kompozicijos iš moksleivių figūrų. Pavyzdžiui, Kauno pradžios mokykla nr. 2 suvaidino sceną „Per darbą į laimę“¹⁶⁷, o pradžios mokykla nr. 4 sukūrė „gyvajį paveikslą“, pavadintą „Raudonosios armijos įžengimas į Lietuvą ir Lietuvos žmonių džiaugsmingas sutikimas“¹⁶⁸. Šančių Juozo Vokietaičio mokyklos mokinių „gyvasis paveikslas“ vaizdavo praeitį, kapitalizmą ir dabartį¹⁶⁹. Kai kuriose mokyklose sudainuotas ar sušoktas ir vienas kitas liaudies kūrinys. Aprašomuose renginiuose buvo svarbūs pirmosios sovietinės okupacijos laikotarpiu neatsiejama kauniečių viešojo gyvenimo dalimi tapę ritualai: padėka „globėjui“ ir vadui J. Stalinui, vyriausybei ir Raudonajai armijai. Kaip matome, į Spalio perversmo sukakties minėjimą, kaip ir į daugelį kitų švenčių, įtraukti J. Stalino kulto elementai ir padėkos už suteiktą „gerovės dovaną“ ritualai.

Atkreiptinas dėmesys į tai, kad kai kurie mokyklų vadovai parašė itin smulkmenišką ataskaitas. Jose kartojama sovietinės periodikos retorika, akcentuojamas mokinių susidomėjimas švente, jų uolumas, išradingumas, džiaugsmas ir entuziazmas, taip pat pakili nuotaika per iškilmes. Dalis ataskaitų prisodrintos tipiška renginį liaupsinančia retorika: teigiama, jog salės išpuoštos didingai, kad „dideliuose plakatuose išreikštos reikšmingos mintys“¹⁷⁰. Vis dėlto nemaža dalis mokyklų vadovų nedaugžodžiavo. Jų ataskaitos glaustesnės ir neutralesnės, tiesiog perpasakojančios minėjimų programas. Šiais atvejais matyti, o kartais ir tiesiai įvardijama, jog laikytasi Švietimo liaudies komisariato bei inspektoriatų nurodymų¹⁷¹.

Pasirengimai šventėms neaplenkė ir pačių mažiausių visuomenės narių. Pavyzdžiui, laikraštis *Tarybų Lietuva* išspausdino straipsnį apie tai, kaip pasirengti šventei vaikų darželiuose. Be paskaitų tėvams, numatyta, kad vaikų šventė bus pajvairinta dovanomis. Tai turėjo būti paveikslėliai su J. Stalinu, kuriuos įteiks kiškiais ir kitais žvėreliais persirengę suaugusieji. Be to, darželinukai turėjo chorą skaityti šūkius, tokius kaip „Stalinas vaikų draugas“, taip pat deklamuoti proginius eilėraščius. Šventės programa pajvairinta muzika ir tautiniais šokiais¹⁷².

Panašaus masto buvo ir pasirengimas Gegužės 1-osios iškilmėms. Jis daug kuo priminė pasiruošimą Spalio perversmo metinėms. Sudaryta vyriausybinių respublikinė komisija Tarptautinės darbo dienos minėjimams surengti¹⁷³. LKP CK parengtas Gegužės 1-osios iškilmių planas tapo pagrindu įvairių įstaigų ir įmonių pasiruošimui, taip pat minėjimų Kaune ir kituose miestuose

¹⁶⁷ Pradžios mokyklos nr. 2 ataskaita, 1940 12 04, LCVA, f. R-762, ap. 1, b. 218, l. 6.

¹⁶⁸ Pradžios mokyklos nr. 4 ataskaita, 1940 11 16, LCVA, f. R-762, ap. 1, b. 218, l. 7.

¹⁶⁹ Juozo Vokietaičio vardo pradžios mokyklos ataskaita, 1940 11 24, LCVA, f. R-762, ap. 1, b. 218, l. 27.

¹⁷⁰ Ibid., 24. Kai kurios mokyklos neturėjo didelėms iškilmėms pritaikytų salių. Mokyklų vadovai ataskaitose pažymėjo, jog šventę reikėjo skaidyti į kelias dienas ir švenčiančių grupes, taip pat iškilmes rengti koridoriuose: Pradžios mokyklos nr. 13 ataskaita, 1940 11 25, LCVA, f. R-762, ap. 1, b. 218, l. 17.

¹⁷¹ Pradžios mokyklos nr. 15 ataskaita, 1940 11 11, LCVA, f. R-762, ap. 1, b. 218, l. 20; Pradžios mokyklos nr. 18 ataskaita, 1940 11 30, ibid., 33.

¹⁷² „Ruošiamas įspūdingas ir gražus Spalio Revoliucijos minėjimas vaikų darželiuose“, TL, 1940 10 25, p. 6.

¹⁷³ „Lietuvos KP (b) Cento Komiteto“, TL, 194104 13, p. 5.

organizavimui¹⁷⁴. Numatytos įvairios propagandinės akcijos¹⁷⁵. Sudarytos vietinės komisijos ir paskirti atsakingi asmenys rūpinosi iškilmių organizavimu miestuose ir atskirose įstaigose. Numatyta nuolatinė pasirengimo šventei kontrolė. Pavyzdžiui, už Tarptautinės darbo dienos šventimą mokyklose buvo atsakingi Liaudies švietimo skyriaus vedėjas ir mokyklų vadovai¹⁷⁶. Be proginių paskaitų, susirinkimų ir mitingų, ypatingas dėmesys skirtas vaizdinei propagandai bei pastatų ir patalpų puošimui¹⁷⁷. Iš anksto sudarytas ir partijos atstovų patvirtintas šventinių šūkių planas¹⁷⁸. Didelė dalis jų buvo sveikinimai J. Stalinui. Taip pat numatyti skirtingas pramonės šakas atstovavusių darbininkų ir moksleivių pasveikinimai. Šventės išvakarėse paskelbtas detalus Gegužės 1-osios demonstracijos judėjimo planas¹⁷⁹. Eisena suskirstyta į 19 kolonų, atstovavusių skirtingų profesijų darbininkus, tarnautojus ir moksleivius. Suplanuotos žygiuotojų gretos, judėjimo kryptys ir vietos, įvardyti už kiekvienos kolonos tvarką atsakingi asmenys. Numatyti eismo ribojimai. Taigi siekta visiškos renginio kontrolės.

Apibendrinant galima pasakyti, kad šventiniai renginiai buvo apgalvotai organizuojami ir stipriai kontroliuojami. Į iškilmių rengimą įtraukti platūs gyventojų sluoksniai. Šventės ruoštos įvairiose viešosiose įstaigose, fabrikuose, mokyklose, vaikų darželiuose. Numatytos pasirengimo iškilmėms priemonės ir pats šventimas turėjo padėti mobilizuoti visuomenę ir įtvirtinti Lietuvoje sovietinę santvarką.

Miesto erdvių pritaikymas masinėms šventėms

Masinės šventės labai pakeisdavo atviras viešąsias Kauno erdves. Ypač dideli pokyčiai vyko 1940 m. minint Spalio perversmo sukaktį. Išskirtinę šios dienos reikšmę švenčių hierarchijoje rodo su jos rengimu susiję ilgalaikiai miesto pertvarkymai. Ruošiantis minėtai šventei, Kauno miesto karinis viršininkas įsakė skubiai, iki 1940 m. lapkričio 6 d., praplatinti ir išgrįsti A. Juozapavičiaus prospektą nuo Sodų gatvės iki Geležinkelio tilto ir Jono Biliūno alėją, „kurios Spalių minėjimo dienomis bus užpildytos manifestacijomis“¹⁸⁰.

Tam, kad Spalio perversmo minėjimas būtų planingas ir atitiktų sovietinius kanonus, sudaryta komisija Kaunui pagražinti. Ji tvirtino miesto dekoravimo projektus¹⁸¹. Svarbiausias

¹⁷⁴ LKP CK raštas apskričių, miestų komitetams, *LYA*, f. 1771, ap. 2, b. 311, l. 33–36; ap. 2, b. 356, l. 1–4.

¹⁷⁵ Knygelėje publikuotas proginis tekstas, skirtas pranešimams ir pokalbiams: *Į pagalbą agitatoriams*, nr. 2, Kaunas: LTSR valstybinė leidykla, 1941; apie pasirengimą šventei informuojama ir LKP CK rašte: „Masinis-agitacinis darbas rengiantis švento Gegužės 1-ąją dieną“, *LYA*, f. 1771, ap. 2, b. 362, l. 1–5.

¹⁷⁶ Raštas apskričių ir miestų Švietimo skyrių vedėjams [be datos], *LCVA*, f. R–762, ap. 1, b. 417, l. 22.

¹⁷⁷ Nuo 1941 m. balandžio pradžios veikė Meno komisija Kauno miestui papuošti, kuri nustatė bendras puošimo gaires ir su kuria savo dekoravimo projektus derino atskiras įstaigas bei įmonių puošę asmenys: „Kauno papuošimo reikalu“, *TL*, 1941 05 13, p. 5

¹⁷⁸ „Lozungai sveikinant dirbančiųjų demonstraciją prie tribūnos Kaune“, *TL*, 1941 04 13, p. 5; Kauno 1941 m. Gegužės 1-osios demonstracijos lozungų sąrašas, *LYA*, f. 1771, ap. 2, b. 356, l. 6–7.

¹⁷⁹ „Darbo žmonių demonstracijos Kauno mieste 1941 m. Gegužės 1 dieną planas“, *TL*, 1941 04 29, p. 2.

¹⁸⁰ Raštas Komunalinio ūkio liaudies komisarui, 1940 10 17, *LCVA*, R–768, ap. 1, b. 134, l. 4; Raštas K. M. S. Finansų skyriui, 1940 10 17, *LCVA*, R–768, ap. 1, b. 134, l. 5.

dekoracijas kūrė Kauno taikomosios dailės instituto paskutinių kursų studentai¹⁸², tačiau į dekoracijų gamybos darbą įsijungė ir mėgėjai – mokytojai, mokiniai, darbininkai ir kiti miesto gyventojai. Taip pabrėžtas egalitarinis šventės ir jos vizualinių motyvų pobūdis.

Ruošiantis 1940 m. Spalio perversmo sukaktuvėms, Kauno burmistras A. Garmus kreipėsi į miestiečius, ragindamas įsigyti ir iškelti prie namų raudonas vėliavas, o parduotuvių, prekybos įmonių ir įstaigų vitrinas išpuošti „atitinkamais paveikslais“ bei šūkais. Papuošimo stilius turėjo būti suderintas su Meno komisija¹⁸³. Norėta, jog Kaunas per šventę atrodytų kaip vientisas meno kūrinys. Stiliaus vieningumas simbolizavo naują visuomenės sanklodą ir sovietų valdžios galią. Taip pat paskelbta informacija „Eisenų reikalui“. Kiekviena įmonė raginta sugalvoti savo uždaviniui ir tikslui tinkančią dekoraciją. Norėta, kad iškilmėms miestas būtų išpuoštas labiau nei kada nors anksčiau¹⁸⁴. Atskiros įstaigos pasigamino dekoracijas. Taip šventinė simbolika išplėsta po visą Kauną. Pavyzdžiui, V. Kudirkos mokyklos fasadą puošė vietinio mokytojo aliejumi tapyta drobė „Stalinas tarp pionierių“. Po juo kabėjęs plakatas skelbė: „Dėkojam didžiajam Stalinui už laimingą jaunystę“¹⁸⁵. Be to, įstaigas puošė įvairūs standartinio turinio lozungai ir penkiakampės žvaigždės¹⁸⁶.

Dar aptariamos šventės išvakarėse Kaunas papuoštas iliuminacijomis (il. 14). Apšviestas ir proginėmis dekoracijomis išdailintas ne tik J. Stalino prospektas ir kitos centrinės Kauno gatvės, bet ir priemiesčių fabrikai, mokyklos bei kiti pastatai (il. 15)¹⁸⁷. Spauloje girtas gamyklų darbininkų triūsas gražinant pastatų fasadus. Pavyzdžiui, Vilijampolės fabrikas „Daina“ pasipuošė dviejų metrų aukščio žvaigždėmis. Šioje gamykloje taip pat iškabintos didžiulės, „visoje Vilijampolėje matomos“ vėliavos¹⁸⁸. Didžiulio mastelio, net tolimoje perspektyvoje matomos dekoracijos turėjo padėti kurti didingos, visą Kauną apimančios šventės įspūdį.

Spalio perversmo metinių progą miesto erdvė labai aiškiai sustruktūruota. Įvairiose vietose, daugiausia centrinėse aikštėse ir svarbiausių gatvių sankirtose, pastatyta daugybė laikinosios architektūros pastatų – estradų, dekoratyvinių sienų, kolonadų ir paminklų formos statinių

¹⁸¹ Pagal šios komisijos patvirtintus projektus puošti kai kurių mokyklų fasadai: Pradžios mokyklos nr. 37 ataskaita, 1940 12 06, *LCVA*, R-762, ap.1, b. 218, l. 56.

¹⁸² G. Jankevičiūtė, „Dailė kaip propaganda...“, 125.

¹⁸³ „Kauno miesto burmistro 1940 m. spalio 22 d. įsakymas nr. 16 dėl pasiruošimo Spalio Revoliucijos sukakties minėjimui“, *DŽ*, 1940 10 25, p. 8.

¹⁸⁴ „Eisenų reikalui“, *DŽ*, 1940 10 30, p. 4.

¹⁸⁵ Vinco Kudirkos pradžios mokyklos ataskaita, 1940 12 17, *LCVA*, R-762, ap.1, b. 218, l. 13.

¹⁸⁶ Pradžios mokyklos nr. 13 ataskaita, 1940 11, 25, *LCVA*, R-762, ap.1, b. 218, l. 17; Pradžios mokyklos nr. 14 ataskaita, 1940 11 17, *ibid.*, l. 19; Pradžios mokyklos nr. 15 ataskaita, 1940 11 11, *ibid.*, l. 20; Pradžios mokyklos nr. 19 ataskaita, 1940 11 17, *ibid.*, 34.

¹⁸⁷ „Darbininkai ruošiasi Didžiosios Spalių Revoliucijos minėjimui“, *TL*, 1940 10 18, p. 7; Vinco Kudirkos pradžios mokyklos ataskaita, 1940 12 17, *LCVA*, R-762, ap.1, b. 218, l. 13; J. Nabažo dienoraštis, 1940 11 08, *LLMA*, f. 364, ap. 1, b. 79, l. 225v.

¹⁸⁸ „Kronika“, *TL*, 1940 10 30, p. 9.

(il. 16–18)¹⁸⁹. Kaunas suskirstytas į dalis, iš kurių kiekviena turėjo savo temą ir šūkį. Miestas padalintas į 10 svarbiausių punktų. Pavyzdžiui, centrinė šventinės eisenos erdvė apėmė J. Stalino prospektą, P. Vileišio aikštę ir K. Petrausko bei Palangos gatves. Šios eitynių dalies tema buvo „LKP – Spalių revoliucijos laimėjimų organizatorius“. Centrinų ir kitų magistralinių gatvių sankryžose kabinti paveikslai bei plakatai. Tam pastatytos specialios kolonos ir įrengtos tribūnos¹⁹⁰. Prie Rotušės buvo galima išvysti paveikslą „Laiminga kūdikystė“ (vaizduotas SSRS jaunimas su J. Stalinu). Ties Raudonosios armijos ir J. Stalino prospektų sankryža buvusį punktą puošė paveikslai „Rubežius ant užrakto“ (vaizduotas sargybą einantis kareivis su šunimi) ir „Raudonosios armijos sutikimas“. Raudonosios armijos prospekto gale demonstruotas paveikslas „Raudonosios armijos galybė“. Prie P. Vileišio aikštės įrengtoje tribūnoje rodytas paveikslas „Leninas ant šarvuočio“. Punkte prie Vytauto kalno buvo galima pamatyti propagandinius kūrinius „Stalino stovykla“ bei „Visąsąjunginės komunistų partijos (bolševikų) ir Spalio revoliucijos laimėjimų išdava“. Prie Geležinkelio stoties pastatyti „milžiniški vartai ir punktas“, kurių puošė atvaizdas „Didi tautų draugystė ir 16 tautų herbai“. Šančių halėje buvo galima išvysti paveikslą „Darbininkų ir valstiečių sąjungą“, o Panemunėje įrengtame punkte – „Stalino konstitucija“¹⁹¹.

Spalio perversmo sukaktuvių kulminacija buvo lapkričio 7 d. eitynės. Iškilmes pradėjo Raudonosios armijos paradas P. Vileišio aikštėje (il. 19). Vėliau vyko kauniečių demonstracija. Ji buvo iš anksto detalai suplanuota¹⁹². Gyventojai iš viso miesto susirinko į Raudonosios armijos prospektą. Tolimesnis kelias ėjo K. Petrausko gatve, per P. Vileišio aikštę, K. Donelaičio, Gedimino gatvėmis ir J. Stalino prospektu¹⁹³. Šitaip eisena simbolizavo centrinės miesto erdvės užvaldymą.

Demonstracijos svarbą taip pat pabrėžė joje naudoti simboliai, ženklai ir kiti vizualiniai motyvai. Kauno įmonių ir įstaigų darbininkai bei tarnautojai į susirinkimų vietas ėjo nešini vėliavomis, transparantais, kaspinais ir žymių komunistų atvaizdais¹⁹⁴. Demonstrantų grupės suskirstytos kolonomis, kurių dauguma atstovavo tam tikrais ženklais pažymėtas pramonės šakas. Šitaip formuotas industrinio miesto įvaizdis. Atskiros įmonės skatintos pačios parodyti iniciatyvą ir kuo išmoningiau papuošti eisena. Joje pasitaikė ir inscenizacijų¹⁹⁵. Pavyzdžiui, tekstilės fabriko

¹⁸⁹ „Kaunas ruošiasi nepaprastai šventei“, *TL*, 1940 11 01, p. 10.

¹⁹⁰ J. Žemaitis, „Kauno miestas puošiasi didžiai šventei sutikti“, *Tiesa*, 1940 11 03, p. 8; „Kauno puošimosi ruoša Spalio Revoliucijos šventei“, *TL*, 1940 10 31, p. 10; „Kaunas ruošiasi nepaprastai šventei“, *TL*, 1940 11 01, p. 10.

¹⁹¹ J. Žemaitis, „Kauno miestas puošiasi...“, 8; „Kauno puošimosi ruoša...“, 10; „Kaunas ruošiasi nepaprastai šventei“, *TL*, 1940 11 01, p. 10.

¹⁹² Gana detalus šventės planas spaudoje publikuotas, likus daugiau nei savaitei iki šventės. Eitynės, kaip ir pasiruošimas šventei, gerai organizuotos ir kontroliuotos. Visa demonstracija suskirstyta kolonomis, nustatytos dalyvių grupės ir atsakingas jų asmenys, tiksliai nurodytas grupių susirinkimo laikas, vieta ir kelias. „Demonstracijos, pašvęstos 23-čioms Spalio Revoliucijos sukaktuvėms, Kaune, planas“, *TL*, 1940 10 29, p. 8. To paties pavadinimo straipsnis perspausdintas: *DŽ*, 1940 10 30, p. 2.

¹⁹³ „Milžiniška darbo žmonių demonstracija Kaune“, *Komjaunimo tiesa*, 1940 11 10, p. 5.

¹⁹⁴ J. Kličius, „Visas Kaunas minėjo Spalį“, *Tiesa*, 1940 11 10, p. 6.

¹⁹⁵ „Įspūdingos demonstracijos Kaune“, *Tiesa*, 1940 11 10, p. 8.

„Liteksas“ darbininkai turėjo vežti automobilį, apipavidalintą kaip milžiniška šaudyklė. Tos pačios gamyklos darbininkų „gyvas paveikslas“ vaizdavo skirtumą tarp kapitalistinės ir socialistinės gamybos¹⁹⁶. Pasaulinės revoliucijos idėją išreiškė iškilmių eisenoje gabentas didžiulis gaublys¹⁹⁷. Nors parade svarbiausi buvo pramonės darbininkai, tačiau jame dalyvavo ir besimokantis jaunimas. Atskiras kolonas eitynėse sudarė universiteto studentai, gimnazijų ir pradinių mokyklų moksleiviai. Kurtas mobilizuotos, darnios visuomenės įvaizdis.

Be to, Spalio perversmo metinėms skirta demonstracija turėjo aukštinti sovietinį režimą ir naujus galios santykius, išryškinti socialinę hierarchiją. Eisenoje išskirti vadinamieji stachanoviečiai¹⁹⁸. P. Vileišio aikštėje įrengtos tribūnos LKP CK ir LSSR Aukščiausiosios Tarybos nariams. Valdžios atstovų atskyrimas nuo masių demonstravo eilinių kauniečių pavaldumą aukščiausiai valdžiai¹⁹⁹. Taip įdiegtas 4 dešimtmetyje Sovietų Sąjungoje susiformavęs šventės dalyvių hierarchizavimo kanonas²⁰⁰.

Kitos itin didelio masto iškilmės buvo skirtos Gegužės 1-ajai. Spaudoje tvirtinta, kad ši šventė išreiškia proletariato pergalę prieš kapitalistus, t. y. socializmo triumfą. Dėl to joje plačiai taikyti naujos, performuotos visuomenės vaizdiniai²⁰¹. Tarptautinės darbo dienos proga miesto erdvės taip pat buvo aiškiai sustruktūruotos ir itin gausiai papuoštos. Svarbiausios Kauno aikštės dekoruotos milžiniškais paveikslais ir vėliavomis, o pastatai – iluminuoti²⁰².

Gegužės 1-osios iškilmių scenarijus buvo panašus į Spalio perversmo sukakties minėjimą. Šventinė demonstracija suskirstyta kolonomis, papuoštomis atitinkamais lozungais ir vėliavomis, taip pat partijos, vyriausybės ir kariuomenės vadų portretais (il. 20, 21). Eisenoje vyko inscenizacijos ir parateatriniai renginiai, t. y. demonstruoti „gyvieji paveikslai“. Žmonių eilėse lėtai slinko dekoruoti sunkvežimiai²⁰³. Kai kurie vaizdai simbolizavo pasaulinę darbininkų klasės pergalę. Dekoracijose būta ir Raudonosios armijos motyvų. Pavyzdžiui, moksleiviai pagamino

¹⁹⁶ „Kaip tekstilės pramonės darbininkai minės Didžiosios Spalio Revoliucijos metines“, *TL*, 1940 10 30, p. 8.

¹⁹⁷ „Įspūdingos demonstracijos Kaune“, *Tiesa*, 1940 11 10, p. 8.

¹⁹⁸ J. Kličius, „Visas Kaunas minėjo...“, 6.

¹⁹⁹ Galima pastebėti šiokių tokių skirtumą tarp vietiniuose laikraščiuose ir centrinėje spaudoje plėtotų šventės naratyvų. Maskvoje leistoje „Pravdoje“ minėjimą aprašinėti pradėta nuo karinės technikos parado. Šio parado aprašymas detalus, jame akcentuojamas Raudonosios armijos vaidmuo šventėje: „Столицы братских республик торжественно одпраздновали XXIII годовщину Октябрьской революции“, *Правда*, 1940 11 07, p. 4. Tokie patys skirtumai buvo ir aprašant Tarptautinei darbo dienai skirtas demonstracijas („Каунас. В демонстрации участвовало 125 тысяч“, *Правда*, 1941 05 03, p. 4).

²⁰⁰ Rolf, *Soviet Mass Festivals*, 83–89.

²⁰¹ Šventės prasmė aiškinta viename iš LKP CK archyve likusių dokumentų, greičiausiai tai progai paruoštoje kalboje: *LYA*, f. 1771, ap. 2, b. 356, l. 10–12. Be to, tai daryta ir periodikoje.

²⁰² Dekoracijos plačiai aprašytos spaudoje. Plačiau žr.: „Darbo žmonių demonstracijos Kauno mieste gegužės 1 d. planas“, *Tiesa*, 1941 04 29, p. 5; „Obalsiai 1941 metų Gegužės Pirmajai“, *Tiesa*, 1941 04 30, p. 1 (tas pats: *TL*, 1941 04 30, p. 1); „Įmonės rengiasi Gegužės Pirmosios demonstracijai“, *Tiesa*, 1941 04 30, p. 8; „Sportininkai pasirengė Gegužės Pirmajai“, *Tiesa*, 1941 04 30, p. 8; „Raudonosios Armijos paradas Kaune“, *Tiesa*, 1941 05 04, p. 3. Publikuota iškilmių nuotraukų: „Pirmoji laisva 1-osios Gegužės demonstracija Kaune“, *Tiesa*, 1941 05 04, p. 6. A. Barkus, „Kaip Kaunas ruošiasi Gegužės Pirmosios šventei“, *TL*, 1941 04 29, p. 8. D. Roda, „Kaip Kaunas minėjo Gegužės Pirmąją“, *TL*, 1941 05 04, p. 3. Apie dailininkų dalyvavimą puošiant erdves žr.: G. Jankevičiūtė, „Dailė kaip propaganda...“, 130–131.

²⁰³ „Švietimo darbuotojai Gegužės Pirmosios vaikštynėse“, *TL*, 1941 04 29, p. 5.

žemės rutulį su raudonarmiečių figūromis, transparante pavaizdavo Rytų ir Vakarų pusrutulių darbininkų susitikimą²⁰⁴. Kiekviena įstaiga turėjo savo darbuotojų pagamintų dekoracijų²⁰⁵.

Iškilmėms pritaikyta plati miesto topografija. Pakartotas jau Spalio perversmo metinių proga išbandytas triumfo eisenos kelias, simbolizavęs miesto užvaldymą. Žmonių kolonos rinkosi ir išsidėstė miesto centre (il. 22). Paskui demonstracija kilo Raudonosios armijos prospektu ir baigėsi P. Vileišio aikštėje. Ten iš tribūnos šventės dalyvius sveikino Liaudies komisarų tarybos pirmininkas Mečislovas Gedvilas ir kiti valdžios atstovai²⁰⁶. P. Vileišio aikštė buvo vienintelė netoli Kauno centro buvusi erdvė, kurioje patogu demonstruoti didelius karinės technikos objektus. Be pastarųjų 1940–1941 m. viešosios šventės buvo tiesiog neįsivaizduojamos. Būtent aptariamo laikotarpio iškilmėms būdingas karinių dalinių ir technikos demonstravimas iš dalies prisidėjo prie to, kad P. Vileišio aikštė pirmosios sovietinės okupacijos metu tapo Kauno masinių švenčių centru. Tuo tarpu tiek Spalio perversmo metinėms, tiek Tarptautinei darbo dienai skirtose iškilmėse bandyta marginalizuoti, apeiti ir neakcentuoti simbolinės nepriklausomos Lietuvos atminties vietas – Karo muziejaus sodelio. Taip siekta iš kolektyvinės atminties ištrinti tarpukariu gyvavusią nacionalinių švenčių bei ritualų tradiciją²⁰⁷. Taigi per masinės šventės 1940–1941 m. Kaune panaudota istoriškai susiklosčiusi miesto viešųjų erdvių sistema, suteikiant jai naują sovietinio režimo simboliką.

Socialinė politika ir ritualai

Pirmosios sovietinės okupacijos laikotarpiui būdingi ne tik su politiniais įvykiais ir naujomis šventėmis susiję ritualai. Išplito ir naują socialinę politiką propagavusios akcijos. SSRS skelbėsi esanti gerovės valstybė, ypač besirūpinanti žemesniųjų visuomenės sluoksnių padėtimi²⁰⁸. Teigta, jog nauja valdžia rūpinasi įvairiomis socialinio gyvenimo sritimis: apgyvendinimu, sveikatos apsauga, švietimu. Valdžios rūpestis dirbančiųjų gyvenimu nuolat pabrėžtas įvairiais ritualizuotais renginiais. Palyginti su didžiosiomis šventėmis, šie renginiai buvo nedidelio masto, tačiau jie vis tiek simboliškai keitė viešąsias erdves.

1940–1941 m. aktyviai skleista nacionalizacijos propaganda. Tam pasitarnavo atitinkamos parodomosios akcijos²⁰⁹. Pavyzdžiu galėtų būti Jono Vailokaičio namų Vienybės aikštėje

²⁰⁴ „Kaip sutiks Gegužės Pirmąją Kauno mokyklos“, *TL*, 1941 04 29, p. 5.

²⁰⁵ „Švietimo darbuotojai Gegužės Pirmosios vaikštyne“, *TL*, 1941 04 29, p. 5.

²⁰⁶ Nabažas, *Dienoraščiai*, 195. Tuometinėje periodikoje aikštė jau vadinta Spalio revoliucijos vardu.

²⁰⁷ Apie tarpukariu čia vykusius ritualus ir šventes: *Generolo gydytojo Vlado Nagiaus Nagevičiaus...*, 103–105, 118–121; Aušra Jurevičiūtė, „Karo muziejaus vaidmuo kuriant švenčių tradiciją Kaune 1921–1930“, *Kauno istorijos metraštis* 9 (2008), 169–202.

²⁰⁸ Hoffmann, *Cultivating the Masses*, 48–69.

²⁰⁹ 1940–1941 m. Lietuvoje, kaip ir visoje SSRS, valstybė aktyviai kišosi į įvairias socialinio gyvenimo sritis. Pradėta įgyvendinti sovietinę būstų politiką. Jų sekvestravimo įstatymas Lietuvoje paskelbtas 1940 m. rugpjūtį. Šis įstatymas atšauktas 1941 m. kovą, baigus stambųjų namų ūkių nacionalizaciją. Kaune aptariamam laikotarpiu nusavinta apie 1000

nusavinimas. Šis pastatas atiduotas LSSR rašytojų draugijai. Taigi buvusi privati erdvė tapo vieša: pirmame namo aukšte įsikūrė Rašytojų klubas²¹⁰. J. Vailokaičio namų nacionalizavimo akcija plačiai išgirta tuometinėje spaudoje. Publikuotos ta proga sakytos rašytojų kalbos, kuriose smerktas „Vailokaičių režimas“ ir šlovinta sovietinė santvarka²¹¹.

Pirmosios sovietinės okupacijos laikotarpio spaudoje itin daug pagiriamųjų žodžių skirta naujų gyvenamųjų namų statyboms. Nors pastatyti būstai apibūdinti kaip patogios ir modernios buities ženklai, didelę jų dalį sudarė maži, mediniai barakai²¹². Statybų užbaigimo proga rengti mitingai. Kaip pavyzdį galima paminėti Aukštųjų Šančių darbininkų butų kolonijos prieigose suorganizuotą mitingą (il. 23). Šiame renginyje pakilias kalbas sakė valdžios atstovai. Jų klausėsi entuziastinga darbininkų minia. Į mitingą atvyko LKP CK, Komunalinio ūkio liaudies komisariato, taip pat Statybos tresto ir statybininkų profsąjungų atstovai. Jie savo kalbose gyrė sovietų valdžios rūpestį darbininkais ir akcentavo, kad taip greitai sunkiomis žiemos sąlygomis pabaigti Aukštųjų Šančių darbininkų kolonijos statybas pavyko tik padedant partijai ir vyriausybei. Šios pagerbtos ant darbininkų kolonijos vartų pakabintu transparantu ir V. Lenino bei J. Stalino portretais. Mitinge pasisakęs darbininkų kolonijos statybos inžinierius teigė, jog statytojai savo darbą skiria LKP suvažiavimo garbei. Taip pat tradiciškai pašlovinta Raudonoji armija²¹³.

Sovietinis režimas pabrėžė industrializacijos svarbą. Periodikoje daug rašyta apie pramonės plėtrą Lietuvoje. Tvirtinta, kad atidaryti fabrikai yra tik pirmieji būsimos industrializacijos ženklai²¹⁴. Gamyklų atidarymas buvo pažymimas iškilėmis ir jose dalyvavusių valdžios atstovų sveikinimo kalbomis. Pavyzdžiui, toks renginys vyko sovietinėje Lietuvoje atidarius pirmąją fabriką – popirosų gamyklą „Kontinental“²¹⁵. Nedidelio vamzdžių fabriko Petrašiūnuose atidarymo iškilmėse 1940 m. rudenį apsilankė aukščiausi LSSR valdžios ir LKP atstovai. Jų dalyvavimas turėjo paliudyti įvykio svarbą²¹⁶.

Plačiu mastu vykdant visuomenės „politinio švietimo“ programą, visoje Lietuvoje buvo iškilmingai atidaromi kultūros ir sporto klubai, skaityklos. 1940 m. rugsėjo 8 d. vienas kultūros klubų atidarytas ir Kaune, Centriniam žydų banke J. Stalino prospekte. Iškilmėse dalyvavo banko tarnautojų komunistinės Lietuvos liaudies pagalbos sąjungos nariai (Tarptautinės organizacijos

namų. „Teisiniai nuostatai butų fondui tvarkyti“, *KŪ* 2 (1941), 69; 1940 m. nacionalizuotų namų savininkų sąrašas, *KRVA*, f. R-371, ap. 1, b. 16, l. 1–17.

²¹⁰ „Tarybų Lietuvos rašytojai ir menininkai gavo prabangiškiausiais Kauno patalpas“, *DL*, 1940 08 22 (66), p. 8; A. Maginskas, „Vailokaičiai mirė – tegyvuoja liaudies literatūra ir menas“, *Tiesa*, 1940 08 23, p. 7; G. Jankevičiūtė, „Dailė kaip propaganda...“, 128.

²¹¹ Maginskas, „Vailokaičiai mirė...“, 7; „Tarybų Lietuvos rašytojai...“, 8.

²¹² Statybos iš esmės nepagerino didelės dalies miestiečių gyvenimo sąlygų ir nepašalino mieste tuomet itin opios būstų trūkumo problemos. Kaip liudija tekstai spaudoje, būstų problema išliko visą pirmosios sovietų okupacijos laikotarpį.

²¹³ „Kronika. Džiaugsmingas A. Šančių darbininkų kolonijos statytojų mitingas“, *KŪ* 1 (1941), 25–27.

²¹⁴ „Atidarytas geležinių vamzdžių fabrikas Petrašiūnuose“, *TL*, 1940 10 12, p. 7.

²¹⁵ „Dirbsime taip, kaip stachanoviečiai dirba“, *DL*, 1940 08 05 (36), p. 5.

²¹⁶ „Petrašiūnuose atidarytas naujas fabrikas“, *TL*, 1940 10 12, p. 1; „Atidarytas geležinių vamzdžių fabrikas Petrašiūnuose“, *TL*, 1940 10 12, p. 7.

revoliucijos kovotojams padėti, MOPR, sekcija)²¹⁷. 1940 m. lapkričio 24 d. Ugniagesių g. 4, pradžios mokyklos patalpose, šventiškai pažymėta Liaudies universiteto veikimo pradžia²¹⁸. 1940 m. gruodžio 15 d. Metropoliteno patalpose (J. Stalino prospekte) vyko Marksizmo-leninizmo universiteto atidarymo ceremonija²¹⁹.

Įgyvendinant liaudies švietimo programą, steigtos ir suaugusiųjų mokyklos. Ta proga Sovietų Sąjungos valdžios atstovams į Maskvą siųstos padėkos telegramos²²⁰. Spauldoje publikuotos į atidarymo iškilmes susirinkusių darbininkų nuotraukos. Jų centre būdavo iš švietimo valdžios atstovų sudarytas garbės prezidiumas. Šios fotografijos liudijo schematišką ir hierarchinius santykius išreiškusį tokių sueigų pobūdį²²¹. Steigiant kultūros židinius vadintus suaugusiųjų švietimo centrus, pabrėžta darbininkų rajonų svarba²²². Periodikoje ypač plačiai nušviestos Vilijampolėje ir Šančiuose vykusios iškilms²²³.

Kurtos ne tik naujos mokymo įstaigos. Iškilmingai atidarinti ir sovietinės kultūros propagavimui skirti klubai fabrikuose. Jie vadinti „Lenino kambariais“ ir „raudonaisiais kampeliais“²²⁴. Pavyzdžiu galėtų būti gamykloje „Kauno Audiniai“ įkurtas „Lenino kambarys“. Iškilmingame jo atidaryme dalyvavo Raudonosios armijos ir fabriko vadovybės atstovai. Spauldoje ši patalpa girta dėl itin skoningų papuošimų. Ji vadinta „Lenino šventykla“, kurioje galima tinkamai susikaupti²²⁵. „Lenino kambariai“ ir „raudonieji kampeliai“ pradėjo veikti ne tik gamyklose, bet ir kitose įstaigose. Amžininkams nemažą įspūdį padarė „raudonojo kampelio“ atidarymas Kauno psichiatrinėje ligoninėje²²⁶.

1940 m. pabaigos – 1941 m. pradžios spauldoje taip pat plačiai nušviestas „raudonųjų gurguolių“ pasirodymas Kaune. Tuomet valstybei pusvelčiui grūdus pardavinėję valstiečiai derlių į miestą gabendavo raudonomis vėliavomis ir J. Stalino portretais papuoštuose vežimuose²²⁷. Valstiečius pasitikdavo Kauno vykdomojo komiteto, partijos ir komjaunimo atstovai, sakytos

²¹⁷ Jonas Butkevičius, „Atidarėm savo kultūros klubą“, *Į pagalbą* 3 (1940), 79.

²¹⁸ „Suaugusiems Kaune atidarytas Liaudies universitetas“, *TL*, 1940 11 25, p. 4?

²¹⁹ „Iškilmingai atidarytas marksistiniai-leninistinis universitetas“, *TL*, 1940 12 17, p. 5.

²²⁰ „Kiekvienas darbininkas ir valstietis turi būti išsimokslinęs“, *TL*, 1940 10 02, p. 3–4.

²²¹ Pavyzdžiui, Šančių rajono kultūros židinio atidarymo nuotrauka: *TL*, 1940 10 12, p. 10.

²²² „Kultūriniai židiniai Vilijampolėje ir Šančiuose. Jie organizuoja šių priemiesčių kultūrinę veiklą“, *TL*, 1940 10 05, p. 3.

²²³ „Man jau keturiasdešimt metų, ir aš negaliu gaišti“, *TL*, 1940 10 03, p. 3; „Šančiuose iškilmingai pradėtas suaugusiųjų švietimo darbas“, *TL*, 1940 10 11, p. 10. Vis dėlto ritualais įtvirtinama visuomenės švietimo programa realybėje nebuvo itin sėkminga. Pavyzdžiui, Šančių rajono kultūros židinio vadovas ataskaitoje konstatavo, jog nuo 1940 m. spalio, kuomet centras buvo įsteigtas, iki 1941 m. pradžios mokinių labai sumažėjo. Priežastis vadovas aiškino tuo, kad dalis klausytojų kursus laikė tik pramoga, o kitiems atsirado „įvairių trukdymų“. Rusų kalbos kursų klausytojų, kurių, atidarius centrą, buvo arti šimto, ilgainiui visai neliko, tad kursus teko uždaryti: Šančių kultūros židinio vadovo raštas Suaugusiųjų švietimo valdybai, 1941 01 29, *LCVA*, f. R–762, ap. 1, b. 305, l. 150–151. Apie mokinių skaičiaus mažėjimą yra duomenų ir kituose dokumentuose: Rusų kalbos kursų mokytojos L. Taurmanienės pareiškimas Švietimo liaudies komisariatui, 1940 12 23, *LCVA*, f. R–762, ap. 1, b. 305, l. 173.

²²⁴ „Kauno universitetinėse klinikose atidarytas kultūrklubas“, *TL*, 1940 10 26, p. 7.

²²⁵ „„Kauno audiniai“ rodo pavyzdį“, *TL*, 1940 11 06, p. 6.

²²⁶ Stonys, „Aš mačiau...“, 52.

²²⁷ *Lietuva 1940–1990*, 125.

sveikinimų kalbos²²⁸. Periodikoje valstiečių dalyvavimas „raudonųjų gurguolių“ akcijose interpretuotas kaip jų dėkingumo sovietų valdžiai ženklas, kartu liudijantis susitelkimą kovoje su komunizmo priešais²²⁹.

Sovietinėje spaudoje dažnai propaguota įvairių visuomenės grupių, ypač darbininkų ir valstiečių, vienybė. Organizuotos darbininkų ir valstiečių sueigos bei šventės²³⁰. Nuo 1940 m. pabaigos spaudoje plačiai aiškinta darbininkų ir moksleivių bendradarbiavimo auklėjamoji reikšmė²³¹. Teigta, kad šie ryšiai padeda mokiniams suvokti darbo svarbą²³². Tuomet atskiros įmonės ėmėsi „globoti“ mokyklas. Pirmą tokio bendradarbiavimo sutartį 1940 m. gruodį pasirašė fabrikas „Maistas“ ir II vidurinė mokykla²³³. Į šia proga surengtas iškilmes atvykęs LSSR Aukščiausiosios Tarybos prezidiumo pirmininkas J. Paleckis pasakė kalbą, kurioje akcentavo įvykio svarbą. Gamyklos kolektyvas pasižadėjo dirbti dar našiau, o mokiniai – siekti pažangumo, skelbti klasių socialistines lenktynes, taip pat būti politiškai aktyviais ir pavyzdingais LSSR piliečiais. Kitose mokyklose darbininkų ir moksleivių sprendimas bendradarbiauti irgi buvo pažymimas iškilmingomis sveikinimų bei padėkos kalbomis²³⁴.

Taigi 1940–1941 m. Kaunui būdingi ritualai, kuriais siekta įgyvendinti sovietų sociokultūrinę politiką. Šie ritualai dažnai būdavo proginiai mitingai ir susirinkimai. Jiems būdinga labai schematiška eiga: iškilmingas kalbas lydėdavo organizuoti šūkiei ir ovacijos. Tokiuose renginiuose nuolat atlikinėti pritarimo ir dėkingumo naujai valdžiai ritualai. Jie vykdavo įvairiose įstaigose, atvirose ir uždaroje miesto erdvėse. Šios ceremonijos liudija, jog viešasis gyvenimas sovietų okupuotame Kaune buvo ypač ritualizuotas.

Švenčių ir minėjimų internalizacijos problema

Kiek sovietinių švenčių ir ritualų propaguotos vertybės buvo priimtinos Kauno gyventojams? Šią problemą spręsti nelengva, kadangi išliko labai mažai autentišką miestiečių patirtį perteikiančių šaltinių. Aptariamo laikotarpio atsiminimuose ir dienoraščiuose apie viešąsias erdves ir juose vykusius ritualus rašoma palyginti mažai. Sovietmečiu leistais tuometinių funkcionierių

²²⁸ „Babtų valstiečių Raudonoji gurguolė Kaune“, *TL*, 1940 12 17, p. 8; „Pakuonio valstiečių gurguolė Kaune“, *TL*, 1940 12 19, p. 1. Taip pat žr. Garliavos ir Vandžiogalos „raudonųjų gurguolių“ atvykimo į Kauną nuotraukas: *TL*, 1940 12 29, p. 7; 1941 01 04, p. 10.

²²⁹ „Akingiau organizuokim Raudonąsias gurguoles“, *TL*, 1940 12 11, p. 1.

²³⁰ Žr. plakatą priede.

²³¹ „Darbininkų kolektyvai – mokyklų globotojai“, *TL*, 1940 12 20, p. 1.

²³² LSSR švietimo liaudies komisariato pavaduotojo raštas, 1941 01 07, *LCVA*, f. R–762, ap. 1, b. 417, l. 155.

²³³ „Pradėtas mokinių ir darbininkų susiartinimo aktas“, *TL*, 1940 12 21, p. 10.

²³⁴ Pavyzdžiui, „„Parama“ – pradžios mokyklos šefas“, *TL*, 1941 01 24, p. 5; „„Drobė“ perėmė Kauno V vidurinės mokyklos šefavimą“, *TL*, 1941 01 29, p. 5; V. Rinkėnas, „Statybos tresto stalių dirbtuvės globoja Kauno 6-tąją pr. mokyklą“, *TL*, 1941 02 11, p. 5; „Kauno audiniai šefuoja technikumą“, *TL*, 1941 02 21, p. 7; „Mokyklų šefavimas“, *TL*, 1941 03 21, p. 5; A. Rukšėnas, „Mokyklų šefavimo aktai“, *TL*, 1941 05 16, p. 6.

atsiminimais, kuriuose perteiktas patosiškas 1940–1941 m. švenčių ir kitų viešųjų renginių vertinimas, nelabai galima pasitikėti²³⁵.

Geriau suprasti sovietinių švenčių internalizacijos problemą padeda istorinės jų aplinkybės. Lietuvos okupacija nulėmė dviejų antagonistinių ir nesuderinamų tapatybių (sovietinio režimo ir jam priešiškos vietinės) koegzistenciją. Mažai tikėtina, kad sovietinė ideologija ir ją išreiškusi pasaulietinių ritualų sistema galėjo būti plačiu mastu internalizuota, ypač atsižvelgiant į režimo vykdytas represijas. Kaip pastebėjo politinės simbolikos tyrinėtojas Murray Edelmanas, tiek kalbiniai, tiek vaizdiniai simboliai, neturintys jokio ryšio su žmonių kasdieniu gyvenimu ir jų viltimis, nedaro didesnio poveikio²³⁶. Galima numanyti, jog būtent tokia situacija pirmosios sovietinės okupacijos metu susiklostė Lietuvoje²³⁷.

Šias netiesiogines prielaidas apie gyventojų ir oficialiosios ideologijos santykį patvirtina ir kauniečių dienoraščiai bei atsiminimai. Jie liudija, kad sovietų „švelnioji“ politika miesto gyventojų buvo priimama kaip tam tikras kultūrinis akibrokštas. Visai kitaip vertintos nepriklausomoje Lietuvoje minėtos valstybinės šventės, nors kai kurios jų turėjo šiek tiek panašumo į sovietines šventes, t. y. ryškų šventimo kanoną ir simbolių standartizavimą²³⁸. Vis dėlto skyrėsi tradicinių ir naujų švenčių simbolikos kilmė ir reikšmė.

Kauno gyventojus stebino didžiulis sovietinių švenčių mastas, imponantiškas jų apipavidalinimas ir milžiniškos joms skirtos lėšos. Tai įvardijo kunigas A. Sabaliauskas. Jis, nors pats sovietinėse iškilmėse nedalyvaudavo, dienoraštyje pažymėjo daugelį mieste vykusių viešųjų renginių: mitingą P. Vileišio aikštėje, Aviacijos šventę, Spalio perversmo metines ir Gegužės 1-osios minėjimą²³⁹. J. Nabažas savo dienoraštyje dar plačiau aprašė sovietines iškilmes ir kitus renginius. Pavyzdžiui, apie 1940 m. birželio 24 d. okupacinės valdžios suorganizuotus mitingus Laisvės alėjoje ir gretimose gatvėse jis rašė:

„Šiai dienai, Maskvos ponų paliepti, komunistai surengė pirmąjį mitingą ir eisenas. Manėme, kad mums tų komunistų nei neteks matyti, bet kur tau. Ir Laisvės alėjoje, ir ypač gatvėje ties Sovietų atstovybe, praleidome didžiules eisenas, nors jau buvo 11-ta nakties. Tačiau tos eisenos kiekvienam lietuviui padarė liūdną įspūdį, nes <...> tebuvo dainuojamos rusiškos dainos (dar žodžių nemokėdami, žargoniškai tralialiavo) ir nešiojo plakatus ir ikonas su Stalino, Molotovo veidais,

²³⁵ Justas Paleckis, *Dviejuose pasauliuose. Atsiminimai* (Vilnius: Vaga, 1983), 336–398.

²³⁶ Edelman, *Politinio spektaklio konstravimas*, 16.

²³⁷ Tai netiesiogiai liudija spaudos platinimo sunkumai. Partijos vadovybė konstatavo, jog platinimas nepakankamas. Ją neramino per mažas laikraščių prenumeratų skaičius. Dėl to svarstyta, kokiais būdais būtų galima padidinti prenumeratų kiekį: Lietuvos ryšių valdybos pirmininko raštas ryšių kontoros viršininkui, 1941 03 18, *LYA*, f. 1771, ap. 2, b. 311, l. 26–27.

²³⁸ Vladas Sirutavičius, „Šventės nacionalizavimas. „Tautos šventės“ atsiradimas Lietuvos Respublikoje XX amžiaus 4-ajame dešimtmetyje“, *Lietuvių Atgimimo istorijos studijos: Nacionalizmas ir emocijos* 17 (2001), 133–145; Jurevičiūtė, „Karo muziejaus vaidmuo...“, 169–201.

²³⁹ A. Sabaliausko dienoraštis, 1940 06 24, 1940 08 18, 1940 11 07, 1941 04 30, *KAKA*, b. 624.

atsiūstais be jokio pakeitimo. Mūsų vadinamo prezidento atvaizdo nė vieno nemačiau. Tegu būtų ir liaudies, ir darbo žmonių demonstracijos, bet kodėl tuoj garbinti okupacinę kariuomenę²⁴⁰.

J. Nabažas sovietines šventes vertino kaip svetimą kultūros reiškinį, pastebėjo, kad jose vizualiniai motyvai naudoti tiesmukai („be jokio pakeitimo“). Jis taip pat stebėjosi demonstrantų tapatinimusi su okupantų ideologija. 1940 m. liepą J. Nabažas praėjo pro vieną renginį Kauno stadione. Ten žygiavo sportininkai su gausia sovietine simbolika. Pasak kompozitoriaus, „taip keista, visos tautos, o ir patys sovietiški rusai galvas deda, kad tik niekas neužimtų jų žemių, o mes rusų užimti iš proto einame, besidžiaugdami, kad mus užėmė. Žinoma, visa tai tik iš paviršiaus atrodo, tačiau taip atrodo“²⁴¹.

J. Nabažas gana detaliam aprašė Spalio perversmo sukaktuves, kuriose jis pats dalyvavo. Šias iškilmes jis vadino „primesta“ švente. Pirmiausia autorius atkreipė dėmesį į didžiulę šio renginio eigos kontrolę. Jis, gyvendamas Žaliakalnyje, Myrelando gatvėje, sunkiai pateko į minėjimo vietą, nes „visur gatvės buvo apjuostos raudonomis virvėmis, visur draudžiama eiti“²⁴². Net ir šioje šventėje J. Nabažas bandė surasti lietuviybės ženklų. Jis rašė, kad labiausiai lietuviškumas jaustas J. Stalino prospekte, kur dainuotos lietuviškos dainos. Kai kurios jų net buvo „priešvalstybiškos: „Išleiskit į tėvynę, leiskit pas savus“ arba „Išauš nauja gadynė“ (Naujalis)“²⁴³. J. Nabažas pažymėjo prastą iškilmių organizavimą: žmonės sušalę valandų valandas laukė, kol bus jų eilė žygiuoti. Šventėje naudotus įvaizdžius jis vadino „karnaliniiais išmislais“. Be to, autoriui Spalio perversmo sukakties minėjime įstrigo kelios keistenybės: „didžiulis kaliošas“, kuriame sėdėjo ir irklavo dvi merginos, didžiulis žemės rutulys ir dešrų bei kumpių prikabinėta krautuvė – darbo simbolis²⁴⁴.

J. Nabažas taip pat gana detaliam apibūdino Gegužės 1-osios iškilmes, kuriose vėl priverstinai dalyvavo. Vis dėlto jis aiškiai suvokė ir šių iškilmių svetimumą bei dirbtinumą. Autorius renginį apibūdino kaip komunistų šventę: „Komunistams be galo pasisekė: buvo bjaurios ir šaltos dienos, o ši diena vasariškai atšilo, įsisaulėjo. O gal dangus mūsų, vargšų, pasigailėjo, kad lengviau, be ligų, be peršalimų perkęstume šios dienos prievartą“²⁴⁵.

Kompozitorius taip pat aptarė priemones, kuriomis pasiektas Tarptautinei darbo dienai skirto parado didingumas. J. Nabažas aprašė, kaip vykdytas kareiviškas dalyvių patikrinimas, kaip

²⁴⁰ J. Nabažo dienoraštis, 1940 06 24, *LLMA*, f. 364, ap.1, b. 79, l. 107–107v; J. Nabažas, *Dienoraščiai*, 190.

²⁴¹ J. Nabažo dienoraštis, 1940 07 12, *LLMA*, f. 364, ap. 1, b. 79, l. 120–120v.

²⁴² J. Nabažo dienoraštis, 1940 11 07, *LLMA*, f. 364, ap. 1, b. 79, l. 223v. Panašiai apie renginių kontrolę rašė ir Jonas Stonys: Stonys, „Aš mačiau...“, 37.

²⁴³ J. Nabažo dienoraštis, 1940 11 07, *LLMA*, f. 364, ap. 1, b. 79, l. 223v. Analogišką pasipriešinimą, tik dainuojant neutralėnes, be ryškesnių politinių aspiracijų dainas per Mokytojų suvažiavimą Kauno sporto halėje 1940 m. rugpjūčio 14 d. dienoraštyje mini ir J. Stonys: Stonys, „Aš mačiau...“, 53.

²⁴⁴ J. Nabažo dienoraštis, 1940 11 07, *LLMA*, f. 364, ap. 1, b. 79, l. 224.

²⁴⁵ J. Nabažo dienoraštis, 1941 05 01, *LLMA*, f. 364, ap. 1, b. 79, l. 406; J. Nabažas, *Dienoraščiai*, 195.

jie buvo išmuštruoti ritmiškai, kas aštuonis žingsnius šaukti valio²⁴⁶. Jis pripažino, kad parado dalyviai į šią ceremoniją žiūrėjo formaliai. Moksleiviai ir net liaudies komisariatų darbuotojai per LSSR vyriausybės tribūną prasėlino beveik neatsakydami į šūkius „Tegyvuoja socializmas“, „Tegyvuoja socialistinis mokslas“ ir tik praėję, išsiskirstė savais keliais²⁴⁷. Be to, J. Nabažas pastebėjo skirtumus tarp Spalio perversmo sukaktuvių 1940 m. ir 1941 m. Gegužės 1-osios. Jo manymu, pirmųjų iškilnių metu dalies žmonių nuotaika buvusi pakilesnė: „Tada dar darbininkai vylėsi „rojaus“ sulauksią. O dabar jau ėjo „rojaus paragavę““²⁴⁸.

J. Nabažas buvo skeptiškas ir Raudonosios armijos dienos minėjimo atžvilgiu. Kompozitorius pabrėžė ta proga sakytų kalbų ir surengto koncerto dirbtinumą, vietinių kalbėtojų nesugebėjimą prisitaikyti prie naujos retorikos ir iš to kilusį pasisakymų komišumą²⁴⁹. J. Nabažas tikrai nebuvo vienintelis taip vertinęs sovietines iškilmes. Faktų apie oficialiuosius renginius, taip pat viešųjų erdvių sovietizavimą yra ir kituose 1940–1941 m. kauniečių dienoraščiuose bei atsiminimuose²⁵⁰. Juose švenčių vertinimai irgi dažnai buvo skeptiški ir iš esmės skyrėsi nuo spaudoje pateikiamų vaizdinių. Taigi dalis miestiečių tikrai nesitapatino su sovietinėse šventėse propaguotomis vertybėmis. Tiesa, reikia atsižvelgti į tai, jog ideologinių vertybių internalizacijos reiškiniai šiame darbe daugiausia tiriami remiantis vieno gyventojų sluoksnio – inteligentijos – egoliteratūra. Tai buvo daugiausia rašanti visuomenės dalis. Tuo tarpu kitų socialinių sluoksnių požiūris į sovietines šventes žinomas daug mažiau²⁵¹. Nepaisant to, šis tyrimas leidžia daryti išvadą apie ribotą švenčių internalizaciją. Tai, kad sovietiniuose minėjimuose propaguotos idėjos nebuvo plačiai priimtos, netiesiogiai liudija ir jų aprašymų dienoraščiuose retumas. Pirmosios sovietinės okupacijos laikotarpio viešosios šventės ir pasaulietiniai ritualai Kauno gyventojų dienoraščiuose nusileido valstybinio teroro ir varganos socialinės buities patirtims. Be to, 1940–1941 m. vykdyto miesto viešųjų erdvių sovietizavimo poveikiu kauniečių tapatybei verčia abejoti sąlyginis okupacijos trumpumas.

Galiausiai sovietinių švenčių internalizacijos ribotumą patvirtina, nors ir labai menki, socialinės kritikos pavyzdžiai tuometinėje periodikoje. Joje esama pastebėjimų apie tai, kad visuomenė nepakankamai plačiai įsitraukia į pasirengimą sovietinėms šventėms. Pripažįstama, jog

²⁴⁶ Ibid.

²⁴⁷ J. Nabažo dienoraštis, 1941 05 01, *LLMA*, f. 364, ap. 1, b. 79, l. 407.

²⁴⁸ Ibid.

²⁴⁹ Reziūmavo: „Taigi iškilmingai paminėjome mūsų tėvynės armiją, kuri su mūsų tauta tiek bendro teturėjo, kiek kiaulė su raganosiu“: Nabažas, *Dienoraščiai*, 194–195.

²⁵⁰ Tokių duomenų yra S. Raštikio (*Kovose dėl Lietuvos*) ir J. Gudaičio (*Vargo paukščiai*) atsiminimuose, taip pat V. Nagevičiaus biografijoje (*Generolo gydytojo Vlado Nagiaus Nagevičiaus...*) ir J. Stonio dienoraštyje: Stonys, „Aš mačiau...“, 7–55. Be to, remtasi teksto autoriaus interviu su 1934 m. Kaune gimusiu Romualdu Ramučiu Paliušiu (užrašyta 2014 04 14, asmeninis autoriaus archyvas). Respondentas kaip vieną ankstyviausių vaikystės prisiminimų nurodė Raudonosios armijos žygiavimą Savanorių prospektu. Kazio Varnelio atsiminimus citavo G. Jankevičiūtė (Jankevičiūtė, „Dailė kaip propaganda...“, 125). Viešųjų erdvių dekoracijas kūrusių dailininkų atsiminimai irgi liudija, jog bent daliai jų valstybiniai užsakymai nereiškė susitapatinimo su sovietine ideologija.

²⁵¹ Amžininkų vertinimu, darbininkai rodė daugiau entuziazmo pirmaisiais okupacijos mėnesiais. J. Nabažo dienoraštis, 1940 07 15, *LLMA*, f. 364, ap. 1, b. 79, l. 122v–123.

yra nemažai naujajai santvarkai abejingų žmonių²⁵². Kai kurios mokyklų vadovų ataskaitos taip pat leidžia daryti prielaidą, jog toli gražu ne visi Kauno gyventojai suvokė švenčių svarbą ir dalyvavimo jose būtinybę²⁵³. Abejingumas ir ignoravimas nebuvo vienintelės reakcijos į sovietines šventes. Būta ir tiesioginio priešiško joms. Tokį požiūrį į naujus galios ženklus liudija sovietų agitatorių ataskaitos, kuriose minimi pavieniai sovietinės simbolikos naikinimo faktai²⁵⁴. Taigi nepaisant gyventojų dalyvavimo sovietinėse šventėse, jose vykdyta propaganda nebuvo labai sėkminga.

²⁵² Pavyzdžiui, ruošiantis Spalio perversmo metinėms, rašyta: „į entuzijastinį pasiruošimą ir lenktynes ne visa plačioji darbo visuomenė įsitraukia. Kai kuriose įstaigose ir įmonėse trūksta tikro supratimo ir nuoširdaus pasiryžimo tinkamai revoliucijos šventę paminėti“: M. Palionienė, „Ką turime atsiminti ruošdamiesi minėti Spalio Revoliucijos sukaktį“, *TL*, 1940 10 25, p. 3.

²⁵³ Kauno pradinės mokyklos nr. 13 ataskaitoje rašyta, jog į minėjimą pakviesta nemažai visuomenės veikėjų, mokinių tėvų, tačiau tik maža dalis jų apsilankė išskilmėse: Kauno miesto pradžios mokyklos nr. 13 ataskaita, 1940 11 25, *LCVA*, f. R-762, ap. 1, b. 218, l. 18.

²⁵⁴ Tokių atvejų pasitaikydavo kai kuriose įmonėse minint Gegužės 1-ąją: „Masinis-agitacinis darbas rengiantis švento Gegužės 1-ąją dieną“, *LYA*, f. 1771, ap. 2, b. 362, l. 4.

VIEŠOSIOS ERDVĖS NACIŲ OKUPACIJOS LAIKOTARPIU (1941–1944)

Kauno pertvarkymo idėjos ir miesto erdvių nacifikavimas

Vokiečių okupacijos laikotarpiu Kauno pertvarkymo idėjas tiesiogiai veikė nacių erdvės samprata. Ji rėmėsi dvejomis pagrindinėmis kategorijomis – išvietinimo (deteritorizacijos) ir įvietinimo (reteritorizacijos). Pirmoji iš jų reiškė, kad buvo planuojama iš užimtų teritorijų pašalinti dalį gyventojų, pirmiausia žydus. Įvietinimas reiškė užimtų teritorijų germanizavimą – apgyvendinimą vokiečiais²⁵⁵. Kitaip tariant, vykdant ekspansiją į Rytus, naciams buvo itin svarbūs du prioritetai: antisemitizmas ir vokiečių „gyvybinės erdvės“ išplėtimas. Pastarasis dar 1925 m. išleistoje Adolfo Hitlerio knygoje *Mein Kampf* laikytas esminiu Vokietijos užsienio politikos uždaviniu²⁵⁶. Vokiečių „gyvybinės erdvės“ plėtimo į Rytus idėją vystė ne tik A. Hitleris, bet ir iš Baltijos šalių kilę naciai²⁵⁷. Jie šį regioną laikė vokiečių „kultūrinio arealo“ dalimi, o ekspansiją į Rytus traktavo kaip Vokiečių ordino kadaise vykdytos politikos tęsinį²⁵⁸. Naciai planavo ne tik deportuoti ir sunaikinti dalį Rytų Europos gyventojų, tačiau ir pakeisti vietines erdves. Pasak Heinricho Himmlerio, Rytų kraštovaizdis turėjo tapti „vokiškas“²⁵⁹.

Spaudoje apie Kauno ateitį imta plačiau svarstyti 1941 m. rugsėjį, kai mieste jau įsitvirtino vokiečių civilinė valdžia. Dalis Kauno pertvarkymo idėjų buvo susijusios su nacistinės Vokietijos miestų planavimo tradicijomis. Jau iki karo ten sukurta nemažai naujų miestų planų, pertvarkyti seni miestai, pavyzdžiui, parengtas naujas Berlyno planas, o pagal jo pavyzdį projektuoti ir kiti Vokietijos miestai. Trečiojo Reicho urbanistikai būdingas pagrindinių miesto ašių išryškinimas, monumentalūs valdžios įstaigų pastatai, kartais – gyvenamųjų rajonų atnaujinimas. Karo metais šios urbanistinės idėjos perkeltos ir į kai kurias okupuotas teritorijas²⁶⁰.

²⁵⁵ Trevor, J. Barnes ir Claudio Minca, „Nazi Spatial Theory: The Dark Geographies of Carl Schmitt and Walter Christaller“, *Annals of the Association of American Geographers* 3(103) (2013), 669–687.

²⁵⁶ Liulevicius, *German Myth...*, 171–174.

²⁵⁷ Žymiausias iš jų buvo Alfredas Rosenbergas, vadovavęs nacių judėjimui tol, kol A. Hitleris sėdėjo kalėjime dėl 1923 m. Alaus pučo. A. Rosenbergas gimė Estijoje, mokėsi Rygoje ir Maskvoje. Jo teigimu, visos Rytų Europos kultūros išsivystė vokiečių dėka. Pasak A. Rosenbergo, vokiečiams pavojų kėlė žydų sukurtas bolševizmas. Savo idėjas jis grindė asmenine patirtimi gyvenant Rytų Europoje. Liulevicius, *German Myth...*, 176–177.

²⁵⁸ Liulevicius, *German Myth...*, 179–180.

²⁵⁹ Dėl to netgi numatyta importuoti „vokiškus“ augalus: Liulevicius, *War Land...*, 265, 272. Pagal H. Himmlerio prašomo Konrado Meyerio parengtą Generalinį planą „Ost“, praėjus 25 metams nuo Antrojo pasaulinio karo pabaigos, 31 mln. Rytų Europoje gyvenusių ne vokiečių turėjo būti iškeldinti į Sibirą, o 14 mln. – palikti kaip vokiečių vergai. Vokiečiai turėjo gyventi 36 įtvirtintose gyvenvietėse, turinčiose po 20 tūkst. gyventojų. Šios gyvenvietės būtų supamos kaimų ir jungiamos karinių greitkelių: Liulevicius, *German Myth...*, 200.

²⁶⁰ Albert Speer, *Trečiojo Reicho viduje*, iš vokiečių kalbos vertė Ieva Sidaravičiūtė (Vilnius: Obuolys, 2013), 188; Jeffry M. Diefendorf, „Planning for the Mark Branderburg and for Prague during the Third Reich“, *Planning Perspectives* 26, nr. 1 (2011), 93.

Vykdam vokiečių ekspansiją į Rytus ir plečiant jų „gyvybinę erdvę“, suformuota kolonijinio miesto samprata²⁶¹. Ją įgyvendinant, pavyzdžiui, Prūsijos Zichenau mieste²⁶² planuota nugriauti praktiškai visus senus pastatus, taip neva išvalant erdvę nuo žydų kultūros ženklų. Kolonijinis miestas privalėjo turėti būtinus modernios gyvenvietės elementus, kaip antai naujai suformuotas žaliąsias zonas. Taip pat akcentuota kolonijinio miesto administracinė reikšmė ir jo valdymas, išreikštas reguliariame, centriniame miesto plane. Panašiai projektuotas ir naujas vokiečių darbininkų miestas prie jūros su išryškinta pagrindine, ilgesne nei kilometras gatve, užsibaigiančia iškilmių aikšte ir primenančia Berlyno Unter der Linden gatvę²⁶³.

Kai kuriuos Trečiajame Reiche įtvirtintus planavimo principus ir miestų ateities vizijas galima pamatyti ir Kauno pertvarkymo planuose, publikuotuose 1941 m. spaudoje. Tiesa, būta ir esminių skirtumų. Nepaisant oficialios retorikos apie Lietuvos ir kitų Ostlando šalių atstatymą bei kultūros plėtojimą, jos buvo išnaudojamos Vokietijos reikmėms. Kaune, kaip ir kitose Rytų krašto teritorijose, naciai buvo suinteresuoti pirmiausia įvesti savo valdžią, o miesto modernizavimo ar gražinimo darbai jiems iš esmės nerūpėjo²⁶⁴. Karo metais taupant civilinėms statyboms skirtas lėšas, į okupuotą sritį pirmiausia žvelgta kaip į karinių išteklių tiekėją²⁶⁵. Tokiomis aplinkybėmis vargu ar buvo galima tikėtis stambių, miesto planą iš esmės keičiančių statybų, net ir atsižvelgiant į tai, kad Kaunas buvo Lietuvos generalinės srities centras. Be to, skirtumus nuo Vokietijos miestų sąlygojo Kauno priskyrimas „sovietų rusų operacijų sričiai“, kurią numatyta ilgam atriboti nuo Reicho teritorijos, „pravedant savo rūšies užtvarką nuo bolševikinio užkrato“²⁶⁶. Taigi esminių statybų ir pertvarkymų karo metu Kaune nebuvo, tačiau jau anksčiau susiformavusi viešoji erdvė pritaikyta naujo režimo propagandai²⁶⁷.

1941 m. rugsėjo 25 d. dienraštyje *Į laisvę* išspausdintas Rygoje leisto vokiečių laikraščio *Deutsche Zeitung im Ostland* interviu su Kauno miesto komisaru Hansu Crameriu. Miesto modernizavimą komisaras įvardijo kaip vieną Kauno tvarkymo uždavinių. Artimiausiu metu H. Crameris planavo gerinti miesto kanalizacijos ir lignoninių padėtį, taip pat taisyti gatves. Jis pabrėžė, kad Kauno savivaldybė buvo per mažai centralizuota. Todėl komisaras planavo visas miesto administravimo įstaigas ir skyrius suburti viename pastate. Kauno senamiesčio žydų kvartalą H. Crameris apibūdino kaip nešvarų ir netinkamą gyventi. Šį kvartalą planuota nugriauti ir jo vietoje nutiesti naujas gatves bei įrengti apželdintas aikštes²⁶⁸.

²⁶¹ Kolonijinio miesto idėją kūrė A. Hitlerio architekto Alberto Speero biuras.

²⁶² Tai 1939 m. prie Vokietijos prijungtas Ciechanovas (dab. Lenkija).

²⁶³ „Naujuosiuose Rytuose kyla 50 000 gyventojų kolonizacinis miestas“, *Į laisvę* (toliau – *IL*), 1941 11 29, p. 8.

²⁶⁴ Liulevicius, *German Myth...*, 188, 195–196; Antanavičiūtė, „Politinės galios simboliai...“, 123.

²⁶⁵ Bubnys, *Vokiečių okupuota Lietuva*, 313–347.

²⁶⁶ „Reicho sienos ir kaimynai. Oficialaus Reicho administracijos organų dekreto informacija“, *IL*, 1941 10 10, p. 4.

²⁶⁷ Plačiau apie tai „Nazi Visions of the East“: Liulevicius, *German Myth...*, 171–202.

²⁶⁸ „Kaip numatoma tvarkyti Kauną. „DZ im Ostland“ pasikalbėjimas su Kauno miesto komisaru p. Cramer“, *IL*, 1941 09 25, p. 6.

H. Crameris išreiškė daugelio vokiečių sąmonėje įsišaknijusius Rytų krašto vaizdinius. Jo požiūris sutapo su nacistinei ideologijai būdingu vokiečių kultūros vaidmens iškelimu. Ostlandas suvoktas kaip kadaise vokiečių apgyventos ir dėl to susigražintinos teritorijos²⁶⁹. Šitai turėjo liudyti vokiečių kultūros ženklai Rytų krašto miestuose. Dėl to H. Crameris Kauno rotušę vadino „senu vokišku pastatu“. Ji turėjo būti paversta miesto archyvu ir muziejumi. Kauno miesto komisaras šitaip tikėjosi formuoti vietinės bendruomenės kultūrinę atmintį ir kartu pateisinti okupaciją išryškinant vokiečių „istorines teises“ į naujai užimtas teritorijas.

Kaip minėta, aptariamo laikotarpio nacių režimo miestų planavimui būdingi centriniai planai, ryškios ašys ir aiški miesto zonų hierarchija. Kauno centrui taip pat skirtas ypatingas dėmesys. H. Crameris aptarė centrinės miesto gatvės – Laisvės alėjos – pertvarkymą. Jo nuomone, Laisvės alėja turėjo būti pratęsta iki Nemuno ir Neries santakos, „iki senos ordino pilies griuvėsių“. Toks su vokiečių istorija susijusių vietų ir modernaus miesto centrinių gatvių junginys turėjo pabrėžti vokiečių kultūros reikšmę. „Vokiškuoju kampeliu“ vadintą kvartalą palei Nemuną nuo evangelikų liuteronų bažnyčios iki santakos nuspręsta išsaugoti dėl „istorinių ir architektūrinių priežasčių“²⁷⁰.

Taigi jau aptartame Kauno plane matyti siekis išryškinti naujas simbolines miesto vietas, erdvės akcentus su tikrais ar tariamais vokiečių kultūros ženklais. Šitaip Kauno erdvės turėjo pasitarnauti nacistinei propagandai. Pertvarkant urbanistinį planą, siekta formuoti naują miesto gyventojų tapatybę ir keisti jų istorinės praeities vaizdinius. H. Cramerio Kauno pertvarkymo idėjos, jo planuojamas miestas turėjo liudyti vokiečių tautos viešpatavimą. Palyginti su sovietmečiu, kai urbanistikoje vyravo naujos visuomeninės jėgos, socialinių galių perskirstymo simbolika, vokiečio projekte matyti daugiau istorizmo.

Bent daliai vietinių gyventojų H. Cramerio miesto vizija buvo nepriimtina. Tokį požiūrį išreiškė, pavyzdžiui, vienintelės tuo metu Lietuvoje legaliai veikusios vietinės politinės partijos, Lietuvių nacionalistų partijos, generalinis sekretorius Zenonas Blynas, svajojęs apie nepriklausomybės atkūrimą²⁷¹.

Apie Kauno pertvarkymą spaudoje leista plačiau pasisakyti ir vietiniams gyventojams. Straipsniuose matomos jiems svarbios reikšmių sistemos. Tuo metu spaudoje vėl, kaip ir Nepriklausomybės laikotarpiu, iškelta Centrinio parko, svarbiausios miesto gyventojų poilsio zonos, idėja. Vienas apie tai rašiusių autorių – bibliografas ir žurnalistas Juozas Rimantas (buv. Slapšinskas)²⁷². Dienraštyje *Į laisvę* pateiktame autoriaus straipsnyje akcentuojama parkų reikšmė miesto gyvenime. Žurnalisto teigimu, Kaunas 1941 m. dar buvo „organizacinėje stadijoje“. Dėl to

²⁶⁹ Liulevicius, *German Myth...*, 179.

²⁷⁰ „Kaip numatoma tvarkyti...“, 6.

²⁷¹ Z. Blyną H. Cramerio straipsnis aiškiai suerzino: „Šios dienos „Į laisvę“ yra bjaurių ir durnų Cramerio minčių interviu apie Kauno miestą“, Blynas, *Karo metų dienoraštis*, 185.

²⁷² Juozas Rimantas, „Kauno centrinis parkas“, *IL*, 1941 10 15, p. 3.

reikėjo neatidėliotinai spręsti šio miesto urbanistines problemas, taip pat parkų klausimą. Rašyta, kad Kaune reikia gerai sutvarkyti upių krantines, įrengti daugiau skverų ir Centrinį parką, kuris būtų lengvai ir greitai pasiekiamas miesto gyventojams. Pažaislio miškas ir kiti žali plotai Kauno pakraštyje galėjo tapti periferinėmis, tačiau svarbiomis Centrinio parko dalimis. J. Rimanto manymu, miestui reikalingi ir maži parkai bei skverai, kurie pasitarnautų atskirų kvartalų gyventojams. O Centrinis parkas „<...> turėtų koncentruoti visą eilę didesniųjų poilsio ir kultūrinės pramogos institucijų, kūrybingai tarp savęs sujungtų ir suderintų į vieną harmoningą vienetą“. Šis parkas galėtų apimti žalius plotus, sportui skirtas aikštes, pastatus ir baseinus, taip pat aikštes, skirtas lauko parodoms ir paradams, lauko muziejus, sodininkystei skirtas vietas, botanikos ir iš dalies zoologijos sodus, paminklines aikštes bei vaikų žaidimų aikšteles. Sportinė veikla, koncertai ir vaidinimai Centriniam parke vystytų bendradarbiavimą tarp miestiečių. Parkas turėjo būti sudarytas iš Vytauto kalno, Ažuolyno, Adomo Mickevičiaus slėnio, taip pat plotų tarp šio slėnio ir Nemuno bei Panemunės šilo. Pasak J. Rimanto, Centrinį parką galima būtų pavadinti ir Kultūros parku, kadangi jame turėjo derėti gamta ir kultūra. Sutvarkius paplūdimius palei Nemuną ir Aukštosios Panemunės šilą, jie būtų buvę tinkami vandens sporto kultivavimui. Šilas turėjo tapti grynai poilsine parko dalimi. Su Kauno centru jį reikėjo sujungti magistrale. J. Rimantas pabrėžė, jog Kauno centrinio parko planas turėjo būti viso miesto tvarkymo plano dalimi²⁷³.

Autorius taip pat siūlė Laisvės alėją pratęsti į Vytauto kalną ir ten pastatyti vartus. J. Rimantas rašė, kad centrinė miesto gatvė „pratęsus į kalną ir čia įrengus iškilmingus vartus savo perspektyva ir didingumu parko paradinis įsijungimas į miesto centrą būtų labai įspūdingas“. Plotuose tarp A. Mickevičiaus slėnio ir Nemuno autorius patarė įrengti lauko muziejus. Vienas jų turėjo būti vadinamasis Tėviškės muziejus. Tai būtų buvęs etnografinis muziejus, panašus į Skanseną Stokholme. Kaip ir jis, „Tėviškės Muziejus būtų ne tik etnografinės kultūros įstaiga, bet kartu ir poilsio ir net liaudies pramogų vieta, kiek čia būtų pareikšta tautinio choreografinio ir muzikinio meno“²⁷⁴. Pagal J. Rimantą, muziejuje šalia senųjų pastatų galėtų būti ir pavyzdinių modernių sodybų modeliai. Tėviškės muziejus, kurio idėja gimė ir iš dalies buvo pradėta įgyvendinti dar Nepriklausomybės metais, turėjo tapti labai svarbiu kultūriniu ir simboliniu miesto

²⁷³ Kaip teigė J. Rimantas, „Parengus generalinį planą, toliau turės sekti jau techniniai parko statybos vykdymas. Kadangi jis truks ilgesnį laiką, tai privalo iš anksto [būti] išdėstomas trimečiais ar penkmečiais, o šie atskirais metais“. Parkas turėjo būti pritaikytas sportui, muzikos klausymuisi ir šokiams. Siūlyta jo parko administracijos įsteigti specialią instituciją, kuri rūpintųsi parko programa. Ši programa apimtų koncertus, vaidinimus ir sporto renginius. Centrinis parkas turėjo būti lengvai pasiekiamas iš visų miesto pakraščių. J. Rimanto teigimu, „Parkai yra ne tik gamtos, bet ir meno kūriniai. <...> Parkų architektūra ir jų stilius yra gana specifinis pagal tai, kad jų paskirtis yra specifinė. Poilsio ir kultūrinės pramogos uždaviniai parko statyboje yra įpareigojanti. Čia pageidaujamos lengvesnės nuotaikos ir lengvesnės spalvos. Kur pati gamta to pašyškinti, tai išlyginama kūrybinėmis priemonėmis“. Parke esančiais paminklais, statulomis, fontanais ir gėlynais tikėtasi ugdyti lankytojų meninį skonį. Todėl autorius vylėsi, jog prie Kauno centrinio parko kūrimo darbų prisidės ir talentingi menininkai: Juozas Rimantas, „Kauno centrinis parkas“, *IL*, 1941 10 16, p. 3.

²⁷⁴ Ibid.

centru²⁷⁵. Jis turėjo reprezentuoti miesto bendruomenę, pabrėžti gyventojų daugumos etninę tapatybę.

Taigi nors J. Rimantui įtaką darė modernaus miesto idėjos, kėlusios miestiečių poilsio zonų planavimo būtinybę, vis dėlto jam svarbi buvo ir didaktinė bei ideologinė tokių zonų reikšmė. Todėl J. Rimantas mieste numatė bendruomenei svarbius kolektyvinės atminties ženklus. Jo svarstymuose matomas ryšys su nepriklausomos Lietuvos projektų tradicija ne tik planuojant Tėviškės muziejų. Autorius siekė pratęsti ir kitus sumanymus, pavyzdžiui Ažuolyne pastatyti paminklą S. Dariui ir S. Girėnui²⁷⁶. Dar Nepriklausomos Lietuvos laikotarpiu buvo numatytas monumentalus, 23 metrų aukščio, statinys, kuriame vien žalvarinės lakūnų statulos siektų 4 metrus. Tai turėjo būti pats didžiausias paminklas Lietuvoje. J. Rimantas siūlė šį sumanymą apmąstyti dar kartą, atsižvelgiant į generalinį Centrinio parko planą. Be to, autorius pabrėžė aikščių svarbą mieste. J. Rimanto teigimu, Kaune egzistavo aikščių trūkumas, o Petro Vileišio aikštė neturėjo konkrečios paskirties. Dėl to ją siūlyta panaudoti didesniems sambūriams ir paradams arba, galbūt, užstatyti, paliekant nedidelius skverus. Be to, numatyta įrengti eilę paminklinių aikščių.

J. Rimanto idėjas galima laikyti tarpukario svarstymų apie modernų, sistemingai suplanuotą miestą, turintį viešiemis susibūrimams skirtas aikštes ir poilsio zonas, tąsa. Kartu šie sumanymai iš esmės neprieštaravo ir nacių valdžios vystytiems kolonijinio miesto vaizdiniam, taigi, cenzūros buvo praleistos. Palyginus H. Cramerio ir J. Rimanto vizijas, matyti, kad nors abu jie pritaikė kai kurias miesto modernizavimo idėjas, tačiau vietinis autorius akcentavo lietuviškumą, o ne vokiškumą ženklus Kaune. J. Rimanto tekstas liudija, kad vietiniams gyventojams buvo svarbūs Nepriklausomybės laikotarpiu susiformavusio nacionalinio „didžiojo pasakojimo“ elementai, pavyzdžiui, S. Dariaus ir S. Girėno skrydžio per Atlantą heroizavimas, kuris Kauno plane atsiskleidė pastačius jiems paminklą vienoje svarbiausių miesto aikščių.

Kauno planavimo klausimais taip pat pasisakė etnologas Klemensas Čerbulėnas. Jis pritarė J. Rimantui dėl būtinybės įkurti Centrinį parką ir pasisakė už Tėviškės muziejaus steigimą²⁷⁷. Tiesa, K. Čerbulėno manymu, muziejuje buvo verta eksponuoti ne tik etnografinius pastatus, bet ir istorinių architektūros stilių rekonstrukcijas. Tėviškės muziejų etnologas siūlė įrengti Panemunės šilę. Jis patarė minėtą šilą sujungti su Kauno centru pastatant tiltą per Nemuną. Kelią į Panemunę K. Čerbulėnas siūlė papuošti įvairių vietovių kryžiais, koplytėlėmis ir kaimo architektūros pavyzdžiais. Kelias turėjo simbolizuoti visą Lietuvos, priminti jos kelius ir vieškelius. Toks muziejus turėjo tapti

²⁷⁵ Žr. pasisakymus tarpukario spaudoje: Feliksas Vizbaras, „Dienos mintys: naujas senovinių pastatų muziejus“, *Lietuvos aidas*, 1935 03 13 (59), p. 2; M. M-is, „Tėviškės muziejus bus prie Pažaislio miško? Kokioje būklėje šis klausimas dabar yra“, *Lietuvos aidas*, 1938 08 06 (351), p. 4.

²⁷⁶ Jis buvo planuojamas dar nepriklausomos Lietuvos laikotarpiu: „Transatlantinių didvyrių figūras atliedins Kaune. Patvirtinta paminklo Dariui ir Girėnui statymo vieta“, *Lietuvos aidas*, 1939 06 10 (286), p. 3. Būta ir kitokių paminklo vietos siūlymų, kurie J. Rimanto tekste taip pat apsvarstyti.

²⁷⁷ Klemensas Čerbulėnas, „Tėviškės muziejus“, *IL*, 1941 10 21, p. 3.

tautos kūrybinių galių simboliu ir kultūrinių renginių centru, kur vyktų liaudies vaidinimai bei etnografiniai koncertai. Tiek K. Čerbulėno, tiek J. Rimanto Kauno miesto vizija liudijo etninės kultūros svarbą tuometiniams kauniečiams.

1942 m. blogėjant vokiečių padėčiai fronte, Kauno tvarkymui skirtų tekstų mažėjo²⁷⁸. Vienintelė vokiečių valdžios atstovo publikacija apie netolimą Kauno ateitį buvo metų pradžioje laikraštyje *Į laisvę* pasirodęs tekstas, atpasakojęs interviu su H. Crameriu. Jis kalbėjo apie karui pasibaigus vyksiančius miesto perplanavimo darbus, kurie užtruks kelis dešimtmečius. Kauną numatyta suskirstyti į statybos zonas, kuriose galėtų būti statomi tik vienodo aukštų skaičiaus namai. Be to, miestas turėjo būti suskirstytas „<...> į vien gyvenamųjų namų kvartalus, mišrius – amatų, prekybos ir gyvenamuosius kvartalus ir į pramonės kvartalus“. Kauno uostą planuota perkelti žemiau Nemuno ir Neries santakos, o pramonę – į vakarinę Vilijampolės dalį. Laisvės alėja turėjo būti pratęsta per Senamiestį iki Neries. Alėjos pabaigoje būtų buvęs žalias plotas. Dėl to numatyta nugriauti daug statinių ir palikti tik pilį, katedrą, rotušę ir dalį arkivyskupijos pastatų. Abejose Neries pusėse tikėtasi įrengti plačias pasivaikščiojimams skirtas erdves. Kauno stadionu ir sporto hale H. Crameris buvo patenkintas, tačiau pažymėjo, kad juos sunku pasiekti iš kai kurių miesto dalių. Todėl Kaune nuspręsta įrengti daugiau sportui skirtų aikščių. Miesto komisaras taip pat tikėjosi, jog Kaunas po 2 metų bus saugus nuo jį užklupdavusių potvynių²⁷⁹

Pablogėjus vokiečių padėčiai Rytų fronte, H. Crameris 1943 m. paskelbė dar vieną Kauno planavimui skirtą tekstą. Jo idėjos buvo labiau susijusios su pasikeitusiomis karo realijomis ir atskleidė bandymą stiprinti miesto reikšmę karo ekonomikai. Dėl to šio teksto akcentu tapo transporto mazgų ir pramonės pertvarkymo idėjos. Laikraščio *Ateitis* 1943 m. kovo 30 d. numeryje H. Crameris aptarė Kauno miesto raidą. Jis pažymėjo, kad į kitą vietą reikės perkelti tarp Nemuno vagos ir kalno buvusią geležinkelio stotį. Ieškant vietos stočiai, reikės atsižvelgti į numatytą sukurti didesnę uostą. H. Crameris taip pat planavo į Kauno miesto sritį visiškai įtraukti oro uostą ir oficialiai į miestą įjungti su juo glaudžiai susijusias pramonės įmones, elektros stotį bei universiteto klinikas. Vėliau planuota tarp gyvenamųjų kvartalų buvusias pramonės įmones iškelti į atskirą pramonės rajoną, kuris turėjo būti tarp naujos geležinkelio stoties ir uosto. Vis dėlto propagandiniais tikslais H. Crameris rašė ir apie sumanymus, svarbius miestiečių gyvenimo kokybei gerinti. Siekta pabrėžti civilizuojančią nacių valdymo prigimtį. H. Crameris savo 1943 m. straipsnyje dar kartą pabrėžė poreikį sukurti Kaune daugiau parkų ir aikščių, taip pat higienos sumetimais pertvarkyti Senamiestį. Jis planavo išplėsti Kauno teritoriją tam, jog miestas galėtų

²⁷⁸ 1943 m. Vokietijai po Stalingrado mūšio praradus iniciatyvą kare, A. Hitleris įsakė nutraukti planų dėl tolimesnės ateities svarstymus: Liulevicius, *German Myth...*, 201.

²⁷⁹ „Miesto Komisaras Cramer apie Kauno perplanavimą“, *ĮL*, 1942 01 06, p. 6.

toliau plėtotis. Kaunas, kuriame rezidavo Lietuvos generalinis komisaras, turėjo tapti Lietuvos ūkiniu ir kultūriniu centru, vienu svarbiausių Ostlando didmiesčių²⁸⁰.

Vis dėlto svarbiausia buvo miestą pritaikyti karo sąlygoms. Kauno spaudoje publikuota jų specifika ir reikšmė miesto pertvarkymui aiškinusių straipsnių. 1943 m. sausio 4 d. laikraštyje *Ateitis* aprašyti to laikotarpio miestų planavimo principai: „Dabar reikalaujama, kad karo atžvilgiu svarbūs pastatai, ypač pramonės įmonės, būtų iškeltos iš žmonių gyvenamųjų apylinkių. Be to, stengiamasi nesugrūsti į vieną vietą gyvenamųjų kvartalų. Aukšti namai arba namų blokai jau nėra statybos idealas. Dabar pereinama prie atskirų namų statybos, paliekant apie namus vietos sodams“²⁸¹.

1941–1944 m. svarstymai apie miesto ateitį ryškesnių praktinių rezultatų nedavė, bet kai kurios miesto pertvarkymo idėjos pamažu pradėtos įgyvendinti nacių okupacijos pradžioje. 1941 m. lapkričio 21 d. *Į laisvę* rašyta, jog ruošiantis pertvarkyti Senamiestį, atlikti šio rajono matavimai. Artimiausius savivaldybės planus nušvietęs neįvardytas straipsnio autorius teigė, kad dalį pastatų („netinkamų moderniai statybai“) ruošiasi nugriauti, paliekant tik istorinę ar meninę vertę turinčius statinius. Taip pat perplanuotos Napoleono ir Karmelitų gatvės. Jas pro Karmelitų bažnyčią ketinta sujungti su Nemuno uostu. Dėl to turėjo būti nugriauta bažnyčios šventoriaus dalis ir vienas Karo ligoninės priestatas. Taigi projektuotas Kauno gatvių jungimas su kitos rūšies transporto mazgais ir kartu siekta miesto modernizavimo. Tęsti kameriniai Žaliakalnio perplanavimo darbai, baiginėta nacionalizuotų namų statyba²⁸². Nepaisant to, esminio miesto erdvių pertvarkymo aptariamu laikotarpiu nesiimta. 1943 m. balandžio 17 d. įsigaliojo įsakymas, draudžiantis visas antžemines statybas, jei jos nėra skirtos karo tikslams²⁸³. 1943–1944 m. miesto statybos skyriaus projektuose ėmė vyrauti priešlėktuvinės gynybos pastatų projektavimas ir įrengimas.

Taigi 1941–1944 m. svarstytos Kauno pertvarkymo idėjos, tačiau realių statybos darbų, ypač tokių, kurie iš esmės pakeistų miesto veidą, nesiimta. Urbanistikai skirtuose spaudos tekstuose išryškėjo du skirtingi miesto vaizdiniai: nacistinis, pabrėžęs erdvės vokiškumą, ir vietinis, kuriam buvo svarbūs lietuvišką tapatybę liudijantys ženklai. Tai, kad vietinių autorių mintys buvo publikuojamos cenzūruojamoje spaudoje rodė, kad okupacinei valdžiai jos neatrodė pavojingos, jose nebūta aiškių politinių aspiracijų. Be to, siekta sumažinti bendruomenės priešišumą okupaciniam režimui ir išvengti pasipriešinimo armijos užnugaryje²⁸⁴. Lietuvių kultūros savitumą akcentavę tekstai, galimybė juos publikuoti galėjo padėti formuoti vietinei bendruomenei palankios nacių valdžios įvaizdį ir taip skatinti kauniečių lojalumą režimui.

²⁸⁰ „Kauno miestas prieš naujus uždavinius“, *Ateitis*, 1943 03 30, p. 1.

²⁸¹ „Miestų statyba ir pramonė po karo“, *Ateitis*, 1943 01 04, p. 4.

²⁸² A. Vt-kus, „Kaip pasikeis netolimoje ateityje Kaunas“, *ĮL*, 1941 11 21, p. 3.

²⁸³ „1943 m. balandžio 17 d. parėdymas dėl draudimų statyti“, in *Amtsblatt...* 17 (1943), 129–134.

²⁸⁴ Mantas Bražiūnas, „Legalios spaudos ir valdžios santykis Lietuvoje vokiečių okupacijos metais“, *Žurnalistikos tyrimai. Mokslo darbų žurnalas (Komunikacija ir informacija)* 7 (2014), 198–199.

Kaip ir sovietmečiu, nacių okupacijos metais svarbus buvo simbolinis Kauno viešųjų erdvių pertvarkymas. Nepaisant to, jog kai kurie buvusio Lietuvos valstybingumo atributai išliko, jų reikšmė viešajame gyvenime buvo mažinama. Valstybingumo ženklai nyko tiek didžiosiose, tiek mažesnėse Kauno erdvėse. Z. Blynas 1941 m. spalio 3 d. įrašė piktnosį, kad „Aušros“ gimnazijos direktorius liepė nukabinti Lietuvių nacionalistų partijos padarytą „Vyčių“ vitriną²⁸⁵. Protestą prieš nacionalinės simbolikos ribojimą viešajame gyvenime šios partijos atstovai išreiškė Theodorui Adrianui von Rentelnui adresuotame memorandume²⁸⁶.

Be abejo, miesto erdves pradėjo ženklinti nauji simboliai. Tiek Kauno gatvių vitrinose tiek viešuosiuose interjeruose J. Stalino ir V. Lenino atvaizdus pakeitė A. Hitlerio portretai, pjautuvus ir kūjus – svastikos. Nacifikuotos ir kitos miesto gatvės bei interjerai. Kaune vykusius politinės simbolikos pokyčius geriausiai reprezentavo pakitęs centrinės gatvės – Laisvės alėjos – vaizdas. Nacių okupacijos metais jos vitrinose buvo galima pamatyti nemažai Vermachto kareivių atvaizdų. Ten buvo pakabinta ir Katynės miško, kuriame nužudyta tūkstančiai lenkų karininkų, planas bei atpažinimo darbų, rastų daiktų ir dokumentų nuotraukos, taip pat atpažintųjų sąrašai. Neapsieita ir be antisemitinės propagandos: „Virš viso to klaikaus vaizdo ir kunigo, besimeldžiančio už savo tautiečius kankinius, su naganu rankoje stovi Maskvos valia ir išmintis – žydas“²⁸⁷.

Pokyčius patyrė ir viena centrinių miesto aikščių – Vienybės aikštė. Vokiečių valdžia įsakė pašalinti ant Laisvės paminklo buvusį užrašą apie Klaipėdos sukilimą. Be to, iš aikštės biustų galerijos pašalintas Martyno Jankaus paminklas²⁸⁸. Tuo tarpu naujų paminklų statymui laikas buvo nepalankus. Jei sovietinė valdžia rodė nemažai entuziazmo keisti paminklus, tik nespėjo to padaryti, tai naciai tokių iniciatyvų neturėjo. Atvirkščiai, nuo 1942 m. išaugus karo pramonei reikalingo metalo trūkumui, prie Karo muziejaus jau pastatyta P. Rimšos skulptūra „Lietuvos mokykla 1864–1904“, taip pat Juozo Mikėno „Karys“ muziejaus varpinės nišoje paaukoti karo reikmėms²⁸⁹. Tarp Kaune ir jo apylinkėse inicijuotų arba pastatytų paminklų paminėtini tik keli. Vokiečių okupacijos metais legitimavus ir skatinus pasipriešinimo sovietų okupacijai ženklus, Panemunėje buvusius Birželio sukilimo dalyvių kapus nutarta (leista) papuošti paminklu – koplytėle. Tam pradėtos rinkti aukos²⁹⁰. Numatyta, jog koplytėlės viduje degs aukuras, o ant marmuro plokštės bus iškalta žuvusiųjų pavardės ir žuvimo datos. Beveik tuo pačiu metu baigtas Lietuvos krikščionybės jubiliejui skirtas paminklas, pastatytas, tiesa, prie Kauno, Linkuvėlės ūkyje²⁹¹.

²⁸⁵ Blynas, *Karo metų dienoraštis*, 194.

²⁸⁶ Bubnys, *Vokiečių okupuota Lietuva*, 59.

²⁸⁷ „Laisvės alėja. Vaizdai ir nuotaikos“, *Ateitis*, 1943 07 29, p. 4.

²⁸⁸ *Generolo gydytojo Vlodo Nagiaus Nagevičiaus...*, 158–159; Jankevičiūtė, „Lietuva 1939–1944 m.“, 135.

²⁸⁹ *Ibid.*, 131; Jurevičiūtė, „Vytauto Didžiojo...“, 178–181.

²⁹⁰ „Kronika. Gražiai sutvarkyti A. Panemunės partizanų kapai“, *IL*, 1941 10 23, p. 4.

²⁹¹ „Kronika. Krikščionybės įvedimo jubilėjaus paminklas“, *IL*, 1941 10 25, p. 8.

Vertinant simbolinius erdvės pakeitimus, pažymėtina, kad nacių valdžiai mažiau negu sovietams rūpėjo toponimikos keitimai. Todėl sugrąžinti Nepriklausomybės laikotarpio Kauno gatvių ir aikščių pavadinimai²⁹². Atkurti centrinių įstaigų vardai, kaip antai Vytauto Didžiojo kultūros muziejus. Vis dėlto kai kurioms įstaigoms suteikti nauji pavadinimai, pavyzdžiui, buvusi Karininkų ramovė pradėta vadinta Vokiečių namais. Taip pat pakeisti „Lietūkio“, „Maisto“ ir „Pienocentro“ pavadinimai²⁹³. Vokiečių kariams skirtas kino teatras pradėtas vadinti Kareivių teatru. Keisti ne tik kai kurių įstaigų pavadinimai, bet vyko ir vokiečiams skirtų erdvių (koncertų salių, restoranų ir kt.) segregacija. Toponimikoje, panašiai kaip ir kitoje miesto erdvių simbolikoje, atsispindėjo dviejų skirtingų kultūrų tradicijos.

Nacių požiūris į Lietuvos nacionalinių švenčių ir ritualų tradiciją

Naciai turėjo kiek kitokį nei sovietai požiūrį į vietinės kolektyvinės atminties tradiciją ir su ja susijusius ritualus. Vokiečių okupacinė valdžia siekė akcentuoti kai kurių ikikarinių vietos tradicijų tęstinumą, taip pabrėždama savo skirtumus nuo anksčiau kraštą valdžiusių sovietų. Taip ritualų ir švenčių politika tapo bendros antibolševikinės propagandos dalimi²⁹⁴. Požiūris į tradicines šventes ir ritualus priklausė nuo jų pobūdžio ir sąsajų su Lietuvos valstybingumo idėjomis. Taip pat bandyta šias šventes modifikuoti ir papildyti nacistine simbolika, susieti su aktualiais propagandiniais naratyvais.

Vienas svarbiausių ritualų, susiformavusių Nepriklausomybės laikotarpiu, buvo vėliavos nuleidimo ir pakėlimo ceremonijos prie Nežinomo kareivio kapo Karo muziejaus sodelyje. Tokia Nežinomo kareivio kapo pagerbimo ceremonija būdinga daugeliui Europos modernių tautų²⁹⁵. Pirmosios sovietinės okupacijos metu, kaip minėta, Kaune ši ceremonija uždrausta. Nacių okupacijos laikotarpiu nuo 1941 m. birželio ceremonija vėl leista. Nuo to laiko Karo muziejaus sodelyje reguliariai vyko vėliavos pakėlimo ir nuleidimo ritualai²⁹⁶. Vietos bendruomenės tapatybę ir ceremonijos tęstinumą pabrėžė joje dalyvavusios lietuviškos tautiniai drabužiais bei Lietuvos karo veteranai. Ritualas vyko Karo muziejaus sodelio aplinkoje, su Nežinomo kareivio kapu, liaudies kryžiais ir žymių Lietuvos visuomenės veikėjų biustais. Taip Nepriklausomybės laikotarpio ženklais ir etniniais atributais įprasminama viena svarbiausių miesto erdvių²⁹⁷. Tiesa, vėliavos

²⁹² Gatvių pavadinimai publikuoti 1944 m. išleistoje Kauno telefonų knygoje: *Amtliches Fernsprechbuch für Generalbezirk Litauen* (Kauen: Deutsche Ausgabe, 1944).

²⁹³ A. Sabaliausko dienoraštis, 1942 01 14, KAKA, b. 624.

²⁹⁴ Apie karo meto propagandą plačiau: Welch, *Third Reich*, 117–156. Apeliuojant į sovietinę ateizmo propagavimo, Bažnyčios persekiojimo ir religinių tradicijų naikavimo politiką, spaudoje pabrėžta, kad religiniai koncertai Kauno arkikatedroje nacių okupuotame mieste bus tęsiami: „Religinis koncertas Arkik. Bazilikoje“, *IL*, 1941 11 24, p. 4.

²⁹⁵ Benedict Anderson, *Isivaizduojamos bendruomenės. Apmąstymai apie nacionalizmo kilmę ir plitimą*, iš anglų kalbos vertė Aušra Čižikienė (Vilnius: Baltos lankos, 1999), 24–25.

²⁹⁶ S. Raštikis, *Kovose dėl Lietuvos. Kario atsiminimai*, II dalis (Los Angeles: Litanus, 1957), 361–396.

²⁹⁷ „Apsilankymas lietuvių istorijos namuose. Vokiečių žurnalistas susipažįsta su Karo muziejum Kaune“, *IL*, 1941 11 07, p. 4.

pakėlimo ir nuleidimo ceremonijoje nacių valdymo metais atsirado ir svarbių simbolinių pokyčių. Nacių okupuotoje Lietuvoje trispalvė buvo nuleidžiama ir pakeliama greta Trečiojo Reicho vėliavos su svastika. Iš vienos pusės, taip išreikštas ceremonijos teisėtumas. Kita vertus, liudyta vietinės bendruomenės priklausomybė nacių valdžiai.

Vis dėlto ne į visas tradicijas naujoji okupacinė valdžia žiūrėjo vienodai. Tik kai kurios jų legitimuotos. Svarbiausios Nepriklausomybės laikotarpio valstybinės šventės nebuvo įteisintos. Viena jų buvo rugsėjo 8 d. minėta Tautos šventė. 1941 m. šią dieną neleista oficialiai švęsti, nors pavieniai Kauno gyventojai vis tiek ją paminėjo. Z. Blynas rašė: „Tautos šventė. Visi dirba. Vokiečių įsakymas. Aš 7 val. ryto iškėliau prie namų lietuvišką trispalvę. Išbuvo iki 20 val. vakaro. Bronius irgi, rodos, iškėlė. Mieste daugiau niekur nesimatė. Biržų gatvėj paprastai visi žiūrėdavo, sekdamo mus. Šį kartą niekas nepasėkė“²⁹⁸.

Kita kalendorinė, vietinei bendruomenei svarbi šventė buvo Vėlinės (lapkričio 2-oji), mirusiųjų pagerbimo diena. Per ją aktualizuoti kolektyvinę atmintį ir vietinės bendruomenės tapatybės suvokimą išreiškę ritualai. J. Nabažas dienoraštyje prisiminė, šią dieną Nepriklausomybės laikais kapinėse būdavo itin daug žmonių, vyravo pakili nuotaika²⁹⁹. Tuo tarpu 1941 m. Vėlinės paskelbta nedarbo diena ir jos išvakarėse nurodyta, kad viešo minėjimo nebus³⁰⁰. Numatytos iškilmės ir koncertas Miesto teatre atšaukti³⁰¹. Vis tik minėjimui suteikta dalinė legitimacija: jis aprašytas spaudoje. Kapų lankymas per Vėlines, sprendžiant iš spaudos, buvo palyginti gausus. Dienraštyje *Į laisvę* akcentuota simbolinė šventės reikšmė³⁰². Vėlinės susietos ne tik su artimųjų, bet ir vietinei bendruomenei svarbių žuvusiųjų nepriklausomybės gynėjų atminimu. Miesto gyventojai lankė Lietuvos visuomenės veikėjų kapus, S. Dariaus ir S. Girėno mauzoliejų³⁰³. Spaudos tekstuose pabrėžtos mirusiųjų pagerbimo dienos sąsajos su praeitimi, su „senovės lietuvių mistiškais Vėlinių apeigomis“, akcentuota šventės bendruomeninė reikšmė, galimybė šią dieną „pajusti ryšį ne tik su artimaisiais bet ir su žuvusiais už Lietuvos laisvę“³⁰⁴. Vėlinių proga iliuminuoti Nežinomo kareivio kapas³⁰⁵ ir paminklas „Žuvome už Tėvynę“ Vytauto prospekte buvusiose Kauno miesto kapinėse³⁰⁶. Kaip matome, Vėlinių ritualus papildė paryškinti Nepriklausomybės laikų simboliai. Kunigas A. Sabaliauskas (pseudonimas Žalia Rūta) savo dienoraštyje taip pat atkreipė dėmesį į valstybinių simbolių vietą pažymint Vėlines. Dienoraštyje rašoma, jog kauniečiai ta proga giedojo

²⁹⁸ Blynas, *Karo metų dienoraštis*, 169.

²⁹⁹ J. Nabažo dienoraštis, 1943 11 02, *LLMA*, f. 364, ap. 1 b. 81, l. 108v.

³⁰⁰ „Dėl Vėlinių viešo minėjimo“, *IL*, 1941 10 31, p. 8

³⁰¹ „Aktas-koncertas atidedamas“, *IL*, 1941 10 31, p. 8.

³⁰² „Vakar pleveno žiburių jūra“, *IL*, 1941 11 04, p. 6. Rašoma ir apie vokiečių karių kapų lankymą padedant gėles prie paminklo žuvusiems Pirmajame pasauliniame kare.

³⁰³ „Vakar Kauno kapuose“, *IL*, 1941 11 03, p. 4.

³⁰⁴ „Jie gyvena“, *IL*, 1941 11 03, p. 6.

³⁰⁵ Sąskaita Karo muziejui už paminklo iliuminaciją, 1941 11 12, *LCVA*, f. R-423, b. 15, l. 221.

³⁰⁶ Lapkričio 3 d. laikraštyje *Į laisvę* publikuotas paminklo vaizdas Kauno kapinėse Vėlinių išvakarėse.

giesmę „Marija, Marija“, o po to – Lietuvos himną³⁰⁷. Per Vėlines taip pat prisiminti žuvę Birželio sukilimo dalyviai³⁰⁸.

Taigi istoriniai šaltiniai liudija apie miesto bendruomenėje gyvavusią kolektyvinės atminties kultūrą, susijusią su Nepriklausomybės laikotarpio tradicijomis bei vaizdiniais. Galima tik spėti, kodėl minėtos Vėlinių interpretacijos leistos tuometinėje spaudoje. Galbūt dėl tos pačios priežasties, kaip ir anksčiau minėtas leidimas publikuoti lietuviškas miesto vizijas. Vėlinių interpretacijos nacių valdžios požiūriu taip pat didelės grėsmės nekėlė, nes jose nebuvo tiesioginių nuorodų į siekius atkurti Lietuvos valstybingumą.

Į šventes, susijusias su Lietuvos valstybingumu, nacių valdžia žvelgė labai įtariai. Iš jų svarbiausia ir plačiausiai Nepriklausomybės metais švęsta – Vasario 16-oji. Šios šventės svarbą vietinei bendruomenei ir joje slypėjusius pavojus valdžia puikiai suprato, todėl ėmėsi atsargumo priemonių ir draudimų. Siekta, kad Vasario 16-osios minėjimas būtų kuo kuklesnis. Pavyzdžiui, 1942 m. Vasario 16-osios išvakarėse atšauktas jos minėjimas Valstybės teatre. Oficialiai tai pagrįsta noru apsaugoti žmones nuo plintančios šiltinės, tačiau kauniečių ši priežastis neįtikino. K. Račkauskas-Vairas dienoraštyje pažymėjo, kad „susirgimai šiltine žymiai sumažėjo, visi žino, kad epidemijos nėra“³⁰⁹. Nors iškilmės Valstybės teatre buvo atšauktos, miestiečiai, amžininkų liudijimu, spontaniškai, tai yra be išankstinių viešų programų ir scenarijų, susirinko Karo muziejaus sodelyje ir ten paminėjo Vasario 16-ąją³¹⁰.

Lietuvos nacionalinė simbolika buvo neatsiejama šios šventės dalis. Miesto namai puošti trispalvėmis. Jos padabino ir administracijos pastatus. Trispalves iškėlė Žemės ir Lietuvos bankai bei Finansų vadyba. Kai kuriuos pastatus puošė trispalvės ir nacistinės Vokietijos vėliavos³¹¹. Nepaisant to, dalis amžininkų pastebėjo, kad Lietuvos vėliavos Kauno gatvėse iškeltos su baime ir abejojimu. Štai kunigas A. Sabaliauskas tą dieną rašė dienoraštyje: „vėliavą iškabinau, bet mieste jų labai nedaug: nėra vienybės pas lietuvius. Tik vėliau padaugėjo, kai pamatė Radijo stiebuose...“³¹².

Šventės topografija buvo įprasta, menanti Nepriklausomybės laikus. Iškilnių centras buvo Karo muziejaus sodelis su Nežinomo kareivio kapu. Kauno gyventojų dienoraščiuose pažymima, jog į Karo muziejaus sodelį „tiek žmonių suplaukė, kad net nepriklausomos Lietuvos laikais nebūdavo“³¹³. Vasario 16-osios iškilmėse dalyvavo ir valdininkai, atskirų įstaigų atstovai dėjo vainikus prie Nežinomo kareivio kapo. Pastebėta, jog šventė vyko oficialiau nei pernai (pirmosios

³⁰⁷ A. Sabaliausko dienoraštis, 1941 11 02, *KAKA*, b. 624:

³⁰⁸ Nabažas, *Dienoraščiai*, 201.

³⁰⁹ K. Račkausko-Vairo dienoraštis, 1942 02 04, *LNMB*, f. 60, b. 45, p. 164.

³¹⁰ J. Nabažo dienoraštis, 1942 02 16, *LLMA*, f. 364, ap. 1, b. 80, l. 145v–146; Nabažas, *Dienoraščiai*, 202. Į iškilmes susirinkusi minia sugiedojo Lietuvos himną, o vėliau patraukė į kapines: Blynas, *Karo metų dienoraštis*, 306–307.

³¹¹ Pirmasis generalinis tarėjas Petras Kubiliūnas į pavakarę taip pat iškėlė Lietuvos vėliavą, tačiau greta Trečiojo Reicho vėliavos. Trispalves prie namų iškėlė ir nemaža dalis eilinių kauniečių: Blynas, *Karo metų dienoraštis*, 306.

³¹² A. Sabaliausko dienoraštis, 1942 02 16, *KAKA*, b. 624.

³¹³ J. Nabažo dienoraštis, *LLMA*, f. 364, ap. 1, b. 80, l. 145; Nabažas, *Dienoraščiai*, 202.

sovietinės okupacijos laikotarpiu). Karo muziejaus direktorius Vladas Nagevičius pasakė kalbą, kurioje, vokiečių nurodymu, kalbėjo tik apie žuvusius didvyrius, o paties Lietuvos valstybingumo neminėjo³¹⁴. Po iškilnių muziejaus sodelyje minia patraukė į miesto kapines Vytauto prospekte. Ten pagerbti žuvę Birželio sukilimo dalyviai ir sugiedota Vinco Kudirkos „Tautiška giesmė“. Kartu su iškilnėmis prie Karo muziejaus sodelio šios – prie paminklo žuvusiems – kauniečių laikytos ryškiausia šventės dalimi³¹⁵. Toks žuvusiųjų pagerbimas buvo būdingas Vasario 16-ajai. Ši šventė taip minėta ir nepriklausomoje Lietuvoje³¹⁶. Aprašytas iškilnių scenarijus liudijo senos tradicijos tęstinumą, tačiau 1942 m. labiau akcentuota pagarba mirusiesiems. Sovietų aukų pagerbimo ritualas buvo priimtinas ir naciams, kadangi atitiko jų atibolševikinę propagandą. Be to, nacistinėms iškilnėms buvo būdingas mirusiųjų ir aukos kultas, aktualizuotas didžiules žmonių netektis atnešusio karo laikotarpiu.

Nepaisant kiek pakeistos šventės semantikos, dalis miestiečių 1942 m. Vasario 16-osios minėjimą vertino palankiai. Štai J. Nabažas rašė: „šiąja diena lietuviai šimtąsyk daugiau džiaugėsi nei pernykšte, žandarais apstatyta. Ypatingai gi džiaugėsi todėl, kad žandarams nebepavyko visų mūsų išstremti į Sibiro tundras ir taip pražudyti visą mūsų tautą“³¹⁷. Vis tik būta ir skepticizmo. Štai K. Račkauskui-Vairui ši šventė nekėlė euforijos, bet priminė apie valstybingumo praradimą. 1942 m. vasario 17 d. jis rašė: „Vakar ramiai praėjo „tautinė šventė“. Dabar mūsų kraštas jau nebe Lietuva, o „Rytų sritis““³¹⁸.

Nors kai kurie vietinių gyventojų inicijuotų iškilnių aspektai vokiečių valdžiai atrodė priimtini ir net skatintini (sovietinės okupacijos ir jos aukų atmintis), šaltiniai rodo, kad naciai į Vasario 16-osios minėjimą žiūrėjo atsargiai, kai kuriais atvejais jį ribojo ir varžė Lietuvos valstybingumo simbolių naudojimą³¹⁹.

Kita 1942 m. daug žmonių sutelkusi šventė buvo Vėlinės³²⁰. Tą dieną žmonės pagerbė ne tik savo mirusius artimuosius, bet ir žuvusius kovotojus už Lietuvos laisvę³²¹. Minėjimą vėl, kaip ir kitų tradicinių švenčių atvejais, lydėjo įtampa tarp vietinės bendruomenės ir okupacinės valdžios.

³¹⁴ „Vokiečiai tik apie žuvusiuosius leidžia kalbėti, gyvi jiems nepageidaujami“, J. Nabažo dienoraštis, 1942 02 16, LLMA, f. 364, ap. 1, b. 80, l. 473.

³¹⁵ J. Nabažo dienoraštis, 1942 02 16, LLMA, f. 364, ap. 1, b. 80, l. 473.

³¹⁶ Aušra Jurevičiūtė, „Karo muziejaus vaidmuo kuriant švenčių tradicijas Kaune 1921–1930 m.“, *Kauno istorijos metraštis* 9 (2008), 172–173.

³¹⁷ J. Nabažo dienoraštis, LLMA, f. 364, ap. 1, b. 80, l. 146; Nabažas, *Dienoraščiai*, 202.

³¹⁸ K. Račkausko-Vairo dienoraštis, 1941 02 17, LNMB, f. 60, b. 46, p. 166.

³¹⁹ Kaip rašoma Z. Blyno dienoraštyje, ryte policija Šančiuose, Vilijampolėje ir Žaliakalnyje įsakinėjo Lietuvos vėliavas nuimti: „D. V[okietaitį] penktadienį pakvietė vokiečiai ir pasakė, kad jei K[ūno] k[ultūros] rūmuose jis iškabins vėliavą – nieko; jei suruoš minėjimą arba sugiedos himną – nieko; bet, esą nevertėtų „su žvakutėm“ eiti per miestą į kapus. Vokietis – kariškis“: Blynas, *Karo metų dienoraštis*, 306–307.

³²⁰ Jurevičiūtė, „Vytauto Didžiojo...“, 184.

³²¹ Lapkričio 2 d. laikraštyje *Į laisvę* Vėlinių proga publikuotas nedidelis straipsnis. Jame trumpai aptartos senos mirusiųjų pagerbimo tradicijos. Teigiama, kad tauta jaučia dar stipresnį ryšį su savo mirusiais negu individus: „Jeigu tauta yra kraujo, žemės ir istorinio likimo padaras, tai jos mirusieji ne tik buvo, bet ir tebėra neatskiriama tautos dalis.“ Tekste skatinta prisiminti žuvusius Birželio sukilimo dalyvius ir Rytų fronte žūvančius vokiečių karius: „Vėlinės“, *IL*, 1942 11 02, p. 6.

Pastaroji siekė, kad šią dieną didesnių susibūrimų ir neramumų nebūtų. Tvarką prižiūrėjo policininkai. Nors didesnio masto ekscesų nekilo, okupacinei valdžiai ne iki galo pavyko kontroliuoti iškilnių eigą. Kaune buvo nemažai antinaciškai nusiteikusių žmonių, kurių požiūris pasireiškė ir minint mirusiųjų pagerbimo dieną. 1942 m. Vėlinės J. Matulionis apibūdino taip: „Kaune Vėlinių minėjimas praėjo ne visai sklandžiai. Kapinėse tvarkos nebuvo. Bet blogiausia tai, kad išėjus iš kapinių susidariusi minia pradėjo dainuoti, šūkauti ir vokiečių adresu leisti nekultūringų epitetų“³²².

Už minėjimo organizavimą atsakingas Karo muziejaus direktorius V. Nagevičius, kiti įstaigos darbuotojai, taip pat vietinės valdžios atstovai turėjo rašyti paaiškinimus dėl neramumų, vykusių muziejaus sodelyje, prie Nežinomo kareivio kapo. Nacių režimui neįtiko ne laiku ir ne vietoje apšviestas paminklas, reikėjo pasiaiškinti ir dėl per iškilmes girdėtų šūkių iš minios³²³. Po Vėlinių kilo pavojus, jog Karo muziejaus sodelyje giedoti Lietuvos himną bus leidžiama tik su specialiu generalinio komisaro leidimu. Iškilo grėsmė ir kasdienių apeigų organizavimui³²⁴. Vis dėlto Vėlinės šventos ir 1943 m., nors, pasak kai kurių amžininkų, tais metais minėjimas buvo santūresnis ir mažiau pakilus³²⁵. Periodikoje taip pat pastebėta, kad vykstant karui, kapinės lankytos ne taip gausiai kaip anksčiau. Vietinių gyventojų požiūrį į šventes galbūt veikė ir užsitęsusi okupacija bei sužlugusios viltys su vokiečių pagalba atkurti Lietuvos nepriklausomybę. Nepaisant to, Birželio sukilimo dalyvių kapai buvo gausiai papuošti žalumynais, vainikais ir gėlėmis³²⁶. Lapkričio 2 d. minint Vėlines, tradiciškai padėti vainikai prie Nežinomo kareivio kapo³²⁷. Pagerbimo ritualai vyko ir Kauno miesto kapinėse, prie S. Dariaus ir S. Girėno mauzoliejaus bei žuvusių Birželio sukilimo dalyvių kapų, taip pat prie paminklo žuvusiems už Lietuvos laisvę³²⁸. Vėlinių iškilnės baigtos sugiedant „Tautišką giesmę“³²⁹.

1943 m. švenčiant valstybines šventes, kaip ir anksčiau, numatyta apribojimų. Pavyzdžiui, nuspręsta, kad 1943 m. Vasario 16-osios iškilnių vietos savivalda nerengs, tačiau sankcionuota ceremonija Karo Muziejaus sodelyje³³⁰. Lietuvos finansų generalinis tarėjas J. Matulionis prisiminė, jog 1943 m. Vasario 16-osios ryte Kauno Įgulos bažnyčioje vyko šventinės pamaldos, į kurias susirinko daug žmonių. Mišios baigtos sugiedant Lietuvos himną. Prie Lietuvos banko rūmų ir kai

³²² Matulionis, *Neramios dienos*, 151.

³²³ Pasiaiškinimai ir kiti šia proga rašyti tekstai saugomi: LCVA, f. R-423, ap. 1, b. 29.

³²⁴ Muziejais direktoriaus raštas Vidaus reikalų generaliniam tarėjui, 1942 11 25, LCVA, f. R-423, ap. 1, b. 29, l. 12, 12v.

³²⁵ Vėlinių minėjimą 1942 ir 1943 m. lygino J. Nabažas: J. Nabažo dienoraštis, 1943 11 02, LLMA, f. 364, ap. 1, b. 81, l. 108. Iškilmes taip pat aprašė kunigas A. Sabaliauskas. Jis minėjo pamaldas prie S. Dariaus ir S. Girėno mauzoliejaus, minią žmonių, grūstį ir tai, jog mišios transliuotos per radiją: A. Sabaliausko dienoraštis, 1943 11 02, KAKA, b. 624. Naciams nerimą kėlusias Vėlinių demonstracijas A. Sabaliauskas taip pat mini dienoraštyje (1943 11 26).

³²⁶ Vytautas Ramutis, „Prie mirusiųjų“, *Ateitis*, 1943 11 02, p. 3; „Mirusiųjų pagerbimas Kauno kapinėse“, *Ateitis*, 1943 11 03, p. 6.

³²⁷ Matulionis, *Neramios dienos*, 304.

³²⁸ „Vėlinių minėjimas Kaune“, *Ateitis*, 1943 10 30, p. 8; Matulionis, *Neramios dienos*, 304.

³²⁹ „Mirusiųjų pagerbimas Kauno kapinėse“, *Ateitis*, 1943 11 03, p. 6.

³³⁰ Jurevičiūtė, „Vytauto Didžiojo...“, 189.

kurių kitų pastatų iškeltos trispalvės. Per Lietuvos banke surengtą minėjimą J. Matulionis pasakė trumpą kalbą. Iškilnės baigtos sugiedant himną „Lietuviais esame mes gimę“. Vėliau šventės proga pirmasis generalinis tarėjas generolas Petras Kubiliūnas padėjo vainiką prie Nežinomo kareivio kapo³³¹. Karo muziejaus sodelyje, išskyrus J. Matulionio iš darbo paleistus finansų vadybos tarnautojus, žmonių beveik nebuvo³³². Galbūt šį faktą lėmė kauniečių nenoras dalyvauti nacių valdžiai pavaldaus P. Kubiliūno vadovaujamame minėjime. Tuo tarpu į 16 val. prie Karo muziejaus vykusią vėliavos nuleidimo ceremoniją, anot J. Matulionio, susirinko „beveik visas Kaunas“. Lietuvos generalinio komisariato leidimu, po Vokietijos himno sugiedota ir „Tautiška giesmė“. Po to žmonės patraukė į kapines: „Minios žmonių, plaukiančios iš Karo Muziejaus, atrodė didingai. Vainikų begalės. Kiekviena įstaiga, kiekviena įmonė, kiekviena organizacija nešė po vainiką, kuriuos lydėjo nemaži žmonių būriai. Lietuvaičių tautiškais rūbais pilnos gatvės. Nepriklausomais laikais tokio parado niekad nebuvo. Vokiečiai nesirodė niekur. Vieną kitą, tiesa, galėjai išvysti tik kur nors važiuojantį. Matyt, vengė incidentų. O betgi vienur kitur ant stogų matėsi išstatytų kulkosvaidžių. Dėl visko buvo pasirengę“³³³. Ši citata aiškiai liudija tarp Kaune gyvenusių lietuvių ir nacių okupacinės valdžios tvyrojusią įtampą. Kapinėse giedant Vokietijos himną, kai kurie vyrai protestuodami nenusiėmė kepurį. Ten taip pat giedotas Lietuvos himnas ir „Marija, Marija“.

1943 m. rugsėjo 8 d. Kaune paminėta Tautos šventė. Tiesa, ji švęsta ne atvirose miesto erdvėse, bet atskirose įstaigose. Pavyzdžiui, ta proga „Kauno Audinių“ fabriko vadovybė darbo pertraukos metu surengė savo darbuotojams šventinį koncertą³³⁴.

Kokią įtaką nacių valdžios požiūriui į šventes turėjo 1943 m., po Stalingrado mūšio, pablogėjusi Vermachto situacija Rytų fronte? Naciai okupuotose šalyse bandė karui sutelkti kuo didesnius žmogiškuosius išteklius. Lietuviams 1943 m. lapkritį atsisakius suformuoti SS dalinius, santykiai tarp vietos gyventojų ir vokiečių valdžios pablogėjo³³⁵. Vis dėlto Vokietijos padėties kare prastėjimas, atrodo, labai didelės įtakos nacionalinėms šventimo tradicijoms neturėjo. Tiesiog išdavinėti leidimai švęsti laikantis jau anksčiau įtvirtintų scenarijų. 1944 m. vėl duotas leidimas švęsti Vasario 16-ąją³³⁶. Nors ji paskelbta darbo diena, parengtas gana kuklus renginių planas³³⁷. Švenčiant Vasario 16-ąją, svarbiausios iškilnės vyko Karo muziejaus sodelyje, tačiau kai kurie žmonės grupėmis lankėsi ir kapinėse. Taip Nepriklausomybės laikotarpiui būdingas Vasario 16-

³³¹ Pagerbimo ceremonijos nuotrauka publikuota dienraštyje *Ateitis*, 1943 02 16, p. 1.

³³² Matulionis, *Neramios dienos*, 200–202.

³³³ *Ibid.*, 204. Lakoniškai minėjimą aprašė A. Sabaliauskas. Jo teigimu, per ceremoniją Karo muziejaus sodelyje iškeltos vėliavos ir giedotos giesmės: A. Sabaliausko dienoraštis, 1943 02 16, *KAKA*, b. 624.

³³⁴ „Koncertas „K. Audiniuose““, *Ateitis*, 1943 09 09, p. 6.

³³⁵ Uždarytas universitetas, konservatorija: Nabažas, *Dienoraščiai*, 203, 204.

³³⁶ Pirmojo generalinio tarėjo P. Kubiliūno raštas Karo muziejaus viršininkui, Kaunas, 1944 02 10, *LCVA*, f. R–423, ap. 1, b. 57, l. 2.

³³⁷ Vasario 16-osios renginių planas, 1944 02 09, *LCVA*, R–423, ap. 1, b. 57, l. 3.

osios minėjimas susietas su mirusiųjų pagerbimu³³⁸. Jau įvykusi šventė gana plačiai komentuota oficialiojoje spaudoje. Nors Vasario 16-oji buvo darbo diena, žmonės, anot spaudos, vis tiek buvo šventiškai nusiteikę. Prie namų iškeltos trispalvės ir Vokietijos vėliavos. Kaip teigiama dienraštyje *Ateitis*, „Moksleivės į mokslavietes gatvėmis margavo pasipuošusios tautiniais drabužiais, skubančių į darbovietes tarnautojų bei darbininkų krūtines puošė tautinių spalvų ženkliai“. Kauno bažnyčiose ta proga laikytos šventinės mišios, kuriose dalyvavo tūkstančiai tikinčiųjų. Vėliau Karo muziejaus sodelyje surengtos iškilmės. Pasak spaudos, „Ties Nežinomojo Kareivio kapu susirinko ir mūsų savivaldos, kariuomenės atstovai, žymieji visuomenininkai, dailininkai, laikraštininkai ir t. t.“³³⁹. Tarp jų buvo pirmasis generalinis tarėjas P. Kubiliūnas, kiti tarėjai ir Lietuvos vietinės rinktinės vadas generolas Povilas Plechavičius³⁴⁰. Nuo Karo muziejaus prie Nežinomo kareivio kapo nužygiavo gedulinga karo neįgaliųjų eiseną. Po to „<...> aukuro dūmams smilkstant ir gedulo maršo garsams aidint prie Nežinomojo Kareivio kapo pradėjo plaukti eilės vainikų“. Pirmi vainikus padėjo Vermachto ir lietuvių savivaldos atstovai, o paskui – įvairios įmonės, įstaigos bei kolektyvai. Visi vainikai, kurių daugumą atnešė tautiniais drabužiais vilkinčios lietuvaitės, buvo papuošti „<...> tautinių spalvų juostomis su atitinkamais įrašais“. Iš viso prie Nežinomo kareivio kapo sudėta apie 80 vainikų ir daugybė gėlių. Nuaidėjus trimito garsams, nuleistos vėliavos ir sugroti Vokietijos himnai³⁴¹. Anot spaudos, dešimtys tūkstančių susirinkusių žmonių sugiedojo „Tautišką giesmę“. Iškilmės baigtos karo neįgaliųjų orkestrui sugrojus „Marija, Marija“. Paskui iškilmėse dalyvavusi minia patraukė į miesto kapines Vytauto prospekte, kur gėlėmis, tautinėmis juostomis bei vainikais papuošti žuvusių Nepriklausomybės kovų ir Birželio sukilimo dalyvių kapai³⁴². Vasario 16-osios proga pasakytoje kalboje P. Plechavičius ragino lietuvius kovoti su jų šalį vėl užimti norinčiais sovietais. Kaip pavyzdžius Vietinės rinktinės vadas pateikė narsius senovės lietuvių kunigaikščius, Nepriklausomybės kovų savanorius ir Birželio sukilimo dalyvius. P. Plechavičius bandė savo kalbai pridėti įtaigumo primindamas 1940–1941 m. sovietinę okupaciją ir jos metu prieš lietuvius vykdytas represijas. Kalbėtojo teiginiai sutapo su nacių valdžios karo metų propagandos motyvais³⁴³.

³³⁸ J. Nabažo dienoraštis, 1944 02 16, *LLMA*, f. 364, ap. 1, b. 81, l. 198.

³³⁹ „Vasario Šešioliktoji Kaune“, *Ateitis*, 1944 02 17, p. 6.

³⁴⁰ „Kronika“, *Ateitis*, 1944 02 17, p. 6.

³⁴¹ Tuomet Vokietijoje buvo du oficialūs himnai: senasis – „Lied der Deutschen“ („Vokiečių giesmė“) ir Vokietijos nacionalsocialistinės darbininkų partijos (nacių) himnas – „Horst Wessel Lied“ („Horsto Veselio daina“, taip pavadinta gavęs kovose su komunistais žuvusio partijos nario garbei).

³⁴² *Ateityje* pabrėžta, kad visos iškilmės vyko labai tvarkingai: „Vasario Šešioliktoji Kaune“, *Ateitis*, 1944 02 17, p. 6.

³⁴³ P. Plechavičius taip pat kalbėjo apie karo metu sovietų užimtose teritorijose rengtas žudynes ir trėmimus. Anot P. Plechavičiaus, bolševikų grįžimas į Lietuvą neabejotinai reikštų lietuvių tautos sunaikinimą. Be to, jis demaskavo sovietų melą apie savanorišką Lietuvos prisijungimą prie SSRS. Tam, jog sutrukdyti bolševikų planuojamą Lietuvos „išvadavimą“, įkurta Vietinė rinktinė. Ji galėjo būti naudojama tik Lietuvos teritorijoje. Rinktinė vadovavo lietuvių karininkai. P. Plechavičius priminė ir savo dalyvavimą Nepriklausomybės kovose bei tvirtino esąs pasiryžęs ir vėl ginti Lietuvą nuo bolševikų. Jis kvietė lietuvius stoti į savo vadovaujamą Vietinę rinktinę: „Lietuvos Vietinės Rinktinės vado gen. Plechavičiaus kalba“, *Ateitis*, 1944 02 17, p. 1.

Vis dėlto 1944 m. Vasario 16-osios iškilnių dalyviai pastebėjo pokyčių lyginant su ankstesniais minėjimais. J. Nabažas savo dienoraštyje teigė: „Jau šįmet ši diena taip laisvai buvo švenčiama, kad išskyrus germanų įterptą himną muziejaus sodelio iškilmėse, viskas atrodė kaip Nepriklausomybės laikais“³⁴⁴. Politinės aspiracijos reikštos ir bažnyčiose. J. Nabažas pastebėjo ir tai, kad jei pernai kunigai ta proga sakytuose pamoksluose nediršo užsiminti apie Nepriklausomybę, tai 1944 m. Vasario 16-ąją išreiškė viltį, jog kitamet „tikėkimės, turėsime pilną nepriklausomybę“³⁴⁵.

Be didžiųjų kalendorinių nacionalinių švenčių ir minėjimų galima pažymėti ir kai kuriuose smulkesnius, vietinę kolektyvinę atmintį įprasminusius įvykius. Įvairesnių ryšio su vietos bendruomene formų ieškojusi vokiečių valdžia, skirtingai negu sovietai, leido platesnę S. Dariaus ir S. Girėno atminimo tradicijos raišką³⁴⁶. 1943 m. liepos 17 d. sukako 10 metų nuo S. Dariaus ir S. Girėno žūties. Kaune jie pagerbti per vėliavos nuleidimo iškilmes Karo muziejaus sodelyje. Iškilnių scenarijus, programos elementai ir jų erdvinis išdėstymas priminė kitus to paties laikotarpio minėjimus. Surengtos įprastos mirusiųjų pagerbimo iškilmės, kombinuoti valstybinės simbolikos elementai. Prie Nežinomo kareivio kapo pagerbti transatlantinių lakūnų susirinko tūkstančiai miesto gyventojų. Karo neįgaliųjų pučiamųjų orkestras ten sugrojo Vokietijos ir Lietuvos himnus³⁴⁷. Tai rodo, kad režimas siekė ir šią lietuviams svarbią atmintiną datą susieti su Vokietija. Galbūt tokia šios tradicijos palaikymo taktika pasirinkta ir dėl to, jog kauniečių kolektyvinėje atmintyje S. Dariaus ir S. Girėno žūtis buvo siejama su galimu lėktuvo pašovimu Vokietijos teritorijoje. Taigi lakūnų įamžinimo legitimavimas galėjo padėti silpninti minėtą jų žūtis versiją ir kartu formuoti vokiečių draugiškumo lietuviams įvaizdį. Per minėtą renginį V. Kudirkos choras sugiedojo „Marija, Marija“. Jam pritarė susirinkusi kauniečių minia. Paskui organizacijų atstovai, sportininkai ir visuomenininkai prie Nežinomo kareivio kapo padėjo vainikus iš gyvų gėlių puokščių. Natūralu, kad buvo pritaikyti ir specifiniai, tik šiai progai būdingi elementai. Pavyzdžiui, perskaitytas S. Dariaus ir S. Girėno testamentas³⁴⁸, kuriame lakūnai pašventė savo skrydį per Atlanto vandenyną Lietuvos garbei ir tikėjosi, kad jų žygis įkvėps lietuvius naujiems darbams³⁴⁹. Tą pačią dieną šimtai miestiečių aplankė lakūnų palaidojimo vietą³⁵⁰.

Nacių okupacijos metais vyko ir smulkesnio masto tradiciniai minėjimai. Pavyzdžiui, lietuviškos spaudos draudimo panaikinimo sukakties minėjimas, apie kurį savo dienoraštyje rašė

³⁴⁴ J. Nabažo dienoraštis, 1944 02 16, *LLMA*, f. 364, ap. 1, b. 81, l. 197v.

³⁴⁵ *Ibid.*, 198.

³⁴⁶ Būtent nacių okupacijos laikotarpiu S. Dariaus ir S. Girėno mirties metinių proga suorganizuotas paminklo konkursas. Broniaus Pundziaus suprojektuotas paminklas atidengtas Anykščiuose: „Punktukas. Dariui ir Girėnui paminklas“, *Naujoji sodyba* 8 (1943), 198; G. Jankevičiūtė, „Lietuvos dailė...“, 70–71.

³⁴⁷ „Dariaus ir Girėno paminėjimas Karo Muziejaus sodelyje“, *Ateitis*, 1943 07 19, p. 4, Jurevičiūtė, „Vytauto Didžiojo...“, 188.

³⁴⁸ „Dariaus ir Girėno paminėjimas...“, 4.

³⁴⁹ A. Merkelis, „Dariaus ir Girėno testamentas“, *Ateitis*, 1943 07 24, p. 3.

³⁵⁰ „Dariaus ir Girėno paminėjimas Karo Muziejaus sodelyje“, *Ateitis*, 1943 07 19, p. 4.

K. Račkauskas-Vairas³⁵¹. Egzistavo ir atskirų visuomenės grupių ar institucijų renginiai, pavyzdžiui, Nacionalistų partijos suorganizuotas Gruodžio 17-osios perversmo minėjimas Karo muziejaus sodelyje. Ta proga prie Nežinomo kareivio kapo atlikti pagerbimo ritualai³⁵². Vis dėlto šie minėjimai buvo lokalinio pobūdžio ir didesnio atgarsio viešojoje erdvėje nesulaukė. Taigi nauji galios vaizdiniai šio tipo renginiuose nebuvo itin ryškūs.

Be jau minėtų pasaulietinių švenčių, Kauno gyventojų bendruomenę nacių okupacijos metais vienijo ir religinės šventės, kurių minėjimas, skirtingai nei 1940–1941 m., iš esmės nebuvo varžomas. Vietinė bendruomenė religines šventes taip pat susiedavo su kolektyvinės tapatybės įprasminimu. Pavyzdžiui, J. Matulionis taip komentavo Nekaltojo Prasidėjimo šventę gruodžio 8 d.: „Žmonės, kurie niekuomet nevaikščiojo į bažnyčią ir kuriems bažnytinės šventės, kaip tokios, visai nerūpi, šiandien užsispyrusiai reikalauja švęsti katalikiškas šventes. Argumentuoja tautiniais motyvais ir tradicijomis“³⁵³. K. Račkauskas-Vairas, dienoraštyje prisipažinęs, jog Kalėdų niekada nešventė, ten pat teigė, kad „aplinkui jaučiama šventiška nuotaika, iš praeities tradicijų palikta mūsų tėvų ir senelių“³⁵⁴. Tikėtina, kad nacių režimas įžvelgė nepageidautiną religinių švenčių poveikį vietos bendruomenei. Aptardamas 1942 m. Trijų karalių šventimą kunigas A. Sabaliauskas rašė, kad „šventė visuomet buvo iškilminga, linksma, bet vokiečiai jos nešvenčia ir šiandien iš Įgulos bažnyčios rytą išvaikė žmones, tarytumei kovoja ne su ligomis, šiltine, kiek su Bažnyčia, gi ji šiandien vienintelis vėl lietuvių ramstis“³⁵⁵. Autorius nelabai tikėjo oficialia kovos su šiltinės epidemijos versija.

Taigi vokiečių okupacijos metais leista selektyvi nacionalinių švenčių ir minėjimų raiška. Tradicinių švenčių ir ritualų legitimumą pabrėžė jose įvesta nacistinė simbolika ir kai kurie kiti nauji, naciams priimtini šventinių kalbų motyvai.

Nacistinių švenčių kanono įtvirtinimas

Vis dėlto viešojoje erdvėje žymiai aktyviau nei tradicinės vietinės šventės propagotos pasaulietinės Trečiajame Reiche minėtos šventės. Jos buvo geriau organizuojamos ir plačiau nušviečiamos spaudoje. Tiesa, pasiruošimas oficialiesiems renginiams spaudoje neaprašinėtas taip plačiai, kaip per pirmąją sovietinę okupaciją. Periodikoje dažniausiai neformuoti išskirtinę energiją spinduliuojančių ir visą visuomenę įtraukiančių švenčių vaizdiniai. Nepaisant to, aprašant nacių iškilmes ir joms būdingus smulkesnius ritualus, kaip ir sovietinių švenčių atveju, konstruoti naujo

³⁵¹ K. Račkausko-Vairo dienoraštis, 1944 05 09, *LNMB*, f. 60, b. 46, p. 245.

³⁵² Blynas, *Karo metų dienoraštis*, 261.

³⁵³ Matulionis, *Neramios dienos*, 169.

³⁵⁴ K. Račkausko-Vairo dienoraštis, 1941 12 25, *LNMB*, f. 60, b. 46, p. 148.

³⁵⁵ A. Sabaliausko dienoraštis, 1942 01 06, *KAKA*, b. 624.

režimo galios vaizdiniai. Tiek sovietų, tiek nacių šventės atliko propagandinę funkciją, tik 1941–1944 m. siekta kurti nacistinį mitą, diegti specifinę karinę-ekonominę doktriną ir stiprinti A. Hitlerio kultą³⁵⁶. Be to, Antrojo pasaulinio karo metu, besikeičiant situacijai fronte, Vokietija, kaip ir kitos kariaujančios valstybės, koregavo savo propagandą. Tiek Vokietijoje, tiek jos užkariauotose šalyse svarbus propagandos dėmuo buvo pastangos įtikinti gyventojus Reicho pergale kare³⁵⁷.

Kaune rengtos oficialios šventės, jose atlikinėti ritualai taip pat turėjo įtikinti miestiečius nacių valdžios galia ir internalizuoti režimo idėjas³⁵⁸. Masinės iškilmės turėjo padėti solidarizuoti visuomenę ir telkti ją kovai prieš SSRS³⁵⁹. Taigi organizuojant šventes, sakant iškilmingas kalbas atsižvelgta ir į pasiaukojimo kovojant prieš bolševizmą motyvus. Būtent tokie įvaizdžiai konstruoti organizuojant viešuosius renginius ir jų ritualus.

Skirtingai nei Sovietų Sąjungos švenčių kanonas, įtvirtintas visiškai neigiant ankstesnes tradicijas, nacistinėms šventėms būdingas eklektiškumas ir ryšys su anksčiau Vokietijoje paplitusiomis kultūrinėmis praktikomis. Viena tokių švenčių buvo lapkričio 9-oji – Žuvusiųjų pagerbimo diena (il. 25). Ji buvo skirta atminti 1923 m. Alaus pučą, per kurį naciai pirmą kartą bandė paimti valdžią Vokietijoje, taip pat per Pirmąjį pasaulinį karą ir vėliau žuvusių vokiečių karių. Vokietijoje Žuvusiųjų pagerbimo diena minėta dar prieš naciams ateinant į valdžią³⁶⁰. Didžiausios jai skirtos iškilmės vykdavo Niurnberge. Šventės proga miestų erdvės puoštos vadinamosiomis „kraujo vėliavomis“ (*Blutfahne*) ir kitais raudonos spalvos motyvais, simbolizavusiais žuvusiųjų kraują. Iškilmingų eisenų keliai apšviesti žuvusiųjų atminimą ir amžiną šlovę simbolizavusia ugnimi. Miestų gatvėse rengti iškilmingi kariuomenės paradai³⁶¹. 1941 m. lapkričio 9 d. žuvusieji pagerbti ir Kauno kapinėse – vienoje svarbiausių viešųjų ritualų vietų³⁶². Minėjime dalyvavo viena lietuvių apsaugos batalionų kuopa su orkestru³⁶³. Iškilmėmis siekta parodyti vokiečių ir lietuvių vienybę.

Vienos masiškiausių oficialių švenčių buvo Derliaus diena. Ji pagrindinius elementus be didesnių pakeitimų perėmė iš tradicinių Padėkos už suteiktą derlių iškilmių³⁶⁴. Vokietijoje Derliaus šventė vykdavo rudenį, dažniausiai spalio mėnesį. Didžiausi festivaliai rengti Biukebergo (Bückeberg) kalvoje prie Hamelno, kur daugiamilijoninės minios išreikšdavo dėkingumą fiureriui ir

³⁵⁶ Mažeikis, *Propaganda...*, 226.

³⁵⁷ Welch, *Third Reich*, 117.

³⁵⁸ Galios įvaizdžius kūrė ir Vermachto karių eisenos centrinėmis miesto gatvėmis (il. 24).

³⁵⁹ Nicholas O'Shaughnessy, „Selling Hitler: Propaganda and the Nazi Brand“, *Journal of Public Affairs* 9 (2009), 55, 69.

³⁶⁰ Król, *Propaganda i indoktrynacja...*, 234.

³⁶¹ Ibid., 237–238; Wilson, „Festivals...“, 37, 66, 116.

³⁶² „Rytoj 10.30 val. Kauno kapinėse pagerbiami žuvę vokiečiai ir lietuviai kovotojai“, *IL*, 1941 11 08, p. 5; „Vakar lietuvių garbės kuopa pagerbė vokiečių žuvusius karius“, *IL*, 1941 11 10, p. 6.

³⁶³ „Lietuvių nacionalistų partija ryt pagerbs žuvusius lietuvių ir vokiečių karius“, *IL*, 1941 11 08, p. 8. Ceremonialo aprašyme išryškinti šie kariuomenės atributai –lietuviškos uniformos, šalmi su Trispalve ir Vyties ženklai.

³⁶⁴ Rolf, *Soviet Mass Festivals*, 168.

demonstruodavo tautinę vienybę. Šalia Hamelno miesto suprojektuota specialiai festivaliams skirta erdvė. Ji turėjo didžiulį A. Hitlerio ir jo palydai skirtą kelią, vedantį į aukuro formos podiumą, kuriame ir vykdavo iškilnių kulminacija. Derliaus šventės taip pat rengtos mažesniuose miesteliuose, prisitaikant prie jau susiformavusios urbanistinės struktūros. Didelę reikšmę šiose iškilnėse turėjo ūkininkų ir etninė atributika, taip pat oficialūs nacionalsocializmo ženklai. Trečiojo Reicho šventėse dažnai taikyti etninio meno motyvai ir papročiai, kilę iš įvairiuose Vokietijos regionuose esančių kaimų bei miestelių³⁶⁵.

Derliaus šventės minėjimas okupuotoje Lietuvoje vyko šiek tiek kitaip. Lietuva buvo Ostlando dalis, vertinama kaip žaliavų ir žmogiškųjų išteklių kraštas, kurio gėrybės turėjo būti panaudotos karo reikmėms³⁶⁶. Taigi ši šventė Lietuvoje aktualizuota kaip karo metų ūkinės propagandos dalis. Pirma nacių okupacijos laikotarpio Derliaus šventė Kaune, kaip ir kituose Lietuvos apskričių centruose, surengta 1941 m. lapkričio 23 d.³⁶⁷. Kaip teigta spaudoje, jos tikslas – „pagerbti darbą žemės ūkyje, pareikšti padėką ūkininkams už jų darbo vaisius, kelti pagarbą žemės ūkiui ir žadinti meilę ir prisirišimą prie žemės“³⁶⁸. Periodikoje akcentuota, kad ši šventė atitinka lietuvių tautos interesus ir padeda jai palaikyti ryšį su gimtąja žeme³⁶⁹. Renginys turėjo išsaugoti ryšį su vietiniais derliaus nuėmimo ir pabaigtuvių papročiais³⁷⁰. Vis dėlto, skirtingai nei nacistinėje Vokietijoje, Lietuvoje tai nebuvo masinės visos tautos iškilmės. Pasak spaudos, Derliaus šventė Lietuvoje buvo paremta tik kai kuriais, „pačiais gražiausiais“ papročiais. Jie „suderinus pagal naująją dvasią vėl tautai pateikti, bet jau tikslingai ir organizuotame pavidale“³⁷¹. Jei Trečiajame Reiche minint Derliaus šventę būta sąsajų su liaudies mugėmis ir lauko žaidimais, tai Kaune vykusių iškilnių erdvė buvo uždaresnė, labiau sutelkta ir kontroliuojama.

Spaudoje publikuoti tekstai padeda gana detalai rekonstruoti Derliaus šventės eigą ir joje taikytus simbolius, taip pat Kauno erdvių pritaikymą šventiniams renginiams. Svarbiausios iškilmės vyko Miesto teatre (il. 26, 27). Ta proga kelias link teatro papuoštas eglių vainikais ir javų pėdais. Pačiame teatre kabėjo žali vainikai ir ūkininkų audiniai, prie kurių buvo nupiešti dalgiai ir grėbliai. Kaip ir kitose aptariamo laikotarpio viešuosiuose renginiuose, Derliaus šventėje svarbus buvo valdžios ir vietos bendruomenės atstovavimas. Į iškilmes susirinko ūkininkai iš visų apskričių. Teatro scenoje jie stovėjo pasipuošę tautiniais drabužiais. Šventėje taip pat dalyvavo Lietuvos generalinis komisaras T. A. von Rentelnas, pirmasis generalinis tarėjas P. Kubiliūnas ir kiti aukšti

³⁶⁵ Król, *Propaganda i indoktrynacja...*, 235; Wilson, „Festivals...“, 36.

³⁶⁶ „Koks yra Vokietijos uždavinys Rytų Europos erdvėje. Reicho ūkio ministerio Funko kalba“, *IL*, 1941 10 13, p. 3. Bubnys, *Vokiečių okupuota Lietuva*, 313–346.

³⁶⁷ „Pagerbkime savo maitintojus“, *IL*, 1941 11 22, p. 8.

³⁶⁸ „Ruošiama derliaus šventė“, *IL*, 1941 11 15, p. 5.

³⁶⁹ Prisimintas ir ūkininkų istorinis vaidmuo puoselėjant lietuvių, taip pat akcentuota ūkininkavimo svarba maisto trūkumo sąlygomis. Teigta, jog ūkininkai turi maitinti ne tik vietinius gyventojus, bet ir su sovietais kovojančius vokiečius: „Pagerbkime savo maitintojus“, *IL*, 1941 11 22, p. 8.

³⁷⁰ „Derliaus šventė Vilniuje“, *Naujoji Lietuva*, 1941 11 25, p. 4.

³⁷¹ Ibid.

vokiečių okupacinės bei vietinės lietuvių valdžios pareigūnai. Iškilmes pradėjo generalinis žemės ūkio tarėjas agronomas J. Petronis. Savo kalboje jis pabrėžė „<...> ūkininkų pasiryžimą <...> savo darbu ir ūkinėmis gėrybėmis prisidėti prie bolševizmo sužlugdymo“³⁷². T. A. von Rentelnui įteiktas Derliaus šventės vainikas (il. 28). Anot žemės ūkio tarėjo, šis ženklas reiškė derliaus nuėmimo pabaigtuves, simbolizavo ūkininkų karo metais atliktus darbus ir apeliavo į vietinę tradiciją, kuomet pabaigus pjūtį, jos dalyviai savo šeiminkui įteikdavo javų vainiką³⁷³. Lietuvos generalinis komisaras taip pat pasakė kalbą, kurioje akcentavo vokiečių kovos prieš sovietus svarbą³⁷⁴.

Po to pristatytos visų apskričių ūkininkų delegacijos, kurios T. A. von Rentelnui, kaip šventės šeiminkui, įteikė dovanų: tautodailės dirbinių ir įvairių žemės ūkio produktų. Šios atminimo dovanos turėjo išreikšti visų Lietuvos regionų dėkingumą³⁷⁵. Viena iš scenoje pasirodžiusių trijų lietuvių nusiėmė nuo galvos vainiką ir paprašė, kad derlius būtų lygiai paskirstytas. Taip vizualizuota karo metų aktualija – maisto trūkumas ir normavimas. Prašymo scena turėjo parodyti, koks svarbus skirstant ūkio gėrybes teisingumo principas.

Iškilmų pabaigoje sugroti Reicho himnai. Vilniaus filharmonijos liaudies ansambelis atliko lietuvių liaudies dainas ir šokius. Spaudoje rašyta, kad meninė renginio programa liudijo žemės ūkio ir kultūros ryšį bei atskleidė tautos kūrybines galias. Liaudies dainos ir šokiai turėjo parodyti, kad „Lietuvos ūkininkai, vokiečių kariuomenės saugojami, vėl gali linksmi švęsti savo šventės“³⁷⁶.

Taigi Derliaus šventė įkūnijo idealizuotus, darnius lietuvių ir nacių okupacinės valdžios santykius. Per iškilmes atlikti lietuvių lojalumo režimui aktai: ritualais patvirtintas jų pavaldumas vokiečiams. Tautiniai atributai pritaikyti priklausomybės santykiams paženklinti ir okupacinei valdžiai legitimuoti. Nacionaliniai ženklai, gausiai vartoti ir tarpukario šventėse, taip pat vadinamasis vietinių papročių pritaikymas šventėje turėjo sukurti tradicijų tęstinumo įvaizdį³⁷⁷.

1942 m. toliau tęsta nacių švenčių ir ritualų politika. Tų metų kovo 15-ąją Kaune pirmą kartą paminėta Didvyrių diena (vok. *Heldentag*), skirta pagerbti per Pirmąjį ir Antrąjį pasaulinius karus gyvybių netekusiems vokiečių kariams, taip pat žuvusiems lietuvių kareiviams. Pagerbimo

³⁷² „Žemės ūkio gener. tarėjo J. Petronio kalba, pasakyta per derliaus šventės iškilmes“, *IL*, 1941 11 24, p. 3.

³⁷³ „Derliaus šventė Vilniuje“, *Naujoji Lietuva*, 1941 11 25, p. 4.

³⁷⁴ „Generalinio komisaro dr. von Renteln kalba, pasakyta per derliaus iškilmes Kauno Didžiajame teatre“, *IL*, 1941 11 24, p. 3.

³⁷⁵ „Iškilmės Kaune“, *Naujoji Lietuva*, 1941 11 25, p. 4.

³⁷⁶ „Generalinio komisaro dr. von Renteln kalba, pasakyta per derliaus iškilmes Kauno Didžiajame teatre“, *IL*, 1941 11 24, p. 3.

³⁷⁷ Kaune įsikūrusiems vokiečiams skirtame laikraštyje *Kauener Zeitung* taip pat publikuotas Derliaus šventės aprašymas. Jame akcentuota svarbiausia šventės idėja – lietuvių valstiečių padėka vokiečiams. Tik vokiečių tautybės autorius pabrėžė, kad šventė organizuota palyginti paprastai, kad joje nėra ypatingo apipavidalinimo, skirtingai negu buvo įprasta autoriaus gimtinėje. Jis taip pat rašė, jog lietuvių tautiniai rateliai atrodė egzotiška „Kauen feierte das Fest der Ernte“, *Kauener Zeitung* (toliau – *KZ*), 1941 11 24, p. 3–4. Aprašyme galima išžvelgti kai kuriuos tradicinio kolonijinio mentaliteto aspektus: pasakojimą kaip primityvesni ir egzotiški vietiniai gyventojai išreiškia padėką aukštesnės kultūros krašto šeiminkams: J. Tauber, „The View from the Top: German Soldiers and Lithuania in the Two World Wars“, in *Forgotten Pages in Baltic History – Diversity and Inclusion*, ed. Martyn Housden ir David J. Smith (Amsterdam, New York: Rodopi, 2011), 224.

ceremonijos vyko Aukštųjų Šančių kapinėse, taip pat Kauno kapinėse Vytauto prospekte bei Karo muziejaus sodelyje. Į Aukštųjų Šančių kapines, kur buvo palaidota ir per Antrąjį pasaulinį karą žuvusių vokiečių karių, atvyko nacių valdžios atstovai ir pirmasis generalinis tarėjas P. Kubiliūnas. Ant žuvusiųjų kapų jie padėjo tris vainikus. Ta pati ceremonija pakartota Kauno kapinėse ir prie Karo muziejaus buvusio paminklo žuvusiems už Lietuvos laisvę³⁷⁸.

1942 m. Kaune turbūt plačiausiai paminėta Vermachto diena. Ši šventė buvo skirta nacistinės Vokietijos kariuomenei pagerbti³⁷⁹. Ta proga mieste suorganizuota daug pramogų³⁸⁰. Svarbiausiomis Kauno gatvėmis vyko vėliavų parada³⁸¹. Žygiavo Vermachto kariuomenė. Jos galios demonstravimo stilius buvo kiek kitoks nei per sovietų karinius paradas. Pirmosios sovietinės okupacijos laikotarpio karinių paradų mastas buvo žymiai didesnis. Juose naudota daugybė karinės technikos ir tam tinkama P. Vileišio aikštės erdvė. Tuo tarpu naciai pasirinko kiek santūresnį stilių ir armijos kelią apribojo miesto centru. Kariuomenės paradas, prasidėjęs ties kariuomenės štabu, pražygiavo Gedimino ir Miško gatvėmis, Vytauto prospektu, Laisvės al. ir Daukanto gatve.

1942 m. balandžio 20-ąją Kaune paminėta A. Hitlerio gimimo diena. Fiurerio atvaizdais papuoštos parduotuvių vitrinos. Koncertavo Vermachto ir lietuvių savisaugos batalionų orkestrai. Šalia įstaigų ir privačių namų iškeltos, kaip jau tapo įprasta, Trečiojo Reicho vėliavos ir trispalvės³⁸². A. Hitlerio gimimo diena taip pat iškilmingai paminėta Kauno miesto teatre³⁸³.

Tais pačiais metais Kaune itin iškilmingai atšvęsta Gegužės 1-oji (il. 29). Šios iškilmių dienos ypatumas buvo tas, kad ji plačiai švęsta ir SSRS, tad naciams būtinai reikėjo atskirti šventimo kodus, pateikti kitokį iškilmių scenarijų. Nacistinė Gegužės 1-oji spaudoje buvo priešpastatoma sovietinei Gegužės 1-ajai. Pastaroji kritikuota dėl dirbtinumo ir pompastikos³⁸⁴.

³⁷⁸ „Didvyrių diena Kaune“, *IL*, 1942 03 16, p. 6.

³⁷⁹ „Wehrmachto diena Kaune“, *IL*, 1942 03 30. p. 6; Jurevičiūtė, „Vytauto Didžiojo...“, 188.

³⁸⁰ Hipodrome leista jodinėti už nedidelę kainą. Be to, įsigijusiems specialias korteles, lauko virtuvėse dalinti vieno patiekalo karių pietūs. Juos tiekė Raudonojo Kryžiaus darbuotojos ir vokiečių armijos virėjai. Šventės metu rinktos aukos Vokiečių Žiemos Pagalbai. Vakare vyko vokiečių karių pageidaujamos muzikos koncertas. Jį transliavo radiofonas. Įvairiose miesto vietose koncertus rengė muzikos orkestrai. Kauno stadione Vermachto dienos proga surengtos futbolo rungtynės. Visa tai rodo, kad vokiečių okupacinė valdžia siekė į Vermachto dienos minėjimus pritraukti kuo daugiau žmonių. Dienraštyje *Į laisvę* pateiktais duomenimis, gauti nemokamų pietų, pasiklausyti orkestrų ir pažiūrėti futbolo rungtynių iš tikrųjų susirinko daugybė žmonių: „Wehrmachto diena Kaune“, *IL*, 1942 03 30. p. 6.

³⁸¹ „Wehrmachto diena Kaune“, *IL*, 1942 03 30, p. 6.

³⁸² „Fiurerio gimimo diena Lietuvoje“, *IL*, 1942 04 21, p. 1.

³⁸³ Į šias iškilmes susirinko visi tuo metu Kaune gyvenę ir dirbę vokiečiai bei daugelis valdžios atstovų. Pirmos vietos parterijoje rezervuotos sužeistiems kariams. Neatsitiktinai iškilmės pradėtos mėgstamiausio A. Hitlerio kompozitoriaus Richardo Wagnerio kūrinio. Lietuvos generalinis komisaras T. A. von Rentelnas ant scenos pasakytoje kalboje aukštino fiurerį: „Paskutinis ir stipriausias dalykas yra tikėjimas. Reikšmingos iškilmės Kauno miesto teatre“, *IL*, 1942 04 21, p. 6.

³⁸⁴ Pasak dienraščio *Į laisvę*, „Bolševizmo vergija, kuri darbo žmonių solidarumą skaldė, o ne kėlė, kaip veidmainiškai jos šūkiuose buvo skelbiama, žlugo ir šių metų gegužės 1-ąją Lietuva gali švęsti visai kitose sąlygose. Ji praeina ne klasių kovos, o tautų taikos ir socialinio teisingumo šūkiu.“ Akcentuota būtinybė visai tautai vienyti kovoje prieš sovietus. Be to, teigta, kad „<...> darbininkas yra ne tik tas, kuris triūšia prie fabriko staklių ar griovį kasa, bet ir tas, kuris knygą rašo.“ Priminta, kokia sunki darbininkų ir ūkininkų padėtis buvo pirmosios sovietinės okupacijos laikotarpiu. Taip pat pabrėžta, jog lietuviai į sovietų organizuotus Tarptautinės darbo dienos minėjimus ėjo verčiami. Rašyta apie tai, kiek milicininkų ir enkavedistų buvo tuose minėjimuose. Antisemitinės propagandos tikslais teigta, kad dauguma ten susirinkusių pionierių ir komjaunuolių buvo žydai: „Gegužės 1-ajai artėjant“, *IL*, 1942 04 28, p. 6.

Bandyta įteigti, jog nacių organizuotas Tarptautinės darbo dienos minėjimas atitinka vietinės bendruomenės poreikius, yra jai visiškai natūralus ir priimtinas. Ši proga taip pat turėjo priminti nacių iškeltą tikslą – kovą su bolševizmu ir tariamu žydų bandymu užvaldyti pasaulį. Akcentuota, kad šie tikslai atitinka lietuvių tautos interesus³⁸⁵.

Tarptautinės darbo dienos proga vienoje didžiausių Kauno įmonių kalbą pasakė Lietuvos generalinis komisaras T. A. von Rentelnas. Be įprastų sveikinimų dirbantiesiems, jis kalbėjo ir apie bolševizmą bei „žydiškąjį imperializmą“, nacistinės Vokietijos santvarką priešpastatė „plutokratijoms“ ir SSRS, kurios apibūdintos kaip žydų įrankiai darbo žmonėms išnaudoti. Vokietijos kariaujamas karas pateiktas kaip kova už geresnę lietuvių tautos ateitį³⁸⁶. Šventinę kalbą taip pat sakė Profesinių sąjungų Centro biuro pirmininkas Urbonas³⁸⁷. Tiek T. A. von Rentelnas, tiek Urbonas savo kalbose minėjo represijas, nuo kurių pirmosios sovietinės okupacijos metu nukentėjo daug lietuvių. Taip jie siekė savo kalbomis labiau paveikti vietinius gyventojus. Gegužės 1-osios dalyvavo civilinės bei karinės valdžios atstovai ir darbininkų delegacijos iš visos Lietuvos generalinės srities. Tautiniais drabužiais apsirengusios darbininkės pasveikino T. A. von Rentelną ir įteikė jam gėlių. Iškilnėse skambėjo mėgstamiausio A. Hitlerio kompozitoriaus Richardo Wagnerio uvertiūra „Rienzi“ ir kiti muzikos kūriniai. Be to, šokti lietuvių liaudies šokiai³⁸⁸. Iškilnės vyko ir buvusioje Karininkų ramovėje, Vokiečių namuose, kur nacių valdžios atstovai priėmė lietuvių darbininkų delegacijas ir jų dovanas.

Miestas buvo papuoštas vėliavomis ir transparentais. Vienybės aikštėje pastatytas tipiškas šios šventės atributas – „gegužės medis“³⁸⁹. Šventės proga suorganizuota nemažai miestiečiams skirtų pramogų³⁹⁰. Taigi režimo siekis į šventinius renginius pritraukti kuo daugiau žmonių Tarptautinės darbo dienos atveju, atrodo, buvo ne mažesnis nei minint Vermachto dieną. Vis dėlto, sprendžiant iš spaudos, oficialiuose renginiuose dalyvavo palyginti nedaug kauniečių. Skirtingai nei 1941 m., valdant sovietams, nebuvo organizuota masinių demonstracijų. Gegužės 1-oji minėta įvairiose miesto įmonėse, bet naciai neįstengė į šią šventę taip plačiai įtraukti Kauno gyventojus, kaip tai darė sovietai³⁹¹.

³⁸⁵ „Naujasis Gegužis“, *IL*, 1942 05 01, p. 6.

³⁸⁶ „Naujosios Europos darbo idėja nugalės! Generalinio komisaro kalba, pasakyta įmonėje per gegužės 1 dienos minėjimą Kaune“, *IL*, 1942 05 02, p. 1–2.

³⁸⁷ Jis priminė sovietinį terorą 1940–1941 m. ir išklė lietuvių pareigą padėti savo „išvaduotojai“ Vokietijai laimėti karą: „Profesinių Sąjungų Centro Biuro pirmininko p. Urbono kalba“, *IL*, 1942 05 02, p. 2.

³⁸⁸ „Darbo ir dirbančiųjų pagerbimas. Lietuvos Generalinė Sritis šventė gegužės 1 dieną“, *IL*, 1942 05 02, p. 1.

³⁸⁹ „Der Maibaum in Kauen steht“, *KZ*, 1942 05 01, p. 5.

³⁹⁰ Kino teatruose dirbantiesiems rodyti nemokami seansai. Vokietijos armija ir lietuvių savisaugos daliniai rengė koncertus po atviru dangumi: „Darbo ir dirbančiųjų pagerbimas. Lietuvos Generalinė Sritis šventė gegužės 1 dieną“, *IL*, 1942 05 02, p. 1. 1943 m. minint Tarptautinę darbo dieną, kaip ir prieš metus, dalyti nemokami bilietai į kino seansus. Būtent tai akcentavo J. Nabažas, aprašydamas 1943 m. Gegužės 1-ąją: J. Nabažo dienoraštis, 1943 05 01, *LLMA*, f. 364, ap. 1, b. 80, l. 541–542.

³⁹¹ Pavyzdžiui, Kauno konservatorijoje tuo metu dirbęs J. Nabažas Tarptautinės darbo dienos iškilmes galėjo stebėti iš šalies. Jis savo dienoraštyje paliko tik tokį įrašą: „Vėliavos buvo mieste iškabinėtos, bet vokiečiui, matyti, taip pat ne per daug miela švęsti ši proletariato šventė“: J. Nabažo dienoraštis, 1942 05 01, *LLMA*, f. 364, ap. 1, b. 80, l. 204v.

1942 m. birželį Lietuvos generalinio komisaro T. A. von Rentelno išleistu potvarkiu minėtos Vokietijos–Sovietų Sąjungos karo ir Birželio sukilimo metinės (il. 30, 31)³⁹². Šia proga dienraštyje *I laisvę* primintos represijos prieš lietuvius sovietinės okupacijos laikotarpiu. Teigta, kad Vermachtas išvadavo Lietuvą iš bolševikinės priespaudos³⁹³. Taip pat pabrėžta, kad Vokietijos kariuomenė ir valdžia sudarė sąlygas atsigauti Lietuvos ūkiniam gyvenimui³⁹⁴. Taip siekta sužadinti lietuvių dėkingumą nacių režimui.

Per šią šventę, kaip ir per daugelį kitų, atliktas vienas būdingiausių nacių ritualų – žuvusių karių pagerbimas. T. A. von Rentelnas ir pirmasis generalinis tarėjas P. Kubiliūnas kartu su Vokietijos armijos pulkininku Zehnpfeningu garbės sargybos saugomose Aukštųjų Šančių ir Kauno miesto kapinėse padėjo vainikus prie vokiečių karių ir Birželio sukilimo dalyvių kapų. Šventės proga Karo muziejaus sodelyje rengtos manifestacijos, kurių metu dėkota fiureriui ir Vermachtui. Oficialus leidimas padėti vainikus prie Nežinomo kareivio kapo grojant Lietuvos himnui vertintinas kaip nacių valdžios bandymas pamaloninti tūkstančius į minėjimą susirinkusių žmonių. Ceremonijoje kalbas sakė T. A. von Rentelnas ir P. Kubiliūnas, taip pat Vermachto atstovai, kurie priminė susirinkusiesiems kovos prieš sovietus reikšmę. Iškilmės baigtos kariuomenės, policijos ir savisaugos garbės kuopų paradu. Taip demonstruota lietuvių ir vokiečių vienybė³⁹⁵. Bene geriausiai Birželio 22-osios minėjimo propagandinę reikšmę iliustruoja šie dienraštyje *I laisvę* parašyti žodžiai: „Tuo būdu ši metinių sukaktuvių diena yra lietuvių tautos padėkos savo išlaisvintojams (vokiečiams – *M. L.*) diena, bet kartu kiekvienam žmogui yra ir pasiryžimo ir pasižadėjimo diena savo ištikimu darbu, savo pasiaukojimu padėti pasiekti galutinį tikslą – galutinai sunaikinti bolševizmą“. Panašiai savo šventinėse kalbose, transliuotose radijo, kalbėjo ir T. A. von Rentelnas su P. Kubiliūnu³⁹⁶.

1942 m. spalio 4 d. antrą kartą iškilmingai paminėta Derliaus šventė (il. 32). Svarbiausios iškilmės, kaip ir ankstesniais metais, vyko Kauno teatre³⁹⁷. Jose, kaip įprasta, dalyvavo vokiečių civilinės administracijos vadovai, Vermachto ir lietuvių savivaldos atstovai, taip pat ūkininkų delegacijos iš visų Lietuvos apskričių. Renginio scenarijus daug kuo priminė 1941 m. Derliaus

³⁹² Jurevičiūtė, „Vytauto Didžiojo...“, 185.

³⁹³ „Didžiojo žygio diena“, *IL*, 1942 06 20, p. 1.

³⁹⁴ „Lietuva mini išvadavimo iš bolševikų jungo metines“, *IL*, 1942 06 23, p. 1. „Birželio 22 d. šventės programa“, *IL*, 1942 06 20, p. 12; *LCVA*, f. R–423, ap. 1, b. 24, l. 13–13v.

³⁹⁵ „Birželio 22 d. šventės programa“, *IL*, 1942 06 20, p. 12; *LCVA*, f. R–423, ap. 1, b. 24, l. 13–13v; „Lietuva mini išvadavimo iš bolševikų jungo metines“, *IL*, 1942 06 23, p. 1. Kauno stadione, be kitų renginių, organizuoti ir lietuvių liaudies šokiai, o Didžiajame teatre surengtas šventinis spektaklis. Šventės dalyvių skaičių turėjo padidinti nemokami seansai kino teatruose ir koncertas Vytauto parke. Radijas transliavo T. A. von Rentelno ir P. Kubiliūno šventines kalbas, kurias lydėjo vokiečių kompozitorių Georgo Friedricho Händelio, R. Wagnerio ir Johanno Sebastiano Bacho muzika: *ibid.*

³⁹⁶ Spauldoje pabrėžta didžiulė šventės svarba. Rašyta, jog Vokietijos–SSRS karo pradžią ateityje minės visa Europa, kuri būsianti išgelbėta šio karo dėka. Kaip jau minėta, 1942 m. laikraštyje *I laisvę* akcentuota, kad Gegužės 1-osios ir Motinos dienos iškilmėms įtakos turėjo karo meto sąlygos. Tuo tarpu Birželio 22-osios „<...> nuotaikos <...> nepajėgė sudrumsti net sunkūs karo metai“: „Po vakarykščių iškilmių“, *IL*, 1942 06 23, p. 1.

³⁹⁷ „Rytoj Lietuvos ūkininkų derliaus padėkos šventė“, *IL*, 1942 10 03, p. 2.

šventę. Lietuvių valdžios atstovai sakė įprastas progines kalbas, gyrė prieš sovietus kovojančią Vokietijos armiją. Pabrėžta, kad Lietuvos ūkininkai organizuoja savo darbą atsižvelgdami į Vermachto poreikius, taip pat akcentuota, jog vokiečiai kovoja už geresnę Europos ateitį. Į iškilmes susirinkę ūkininkai ne tik įteikė dovanas Lietuvos generaliniam komisarui T. A. von Rentelnui, bet ir perdavė padėkos raštą A. Hitleriui. Greta žemės ūkio produktų T. A. von Rentelnui įteikta ir lietuviškų rankdarbių. Po to generalinis komisaras pasakė šventinę kalbą³⁹⁸. Jis teigė, kad lietuviai už savo saugumą turi būti dėkingi fiureriui ir Vokietijos kariuomenei ir todėl privalo uoliai remti frontą³⁹⁹. Muzikinę programą atliko Jono Švedo vadovaujamas Vilniaus filharmonijos liaudies ansamblis. Šventė, kaip įprasta, užbaigta lietuvių liaudies dainomis ir šokiais⁴⁰⁰.

1942 m. lapkričio 9 d. Lietuvoje antrą kartą paminėtos Alaus pučo metinės. Ta proga surengtos iškilmės Aukštųjų Šančių ir Kauno miesto kapinėse. Lietuvos generalinis komisaras T. A. von Rentelnas ir kiti vokiečių valdžios atstovai padėjo vainikus prie žuvusių karių kapų ir pagerbė juos tylos minute. Kauno miesto kapinėse pagerbti ne tik vokiečių, bet ir lietuvių kariai. Šios dienos iškilmės baigtos Lietuvos generalinės srities Vokietijos nacionalsocialistinės darbininkų partijos (toliau – NSDAP) susirinkimu Karių teatro salėje. Jame dalyvavo svarbiausi vokiečių civilinės ir karinės valdžios bei NSDAP asmenys, taip pat daug Reicho vokiečių, kareivių ir Hitlerjugendo narių⁴⁰¹. Ši iškilmų dalis, skirtingai negu prieš tai rengtos ceremonijos kapinėse, buvo skirta vokiečiams. Apskritai į Alaus pučo metinėms skirtus renginius vietinė bendruomenė buvo įtraukta kiek mažiau nei į kitas oficialiąsias iškilmes.

Taigi 1941–1942 m. Kauno viešosios erdvės pritaikytos nacistinei propagandai. Atšvėstas visas kalendorinių švenčių ciklas, įtvirtinti joms įprasti ženklai. Taikyti ir vietinės, ypač apolitinės simbolikos elementai, pavyzdžiui, etnografiniai motyvai Derliaus šventėje ir kitų iškilmų koncertuose.

1943–1944 m. iš esmės pratęsta nacių švenčių tradicija, jų scenarijai kartojosi, nors ir būta nedidelių variacijų. Pavyzdžiui, 1943 m. Didvyrių diena minėta ne kovo 15-ąją, o kovo 21-ąją, atidėta dėl problemų fronte⁴⁰². Minint Didvyrių dieną, Kaune prie įstaigų iškeltos Trečiojo Reicho ir Lietuvos vėliavos. Žuvusiųjų kapai papuošti žalumynais, prie jų išsirikiavo garbės sargyba. Aukštųjų Šančių kapinėse padėtas vainikas prie Antrajame pasauliniame kare žuvusių vokiečių kapų. Iškilmų kulminacija vyko Kauno centrinėse kapinėse. Prie ten buvusio paminklo vokiečių kariams vainikus padėjo Lietuvos saugumo srities komendantas generolas majoras Emilis Justas,

³⁹⁸ „Lietuvos sodiečiai dėkoja gynėjams fronte“, *IL*, 1942 10 05, p. 1.

³⁹⁹ „Generalinio komisaro Dr. v. Renteln kalba, pasakyta derliaus šventės iškilmėse Kaune spalio 4 dieną“, *IL*, 1942 10 05, p. 1–3.

⁴⁰⁰ „Rytoj Lietuvos ūkininkų derliaus padėkos šventė“, *IL*, 1942 10 03, p. 2; „Das Erntedankfest des litauisches Landvolks“, *KZ*, 1942 10 01, p. 7.

⁴⁰¹ „Žuvusiųjų pagerbimas Kaune“, *IL*, 1942 11 11, p. 6.

⁴⁰² „Fiurerio kalba didvyrių minėjimo dieną“, *Ateitis*, 1943 03 22, p. 1.

generalinis komisaras T. A. von Rentelnas ir pirmasis generalinis tarėjas P. Kubiliūnas. Po to pagerbti žuvusių Birželio sukilimo dalyvių kapai⁴⁰³. To paties minėjimo proga P. Kubiliūnas taip pat atnešė vainiką prie Nežinomo kareivio kapo⁴⁰⁴. Taigi labai didelę reikšmę Didvyrių dienos minėjime, kaip ir per kitas šventes, turėjo įvairios mirusiųjų pagerbimo ceremonijos, kapų lankymas bei jų puošimas.

1943 m., kaip ir anksčiau, bene plačiausiai gyventojus įtraukė Vermachto dienos iškilmės⁴⁰⁵. Balandžio 3 d. surengti Lietuvos saugumo srities komendanto muzikos korpuso koncertai prie Įgulos bažnyčios ir Didžiojo teatro. Vėliau aviacijos garbės kuopa ir muzikos korpusas Vytauto prospekte, K. Donelaičio gatvėje ir Laisvės alėjoje surengė paradą. Laisvės alėjoje, prie Didžiojo teatro, eitynių dalyvius sveikino E. Justas⁴⁰⁶. 1943 m. balandžio 20-ąją dar kartą paminėta fiurerio gimimo diena. Kaune iškeltos nacistinės Vokietijos vėliavos ir trispalvės⁴⁰⁷. Taikant jau įtvirtintus masinių švenčių scenarijus, paminėta ir 1943 m. Tarptautinė darbo diena (il. 33)⁴⁰⁸.

Birželio 22 d. vėl iškilmingai pažymėta Išvadavimo šventė, t. y. Vokietijos–Sovietų Sąjungos karo metinė. Aukštųjų Šančių kapinėse vyko žuvusiųjų pagerbimo ritualas. Lietuvos generalinis komisaras, Lietuvos saugumo srities komendantas ir pirmasis generalinis tarėjas padėjo vainikus. Vėliau prasidėjo minėjimas prie Karo muziejaus. Generalinis komisaras T. A. von Rentelnas ten pasveikino sužeistuosius, kare žuvusių lietuvių gimines ir pasakė kalbą⁴⁰⁹. Joje išreikštas nacizmui būdingas vado kultas ir antisemitizmas, taip pat kovos prieš bolševizmą motyvai. Formuotas Lietuvos gelbėtojos Vokietijos vaizdinys. T. A. von Rentelnas akcentavo šventės dalyvių pareigą prisidėti prie kovos su SSRS. Pergalė prieš sovietus apibūdinta kaip bendras vokiečių ir lietuvių tikslas⁴¹⁰. Panašios mintys išsakytos ir kitų vokiečių bei lietuvių pareigūnų kalbose⁴¹¹. Prie Karo muziejaus vykusias Išvadavimo šventės iškilmes transliavo Vilniaus ir Kauno radijas⁴¹². Taigi norėta, kad kuo daugiau žmonių išgirstų apie iškilmėmis. Darbininkams ir tarnautojams Birželio 22-osios proga dalintos dovanos⁴¹³. Be to, tądien gatvėse Savitarpinė pagalba

⁴⁰³ „Didvyrių diena Lietuvos generalinėje srityje“, *Ateitis*, 1943 03 22, p. 2; „An der Gräbern unserer Helden“, *KZ*, 1943 03 22, p. 4.

⁴⁰⁴ „Pirmasis Generalinis Tarėjas uždėjo vainikus ant Karžygių kapų“, *Ateitis*, 1943 03 22, p. 4.

⁴⁰⁵ Miestiečiams šventės proga rodyti spektakliai, kino filmai, suorganizuotos pramogos vaikams ir suaugusiems, gatvėse nemokamai dalintas maistas: „Wehrmachto dienos iškilmų programa“, *Ateitis*, 1943 04 03, p. 5.

⁴⁰⁶ *Ibid.*

⁴⁰⁷ „Vėliavos Fiurerio gimimo dienai“, *Ateitis*, 1943 04 19, p. 6.

⁴⁰⁸ „Gegužės 1 diena Lietuvos generalinėje srityje“, *Ateitis*, 1943 05 03, p. 1; „Gegužės pirmoji diena Kaune“, *Ateitis*, 1943 04 29, p. 6.

⁴⁰⁹ „Iškilmės išlaisvinimo dieną Kaune“, *Ateitis*, 1943 06 19, p. 8.

⁴¹⁰ „Lietuvos Generalinė Sritis šventė antras išlaisvinimo dienos metines sukaktuves“, *Ateitis*, 1943 06 23, p. 1.

⁴¹¹ „Pulkininko Bauerio kalba“, *Ateitis*, 1943 06 23, p. 6. Šventės proga generalinis komisaras T. A. von Rentelnas, pulkininkas Baueris ir generalinis susisiekimo tarėjas Kazys Germanas nuvyko į ligonines aplankyti sužeistų vokiečių bei lietuvių. Ten taip pat apsilankė vokiečių, įteikusios sužeistiesiems dovanų: „Aplankyti sužeistieji vokiečiai ir lietuviai“, *Ateitis*, 1943 06 23, p. 6.

⁴¹² „Iškilmės išlaisvinimo dieną Kaune“, *Ateitis*, 1943 06 19, p. 8.

⁴¹³ „Kronika“, *Ateitis*, 1943 06 23, p. 6.

rinko aukas Specialiajam fondui, kurio lėšomis buvo šelpiami sužeisti Birželio sukilimo dalyviai, žuvusių sukilėlių šeimos, tvarkomi jų kapai ir atliekami „<...> kitokie darbai, susiję su partizanų (Birželio sukilimo dalyvių – *M. L.*) atminimo įamžinimu“. Spauldoje prie šios akcijos kviesti prisijungti ir galintys tai padaryti sukilėliai⁴¹⁴. Birželio 22-osios minėjimas baigtas R. Wagnerio opera „Lohengrinas“ Miesto teatre. Koncertas buvo skirtas sužeistiesiems ir kviestiniams svečiams⁴¹⁵.

Palyginti su pirmais dvejais nacių okupacijos metais, 1943 m. Derliaus šventės topografija šiek tiek pakito. Svarbiausios iškilmės Lietuvos generalinėje srityje šį kartą vyko spalio 2 d. ne Kaune, o Pagiriuose, vieno ūkininko sodyboje. Į ją atvyko aukščiausios nacių valdžios pareigūnai – generalinės srities komisarai ir kt. Šio iškilmės transliuotos per radiją visoje Lietuvoje⁴¹⁶. Iškilnių vietą greičiausiai lėmė režimo bandymas ieškoti ryšio su Lietuvos ūkininkais ir paskatinti juos stropiai vykdyti nustatytas prievoles. Kitą dieną iškilmės pažymėtos ir apskričių centruose, taip pat Kaune. Vis tik dėl karo meto sąlygų, materialinių trūkumų, jos buvo kuklesnės nei anksčiau, nors sakytos kalbos ir ritualai atitiko įprastus karo meto propagandos standartus. Atsižvelgiant į iškilnių pobūdį ypač pabrėžtas ūkininkų ryšys su kariuomene⁴¹⁷. Palyginus Kaune ir Trečiajame Reiche Derliaus šventės proga sakytos kalbas, matyti, kad nors Lietuvoje būtinybė laimėti karą taip pat akcentuota, tačiau, dėl suprantamų priežasčių, nekalbėta apie Vokietijos plėtimąsi, kuris pabrėžtas pačiame Reiche⁴¹⁸.

1943 m. lapkričio 9-ąją minėta Žuvusiųjų pagerbimo diena. Ta proga lietuvių savivaldos vardu pirmasis generalinis tarėjas P. Kubiliūnas, darbo ir socialinės apsaugos generalinis tarėjas dr. Paukštys ir Vilniaus universiteto rektorius Mykolas Biržiška „<...> padėjo gyvų gėlių vainikus su trispalviais kaspinais žuvusiems didvyriams Vytauto prosp. kapuose prie žuvusiems aname (Pirmajame pasauliniame – *M. L.*) kare vokiečių kariams paminklo, ant lietuvių partizanų (Birželio sukilimo dalyvių – *M. L.*) kapo ir Šančiuose dabartinio (Antrojo pasaulinio – *M. L.*) karo vokiečių karių kapuose prie ten esančio paminklo“⁴¹⁹. Tai, kad lietuvių savivaldos atstovai bendrai pagerbė kovoje su Rusijos imperija ir Sovietų Sąjunga žuvusius vokiečius bei lietuvius, rodo bandymą pademonstruoti abiejų tautų tikslų sutapimą.

1944 m. kovo 12-ąją Kaune trečią kartą paminėta Didvyrių diena. Svarbiausi šventės dalyviai buvo aukščiausios civilinės ir karinės valdžios atstovai, o ceremonialų centrai – Kauno

⁴¹⁴ „Didžioji visuomenės pareiga“, *Ateitis*, 1943 06 21, p. 4.

⁴¹⁵ Išvadavimo šventės iškilmes Kaune palyginus su Birželio 22-osios renginiais Vilniuje ir Rygoje, matyti, jog visame Rytų krašte laikytasi panašaus šios dienos minėjimo scenarijaus: „Birželio 22 d. Vilniuje“, *Ateitis*, 1943 06 24, p. 2; „Birželio 22 d. Latvijoje“, *Ateitis*, 1943 06 24, p. 2.

⁴¹⁶ „Generalinis Komisarai ir Maitinimo ir Žemės Ūkio Generalinis Tarėjas atidarė generalinės srities derliaus šventę“, *Ateitis*, 1943 10 04, p. 1.

⁴¹⁷ „Trečioji derliaus šventė Lietuvos Generalinėje Sirtyje“, *Ateitis*, 1943 09 30, p. 6; „Ir šiomet bus švenčiama derliaus šventė“, *Ateitis*, 1943 09 21, p. 6.

⁴¹⁸ „Reicho ministerio Dr. Goebbelsio kalba Berlyno Sporto rūmuose per derliaus šventę“, *Ateitis*, 1943 10 05, p. 2.

⁴¹⁹ „Kronika“, *Ateitis*, 1943 11 10, p. 8.

miesto ir Aukštųjų Šančių kapinės. Miesto kapinėse prie paminklo Pirmajame pasauliniame kare žuvusiems kariams surengtas pagerbimo ritualas. Jame dalyvavo Lietuvos saugumo srities komendantas E. Justas, generalinis komisaras T. A. von Rentelnas, pirmasis generalinis tarėjas P. Kubiliūnas ir Vietinės rinktinės vadas P. Plechavičius. Prie karių kapų padėti vainikai. Dalis vainikų buvo perrišti lietuvių tautinių spalvų kaspinais. Žuvusieji pagerbti tylos minute. Paskui iškilmės persikėlė į Aukštųjų Šančių kapines. Ten pareikšta pagarba abiejuose pasauliniuose karuose žuvusiems kovotojams. Kaip teigiama dienraštyje *Ateitis*, „prieš didžiulį medinį kryžių kapuose atviru keturkampiu išsirikiavo kariai, jaunimas, partijos žmonės ir darbo tarnybos vyrų būrys, su kuriais oficialiai pasisveikino aukštieji iškilmų dalyviai. Čia pat buvo pasakyta kalba, pabrėžianti kritusių karžygių aukos prasmingumą ir pareigas, kurias kritusieji paliko gyviesiems“. Iš aukštųjų iškilmų svečių trumpai kalbėjo tik E. Justas, kuris žuvusiųjų auką savo tėvynei ir tautai pateikė kaip pavyzdį gyviems kariams. Tarp dviejų Lietuvos saugumo srities komendanto kalbos dalių padėti vainikai prie paminklinio kryžiaus. Karo orkestras tuo metu grojo gedulo maršą. Kapinėse sugiedoti abu Vokietijos himnai. Kaip teigiama spaudoje, iškilmėse dalyvavo nemažai vietinių Šančių gyventojų⁴²⁰.

1944 m. tradiciškai pažymėta ir A. Hitlerio gimimo diena. Balandžio 20 d. Kaune prie namų iškeltos Vokietijos ir Lietuvos vėliavos. Ryte, grodamas maršus, didžiosiomis miesto gatvėmis žygiavo Reicho darbo tarnybos (toliau – RDT) Rytprūsių srities orkestras⁴²¹. Vidurdienį priešais Rotušę surengtas koncertas. Vakare Didžiajame teatre įvyko svarbiausios fiurerio gimimo diena skirtos iškilmės⁴²². Tarp renginio svečių buvo Lietuvos saugumo srities komendantas E. Justas, SS brigados vadas ir policijos generolas Harmas, Kauno miesto komisaras H. Crameris, kiti partijos, vokiečių civilinės valdžios ir kariuomenės atstovai, taip pat pirmasis generalinis tarėjas P. Kubiliūnas. Teatro sceną puošė Trečiojo Reicho simboliai. Iškilmes maršo garsais pradėjo Lietuvos generalinės srities orkestras. Po to pagerbti žuvusieji. Lietuvos generalinio komisaro T. A. von Rentelno kalboje akcentuotas tikėjimas A. Hitlerio misija ir galutine Vokietijos pergale kare⁴²³.

1944 m. minint oficialiąsias šventes, kaip ir anksčiau integruotos vietinių ritualų tradicijos. Pavyzdžiui, Gegužės 1-osios išvakarėse padėti vainikai prie Nežinomo kareivio kapo. Šioje ceremonijoje dalyvavo Lietuvos generalinis komisaras ir vietinės valdžios atstovai, sugrotas gedulo maršas, giedoti vokiečių himnai ir „Tautiška giesmė“⁴²⁴.

⁴²⁰ „Kritusių karžygių minėjimo iškilmės Kauno kapuose“, *Ateitis*, 1944 03 13, p. 6.

⁴²¹ „Kronika“, *Ateitis*, 1944 04 20, p. 2; „Balandžio 20-ji Kaune“, *Ateitis*, 1944 04 22, p. 8.

⁴²² „Kronika“, *Ateitis*, 1944 04 20, p. 2.

⁴²³ „Balandžio 20-ji Kaune“, *Ateitis*, 1944 04 22, p. 2.

⁴²⁴ 1944 m. Tarptautinei darbo dienai skirtų renginių planas, *LCVA*, f. R-423, ap. 1, b. 57, l. 7. Be to, spaudoje yra duomenų apie Gegužės 1-osios šventines dekoracijas (il. 34).

Tarptautinę darbo dieną prie visų vokiečių okupacinės valdžios ir lietuvių savivaldos įstaigų iškeltos vėliavos⁴²⁵. Eiliniai gyventojai raginti taip pat iškelti vėliavas prie savo namų⁴²⁶. Gegužės 1-oji ir 1944 m. buvo nedarbo diena⁴²⁷. Kaune ją minėti pradėta miesto gatvėse grojant lietuvių savisaugos dalinių ir neįgaliųjų orkestrams. Kai kuriose miesto vietose pastatyti „gegužės medžiai“. Jie papuošti margais kaspinais ir žalumynais. Po šiais medžiais buvo šokami tautiniai šokiai. Dienraštyje *Ateitis* Gegužės 1-osios, kaip tautinio darbo dienos, vaizdinyt derintas su visos Europos dirbančiųjų solidarumo idėja⁴²⁸. Svarbiausios Tarptautinei darbo dienai skirtos iškilmės vyko Vokiečių namuose. T. A. von Rentelnas savo šventinėje kalboje antisovietiškumą derino su antisemitizmu ir tvirtino, kad SSRS tikslas yra Europos kultūros sunaikinimas. Iškilmės baigtos fiurerio pagerbimu ir Vokietijos bei Lietuvos himnais⁴²⁹.

Paskutinės didelės iškilmės nacių okupuotame Kaune įvyko 1944 m. minint Birželio 22-ąją. Miestas pasipuošė Reicho vėliavomis ir trispalvėmis. Kauno miesto ir Aukštųjų Šančių kapinėse surengtos žuvusiųjų pagerbimo ceremonijos. Svarbiausias minėjimas įvyko prie Karo muziejaus. *Ateityje* rašoma, kad „Karo Muziejaus fasadas buvo papuoštas vokiečių valstybiniu ženklu ir vokiečių ir lietuvių tautinėmis vėliavomis, o balkonas – žalumynais“⁴³⁰. Prie paminklo žuvusiems už Lietuvos laisvę ir Nežinomo kareivio kapo išsirikiavo garbės sargyba. Minėjime dalyvavo Vermachto garbės kuopa, RDT vyrų dalinys ir Lietuvos policijos paruošimo bataliono garbės kuopa bei jų orkestrai, taip pat daug NSDAP, armijos, vokiečių civilinės valdžios ir lietuvių savivaldos atstovų bei kitų miesto gyventojų. Atvykus T. A. von Rentelnui, E. Justui ir P. Kubiliūnui, grotas iškilmių maršas. Minėti pareigūnai padėjo vainikus prie Nežinomo kareivio kapo. Paskui jie persikėlė į Karo muziejaus balkoną, iš kur T. A. von Rentelnas kreipėsi į vietinius gyventojus, ragindamas juos paremti Vermachtą. Didesniam skaičiui kauniečių patraukti į Išvadavimo dienos minėjimą, surengtas koncertas Vytauto parke⁴³¹. Tuo tarpu pareigūnams skirtas koncertais, kaip ir ankstesniais metais, vyko Didžiajame teatre, dalyvaujant būriui sužeistų kareivių⁴³².

Taigi 1941–1944 m. Kaune įdiegtas visas oficialių nacistinių švenčių kalendorius. Nacių šventės turėjo tipiškus totalitarinių režimų iškilmėms būdingus bruožus – griežtą kanoną, iškilmių

⁴²⁵ 1944 m. balandžio 29 d., Tarptautinės darbo dienos proga, visose Lietuvos įmonėse ir įstaigose vyko dirbančiųjų sueigos. Jų metu sakytos kalbos, kurioms skirta medžiaga publikuota Lietuvos profesinės sąjungos laikraščio *Dirbantieji* 1944 m. balandžio 15 d. numeryje. Pati sueigų tvarka nurodyta leidinio *Pranešimai įmonėms* 1943 m. liepos 30 d. numeryje. Tai rodo, kad okupacinė valdžia renginius planavo iš anksto ir siekė kontroliuoti jų eigą: „Kronika“, *Ateitis*, 1944 04 25, p. 6.

⁴²⁶ „Gegužės 1 d. iškeliamos vėliavos“, *Ateitis*, 1944 04 27, p. 6.

⁴²⁷ „Darbo pagerbimo šventė Lietuvos Generalinėje srityje“, *Ateitis*, 1944 04 29, p. 8.

⁴²⁸ „Darbo garbės diena Generalinėje Srityje“, *Ateitis*, 1944 05 02, p. 6.

⁴²⁹ Taip pat apdovanoti darbininkai ir ūkininkai: „Darbo garbės diena Generalinėje Srityje“, *Ateitis*, 1944 05 02, p. 6.

⁴³⁰ „Lietuva trečią kartą iškilmingai atšventė birželio 22 dieną“, *Ateitis*, 1944 06 23, p. 1.

⁴³¹ „Generalinėje srityje trečią kartą švenčiama išlaisvinimo diena“, *Ateitis*, 1944 06 21, p. 8; „Lietuva trečią kartą iškilmingai atšventė birželio 22 dieną“, *Ateitis*, 1944 06 23, p. 1.

⁴³² „Generalinėje srityje trečią kartą švenčiama išlaisvinimo diena“, *Ateitis*, 1944 06 21, p. 8.

eigos ir simbolių standartizavimą. Per nacistines šventes dažnai vykdavo kariuomenės paradai ir mirusiųjų pagerbimo ritualai⁴³³. Palyginti su didžiuosiuose Reicho miestuose organizuotomis šventėmis, Kaune vyko mažesnio masto ir santūresni renginiai⁴³⁴.

Plačiausiu mastu Kaune šventos Derliaus šventė ir Vermachto diena. Jos išsiskyrė renginių įvairove. Šventimo scenarijai šiek tiek kito atsižvelgiant į karo eigą. Blogėjant vokiečių padėčiai fronte, 1943–1944 m. kai kurios šventės minėtos kukliau, sumažėjo joms skirtų renginių kiekis.

Neseniai sovietinę okupaciją patyrusioje Lietuvoje šventės buvo ypač palanki proga antibolševikinei propagandai skleisti. Iškilnių kalbose antikomunistiniai teiginiai derinti su priminimu apie 1940–1941 m. represijas. Nacių propaganda Lietuvoje, kaip ir Vokietijoje, ypač akcentavo sovietų žiaurumą⁴³⁵. Sovietinį režimą tapatinant su žydų dominavimu propaguotas antisemitizmas. Kartu iškelta prieš sovietus kovojusio Vermachto ir jam vadovavusio A. Hitlerio reikšmė. Vykstant Vokietijos–SSRS karui, nacių propagandoje buvo ryškus vieningos Europos vaizdinys. Vokietija apibūdinta kaip Europos gynėja nuo barbarų bolševikų⁴³⁶. Šis motyvas kartotas ir 1941–1944 m. Kaune sakytose šventinėse kalbose. Nacių okupuotoje Lietuvoje, kaip ir Reiche, pabrėžta visų socialinių sluoksnių vienybė karo akivaizdoje⁴³⁷. Iškilnių dalyvių solidarumą ir naujus galios santykius simbolizavę šventiniai ritualai turėjo pabrėžti minėjimams skirtų kalbų reikšmę bei stiprinti jų poveikį.

Apibendrinant galima pasakyti, kad nacių ir sovietų Kaune rengtos šventės turėjo panašumų. Tiek sovietų, tiek nacių šventinės iškilmėse ryškūs politinės indoktrinacijos siekiai. Nacių, kaip ir sovietų, iškilmėse didelę reikšmę turėjo karinės jėgos demonstravimas. Vis tik nacių šventiniuose ritualuose kiek kitaip konstruoti santykių tarp okupacinės valdžios ir vietinės bendruomenės vaizdiniai. Pasirinkta ir kiek kitokia ritualų stilistika bei jų santykis su vietos tradicija. Santūresnė nacistinių švenčių išraiška skyrėsi nuo masinį, disciplinuotą minios entuziazmą pabrėžusių sovietinių renginių. Kaip ir pirmosios sovietinės okupacijos laikotarpiu, 1941–1944 m. ceremonijoms ir ritualams pritaikytos senosios miesto aikštės ir reprezentaciniai pastatai. Vis dėlto naciai pasirinko kiek kitokią nei sovietai švenčių topografiją. Daug ceremonijų vyko pačiame Kauno centre, taip pat keliose miesto kapinėse.

Karo metų realijos ir ritualai

Simboliniai galios konstravimo vaizdiniai būdingi ne tik masinėms šventėms, bet ir mažesnio masto renginiams, susijusiems su karo metų įvykiais ir nacių vykdytu verbavimu į armiją,

⁴³³ „Celebration in Dictatorships, Celebration in Democracies” knygoje: Rolf, *Soviet Mass Festivals*, 173–178.

⁴³⁴ Apie emocijas nacių šventėse: Rolf, *Soviet Mass Festivals*, 168.

⁴³⁵ Welch, *Third Reich*, 132.

⁴³⁶ Ibid., 131.

⁴³⁷ Ibid., 137.

darbo tarnybą, kitomis režimo įvestomis prievolėmis, taip pat su nacių socialine ir kultūros politika. Vyko kai kurie kiti su kalendorinėmis šventėmis nesusiję proginiai ritualai, legitimavę okupacinę valdžią ir propagavę jos vykdytą politiką. Jose taikytos klišės, būdingos ir stambiesiems kalendorinių švenčių renginiams. Smulkesniuose proginiuose ritualuose, kaip taisyklė, dalyvaudavo dvi grupės – valdžios atstovai ir pavaldžią vietinę bendruomenę atstovaujantys asmenys. Viena smulkesniųjų ritualų grupė įprasmino nacių režimo atstovų atvykimą į Kauną ir iškilmingą jų sutikimą. Ta proga nacistiniais simboliais puoštos ir viešosios miesto erdvės. Simboliniai pasveikinimo ritualai surengti, kai 1942 m. balandžio 20 d. į Lietuvos generalinės srities sostinę Kauną atvyko Reicho ministras okupuotoms Rytų sritims A. Rosenbergas ir Reicho komisaras Ostlandui Hinrichas Lohse⁴³⁸.

Kita ritualų grupė iškelė RDT reikšmę. Siekiant į RDT patraukti daugiau vietinių gyventojų, 1942 m. liepos 9 d. prie Karo muziejaus iškilmingai pažymėtos tarnybos būrio išlydėtuvių (il. 35)⁴³⁹. 1943 m. suintensyvėjus vietinio jaunimo verbavimui į darbo tarnybą ir kariuomenę, išaugo ir šventiškų išlydėtuvių skaičius. Tokie ritualai vykdavo centrinėse miesto erdvėse: Karo muziejaus sodelyje arba prie Įgulos bažnyčios⁴⁴⁰. Jais, kaip ir kitais 1941–1944 m. ritualais, siekta stiprinti vokiečių valdžios autoritetą. Dėl to šiose iškilmėse svarbūs buvo vietinių gyventojų pavaldumo okupaciniam režimui vaizdiniai. Stereotipiškai konstruotas ir priešo vaizdinys. Tai daugiausia daryta proginėse kalbose primenant nacių kovą prieš sovietus.

⁴³⁸ Ta proga miestas papuoštas vėliavomis. Ypač gausiai išpuošta Kauno geležinkelio stotis ir priešais ją buvę namai. Svečius pasitiko kariuomenės ir policijos orkestrai, radijas apie jų atvykimą informavo Lietuvos gyventojus.

A. Rosenbergo ir H. Lohse's pasitikti taip pat atėjo Lietuvos generalinis komisaras T. A. von Rentelnas, Generalinio komisariato Pagrindinio politikos skyriaus vadovas obergebitsfiureris Carlos Nabersbergas ir kiti vokiečių civilinės valdžios atstovai. Svečių pasveikinti atvyko ir tautiniais drabužiais vilkinčių kauniečių delegacija, pagal paprotį pasiūliusi A. Rosenbergui duonos ir druskos. Paskui A. Rosenbergas Aukštųjų Šančių karių kapinėse ir prie Kauno kapinėse buvusių karių kapų padėjo vainikus. Taip pagerbti per Pirmąjį ir Antrąjį pasaulinius karus žuvę kareiviai. Vidurdienį A. Rosenbergas Vokiečių namuose priėmė vokiečių civilinės administracijos ir lietuvių savivaldos pareigūnus. Kaip rašoma leidinyje *I laisvę*, „Prisiminti apsilankymui Lietuvos Generalinėje Sirtyje generolas Kubiliūnas įteikė reichsleiteriui (A. Rosenbergui – M. L.) dovaną – bareljefą, kuris vaizduoja vokiečių kareivio galvą su plieno šalmu, o apačioje – Lietuvos artoją. Bareljefe yra toks įrašas: „Išlaisvinta Lietuva dėkoja Adolfui Hitleriui““. „Reicho ministeris Rosenberg pirmą kartą aplanko Kauną“, *IL*, 1942 05 21, p. 1–2. Žr. iliustraciją laikraštyje „*I laisvę*“, 1942 05 22, p. 5; K. Račkausko-Vairo dienoraštis, 1942 05 20, *LNMB*, f. 60, b. 46, p. 178; Jurevičiūtė, „Vytauto Didžiojo...“, 188–189.

⁴³⁹ RDT daliniai ta proga surengė parodą, kurio pasižiūrėti susirinko daugybė žmonių. Muzikinę programą atliko RDT kapela. Trumpai papasakota apie Tarnybos idėjas, įkūrimą bei tikslus, pagerbti kare žuvę RDT vyrai. Be RDT vyrus pasveikinusio Lietuvos generalinio komisaro T. A. von Rentelno, šventėje dalyvavo Lietuvos saugumo srities komendantas Kochas ir kiti valdžios atstovai. Kaip ir Gegužės 1-osios bei Birželio 22-osios progomis, T. A. von Rentelnas savo kalboje priminė klausytojams apie represijas pirmosios sovietinės okupacijos laikotarpiu. RDT vyrus jis apibūdino kaip geresnės ateities kūrėjus ir teigė, jog „<...> lietuvių tėvų geriausieji sūnūs savanoriškai įsirašė į Reicho darbo tarnybą, kad įsijungtų į naujos Europos frontą“. Tai buvo retoriniai triukai, kuriais siekta kuo daugiau lietuvių patraukti į RDT. Šventines kalbas pasakė ir Kochas su Mülleriu: „Jūs kovojate už naujųjų laikų idealą“, *IL*, 1942 07 10, p. 6. Kitą dieną laikraštyje *I laisvę* publikuotas Kauno miesto komisaro Hanso Cramerio atsišaukimas, kuriame jauni lietuviai kviešti į RDT: „Miesto Komisaro Cramer atsišaukimas dėl verbavimo į Reicho darbo tarnybą“, *IL*, 1942 07 10, p. 1.

⁴⁴⁰ Vieną parodą prie Įgulos bažnyčios A. Sabaliauskas paminėjo savo dienoraštyje: A. Sabaliausko dienoraštis, 1943 03 20, *KAKA*, b. 624. Po kelių dienų renginys aprašytas spaudoje.

Vienas toks renginys 1943 m. kovo 20 d. vyko prie Įgulos bažnyčios. Tai – Vermachto talkininkų, įstojusių į lietuvių inžinerijos (statybos) batalionus, išlydėtuvės (il. 36). Iškilmių svarbą liudijo jų organizavimas Kauno centre. Renginį siekta paversti kuo masiškesniu. Laikytasi plataus visuomenės atstovavimo principo: tarp iškilmių dalyvių buvo lietuvių savisaugos batalionų karininkai, Vokietijos armijos, generalinio komisariato, spaudos, radijo ir kitų įstaigų bei įmonių atstovai. Pastatytos kėdės sužeistiems Birželio sukilimo dalyviams ir savisaugos batalionų nariams. Taikyta įprasta simbolika: žaliais vainikais papuoštos tribūnos šonuose plevėsavo Trečiojo Reicho ir Lietuvos vėliavos⁴⁴¹. Neapsieita ir be šventinio kariuomenės parado centrinėmis Kauno gatvėmis. Renginio dalyvių eiliškumas liudijo jų rango skirtumus: po vokiečių karių garbės kuopos žygiavo lietuvių vyrų, vokiečių kariuomenės talkininkų, gretos⁴⁴². Iškilnėse taip pat išskirta aukščiausia valdžia. Į renginį atvyko karo komendantas Lietuvoje generolas majoras Emilis Justas, kurį lydėjo adjutantai ir pirmasis generalinis tarėjas P. Kubiliūnas. Jiems praeinant pro garbės kuopą ir Vermachto talkininkų lietuvių eiles, orkestras grojo iškilmingą maršą. Atėję prie tribūnos, jiedu sveikino sužeistus Birželio sukilimo dalyvius, savisaugos batalionų narius ir kitus svarbius iškilmių svečius. Šventinėse kalbose apeliuota į netolimą praeitį, prisimintas Birželio sukilimas ir jau anksčiau Vokietijos armijoje tarnavę lietuviai, užsiminta apie 1940–1941 m. represijas ir realią pakartotino sovietų puolimo grėsmę. Be to, priminti vokiečiams sunkūs mūšiai Rytų fronte 1942–1943 m. žiemą, akcentuota būtinybė nugalėti bolševizmą⁴⁴³. Taigi iškilnėse lietuviams vėl bandyta parodyti, kad jų tarnavimas Vermachte atitinka lietuvių tautos interesus. Kariuomenės orkestras sugrojo Lietuvos himną, kurį giedojo į iškilmes susirinkusi minia⁴⁴⁴. Kalbos pabaigoje E. Justas lietuviškai sušuko „Už Jus, Jūsų Tėvynę ir vokiečių kariuomenę triskart valio...“⁴⁴⁵. Šiuo žingsniu, kaip ir prie tribūnos iškabinant trispalves bei sugrojant „Tautišką giesmę“, siekta padaryti renginį patrauklesniu jame dalyvavusiems kauniečiams. Kaip įprasta, Lietuvos simboliai derinti su nacistinės Vokietijos simboliais. Armijos orkestras taip pat sugrojo Vokietijos himnus. Pasibaigus iškilnėms prie Įgulos bažnyčios, Vermachto talkininkai, žingsniuodami Laisvės alėja, A. Mickevičiaus ir Kęstučio gatvėmis, patraukė link geležinkelio stoties. Juos lydėjo kariuomenės garbės kuopa ir orkestras, beveik visą laiką grojęs maršus. Anot spaudos, tūkstančiai žmonių lydėjo Vermachto talkininkus, „visos gatvės [buvo] kimšte prisikimšusios kauniečių“. Periodikoje interpretuota renginio simbolika, pabrėžta šventės reikšmė ir masiškumas⁴⁴⁶. Pagrindinis šių iškilmių tikslas buvo patraukti į inžinerijos batalionus daugiau lietuvių⁴⁴⁷.

⁴⁴¹ „Atsisveikinimas su pirmaisiais lietuviais vokiečių kariuomenės talkininkais“, *Ateitis*, 1943 03 22, p. 4.

⁴⁴² *Ibid.*

⁴⁴³ „Gen. Kubiliūno žodis šiandien išlydėtiems Wehrmachto talkininkams“, *Ateitis*, 1943 03 20, p. 1; „Generolo majoro Justo atsisveikinimo žodis talkininkams“, *Ateitis*, 1943 03 20, p. 1.

⁴⁴⁴ „Atsisveikinimas su pirmaisiais lietuviais vokiečių kariuomenės talkininkais“, *Ateitis*, 1943 03 22, p. 4.

⁴⁴⁵ *Ibid.*

⁴⁴⁶ Periodikoje rašyta, jog tiek oficialias iškilmes, tiek po jų sekusias palydėtuves daug kas stebėjo iš namų balkonų, pro langus, netgi nuo stogų. Stotyje E. Justas ir P. Kubiliūnas atsisveikino su Vermachto talkininkais, kurie išvažiavo žaliais

Tuo pačiu tikslu rengtos ir RDT vyrų sutiktuvės. Vienos jų 1943 m. rugsėjo 24 d. vyko prie Karo muziejaus⁴⁴⁸. Iškilnėse dalyvavo generalinis darbo vadas Eisenbeckas⁴⁴⁹, Lietuvos saugumo srities komendantas E. Justas, generalinio komisaro atstovas Carlas Nabersbergas, SS ir policijos vado Lietuvoje atstovas, tvarkos policijos viršininkas pulkininkas leitenantas dr. Musilis ir pirmasis generalinis tarėjas P. Kubiliūnas, taip pat „gausios minios kauniečių“ ir Buvusiųjų lietuvių darbo tarnybos vyrų draugijos nariai. Pastarieji, dienraščio *Ateitis* teigimu, „<...> į Karo Muziejaus sodelį, papuoštą RDT simboliais, atžygiavo Karaliaučiaus apygardos RDT orkestru ir lydimi vokiečių darbo vyrų garbės sargybos“. Skambant Lietuvos himnui, visi iškilnių dalyviai patraukė prie Nežinomo kareivio kapo, kur Eisenbeckas padėjo vainiką⁴⁵⁰. Eisenbeckas, sakydamas iškilmingą kalbą, skleidė aptariamam laikotarpiui įprastą propagandą: dėkojo fiureriui, kvietė RDT atlikusius vyrus dėl Lietuvos gerovės darbu arba ginklu įsijungti į kovą prieš sovietus. Propagandinėmis klišėmis pasižymėjo ir P. Kubiliūno bei C. Nabersbergo kalbos. Pirmojo generalinio tarėjo teigimu, pasiaukojantis darbas buvo kaip niekad reikalingas dėl Sovietų Sąjungos grėsmės. Todėl jis kvietė vyrus prisijungti prie lietuvių savisaugos būrių. P. Kubiliūnas pabrėžė, jog Vermachtas, kuriame taip pat yra lietuvių batalionų, kovoja ir dėl Lietuvos ateities. Per iškilmes dainuotos vokiškos dainos, pagerbtas A. Hitleris ir sugiedoti Vokietijos himnai. Renginys baigtas paradu, kurio metu RDT vyrai pražygiavo pro valdžios atstovų tribūną. Po parado, dainuodami lietuviškas dainas ir lydimi gatvėse susirinkusių žmonių, jie patraukė į kareivines⁴⁵¹.

RDT vyrų išlydėtuves vykdavo ne tik Kauno centre. 1943 m. spalio 7 d. RDT būstinėje Aukštojoje Panemunėje išlydėti į Vokietiją vykstantys nauji darbo tarnybos savanoriai lietuviai. Prie tribūnos grojo armijos orkestras. Iškilnėse, be RDT savanorių artimųjų, dalyvavo Lietuvos generalinis komisaras T. A. von Rentelnas, pirmasis generalinis tarėjas P. Kubiliūnas, Lietuvos saugumo srities komendantas E. Justas, tvarkos policijos vadas ir SS atstovas Musilis, taip pat RDT vadovybė. Iškilnių proga T. A. von Rentelnas kalbėjo apie naują Europoje įsiviešpataujančią dvasią, taikydamas laikotarpiui įprastą antikomunistinę ir antikapitalistinę retoriką, derinamą su antisemitizmu⁴⁵². P. Kubiliūnas atsiveikino su išvykstančiais Lietuvos vardu. Iškilnės baigtos fiurerio pagerbimu⁴⁵³.

vainikais papuoštuose vagonuose: „Atsiveikinimas su pirmaisiais lietuviiais vokiečių kariuomenės talkininkais“, *Ateitis*, 1943 03 22, p. 4.

⁴⁴⁷ Ibid.

⁴⁴⁸ „Reicho Darbo Tarnybos vyrų iškilnės K. Muziejaus sodelyje“, *Ateitis*, 1943 09 25, p. 8.

⁴⁴⁹ „Atsiveikinimas prie Karo Muziejaus su lietuviiais darbo tarnybos vyrais“, *Ateitis*, 1943 09 23, p. 6.

⁴⁵⁰ Paskui jis 550 renginyje dalyvavusių darbo tarnybos vyrų vardu išvykstantiesiems pasakė atsiveikinimo žodį, kuriame priminė, kad darbo tarnyba suteikė galimybę ją atlikusiems žmonėms pamatyti Vokietiją ir pabrėžė, kad jie nesavanaudiškai dirbo vardan šviesesnės ateities: „Reicho Darbo Tarnybos vyrų iškilnės K. Muziejaus sodelyje“, *Ateitis*, 1943 09 25, p. 8.

⁴⁵¹ Ibid.

⁴⁵² „Išlydėti nauji RDT savanoriai lietuviai“, *Ateitis*, 1943 10 07, p. 6.

⁴⁵³ Ibid.

Nuo 1943 m. vokiečiai taip pat rengė parodomuosius sovietų nusavintos nuosavybės gražinimo aktus, kurie įgaudavo ritualinę formą. Tiesa, šie renginiai dažniausiai vykdavo uždaroje erdvėje. 1943 m. gegužės 11 d. išpuoštoje Vokiečių namų salėje Lietuvos generalinis komisaras T. A. von Rentelnas iš visos šalies atvykusiems 37 ūkininkams ir 13 kitų žemės savininkų iškilmingai įteikė nuosavybės dokumentus. Šie dokumentai buvo suteikti remiantis Reicho ministro okupuotoms Rytų sritims A. Rosenbergo 1943 m. vasario 18 d. išleistu potvarkiu dėl privačios nuosavybės atstatymo Estijos, Latvijos ir Lietuvos generalinėse srityse. Iškilnėse dalyvavo vokiečių civilinės ir karinės valdžios bei lietuvių savivaldos atstovai. Be teisėto nuosavybės gražinimo, ši ceremonija turėjo ir propagandinę reikšmę. Dienraštyje *Ateitis* rašyta, jog šiuo aktu „<...> vokiečių civilinė valdžia aiškiai matomu būdu vėl atstato privatinę nuosavybę Generalinėje Lietuvos Srityje, atitaisydama gyventojams padarytą sovietų vyriausybės skriaudą“. Iškilnės pradėjęs dr. Pense, tardamas sveikinimo žodį, priminė iškilnių dalyviams apie sovietų Lietuvoje įvykdytą nacionalizaciją⁴⁵⁴. T. A. von Rentelnas proginėje kalboje teigė, kad nacių valdžios nustatytų prievolių vykdymas yra lietuvių pareiga, būtina siekiant apsaugoti savo tėvynę nuo antros sovietų okupacijos. Baigęs kalbą, generalinis komisaras susirinkusiems įteikė nuosavybės dokumentus⁴⁵⁵.

Tokių viešų nuosavybės gražinimo aktų Kaune 1943–1944 m. surengta ir daugiau. Pavyzdžiui, 1943 m. gruodžio 15 d. vėliavomis, gėlėmis ir A. Hitlerio biustu papuoštoje Kauno miesto komisariato salėje 50 kauniečių įteikti nuosavybės dokumentai. Į iškilnės atvyko Lietuvos generalinis komisaras T. A. von Rentelnas, lydimas Kauno miesto komisaro H. Cramerio. Pastarasis iškilmingoje kalboje nekilnojamojo turto gražinimą įvardijo kaip fiurerio padėką lietuviams už paramą kovoje su SSRS ir kartu kaip įpareigojimą tai daryti toliau. Panašiai kalbėjo ir T. A. von Rentelnas⁴⁵⁶. Generalinis komisaras pareiškė, kad „<...> nuosavybės gražinimas esąs simbolis, jog vokiečių tauta norinti atitaisyti tas skriaudas, kurias padarė bolševikai. <...> Tačiau reikia įsisąmoninti, kad atgautoji nuosavybė uždedanti pareigą kovoti su bolševizmu“⁴⁵⁷. Taigi nuosavybės gražinimas traktuotas kaip įpareigojimas remti nacius kovoje prieš SSRS⁴⁵⁸.

Atskirą grupę galėtų sudaryti ir nacių valdžios pasveikinimo ritualai per viešuosius renginius, pavyzdžiui, koncertus ir sporto varžybas. Išliko daug tokių pasveikinimų liudijimų – nuotraukų, aprašymų spaudoje. Atskirai aptartini ir kiti viešuosiuose renginiuose naudoti simboliai. Nors juose kai kurie buvusio Lietuvos valstybingumo atributai išliko, jų reikšmė buvo mažinama.

⁴⁵⁴ „Grąžinta nuosavybė 50 ūkininkų ir žemės savininkų“, *Ateitis*, 1943 05 12, p. 1.

⁴⁵⁵ *Ibid.*

⁴⁵⁶ „Daliai kauniečių vėl įteikti nuosavybės dokumentai“, *Ateitis*, 1943 12 16, p. 6.

⁴⁵⁷ *Ibid.*

⁴⁵⁸ Tai galima sieti su bendriausiais nacistinės propagandos ypatumais. 1943 m., po Stalingrado mūšio pralaimėjimo, Josepho Goebbello pastangomis imta propaguoti „totalinio karo“ idėją. Taip siekta į karą vienaip ar kitaip įtraukti visus žmones (Welch, *Third Reich*, p. 138). Tai itin ryšku tiek RDT skirtų renginių, tiek nuosavybės dokumentų gražinimo ceremonijų metu sakytose kalbose.

V. Kudirkos „Tautiška giesmė“ bandyta išguiti iš didesnio masto viešųjų renginių, nors ji kartu su Vokietijos himnu giedota neformaliuose nacių ir vietinės valdžios atstovų bei legalios Nacionalistų partijos susibūrimuose⁴⁵⁹. Kartais Lietuvos himnas giedotas ir smulkesnio mastelio, atskirų institucijų organizuojuose renginiuose. Tokių atvejų daugiau aprašyta 1944 m. pavasario spaudoje, kai blogėjant Vokietijos padėčiai kare, atsirado nacistinės viešųjų erdvių politikos silpnėjimo požymių⁴⁶⁰.

Vietos bendruomenei svarbius valstybingumo ženklus (Vytį, Trispalvę, „Tautiška giesmė“) vokiečių okupacinė valdžia marginalizavo dar 1941 m. Tuo tarpu etninius atributus plačiau naudoti leista visą nacių okupacijos laikotarpį. Koncertuose atlikinėtoms lietuvių liaudies dainoms, viešuosiuose renginiuose vilkėti tautiniai kostiumai⁴⁶¹. Šiuo požiūriu vokiečių okupacija priminė sovietinę, per kurią, nors ir mažesniu mastu, tautiniai atributai taip pat demonstruoti koncertuose ir kituose viešuosiuose renginiuose.

Ritualuose naudojant lietuvių tautinius ženklus, formuotas įspūdis, jog Kauno gyventojai yra lojalūs nacių režimui, o Vermachto žygis į Rytus atitinka lietuvių tautos interesus. Vis dėlto tautiniai atributai dažniausiai vartoti tokiuose kontekstuose, kuriuose šiais ženklais manipuluota pavaldumo santykiams išreikšti ir vietinių gyventojų lojalumo įvaizdžiui sukurti. Pavaldumo ritualai Kaune nepaprastai išplito per koncertus ir kitus viešus renginius⁴⁶².

⁴⁵⁹ Blynas, *Karo metų dienoraštis*, 235–236.

⁴⁶⁰ Pavyzdžiui, „Tautiška giesmė“ giedota 1944 m. kovo 20 d. Jaunojo žiūrovo teatre vykusių Lietuvos jaunimo profesinių varžybų atidarymo iškilnių metu: „Atidarytos Lietuvos jaunimo profesinės varžybos“, *Ateitis*, 1944 03 22, p. 8. Lietuvos himnas taip pat sugiedotas 1944 m. balandžio 29 d. per Vokiečių namų salėje Lietuvos blaivinimo sąjungos surengtą moksleivių meno šventę: „Moksleivių meno šventė“, *Ateitis*, 1944 05 05, p. 4. „Tautiška giesmė“ skambėjo ir per 1944 m. birželio 10 d. Kauno III amatų mokyklos salėje vykusias amatų mokyklų absolventų išleistuves: „Išleista nauja amatininkų laida“, *Ateitis*, 1944 06 16, p. 2.

⁴⁶¹ 1941 m. rugsėjo pradžioje koncertinę veiklą po sovietų okupacijos atnaujinusio Kauno geležinkelinių choro „Perkūnas“ jubiliejiniame koncerte atliktos įvairių lietuvių kompozitorių sukurtos dainos ir etninė muzika. Jos klausėsi ir vokiečių kariai. Petraukus metu jie sveikino chorą ir pareiškė „esą labai sužavėti mūsų tautinėmis dainomis“: „Geležinkelinių choro koncertas“, *IL*, 1941 09 02, p. 4. 1941 m. spalio 2 d. J. Vokietaičio vardo pradžios mokykloje surengtas iškilmingas mokslo metų atidarymas. Jame dalyvavo Kauno miesto komisaras H. Crameris, kuriam moksleiviai įteikė gėlių. Grojo Broniaus Jonušo diriguojamas policijos dūdų orkestras, šokti lietuvių liaudies šokiai, kurie, anot spaudos, „susilaukė didelio pasisekimo“: „Iškilmingas mokslo metų atidarymas“, *IL*, 1941 10 02, p. 6. 1941 spalio 11 d. Kauno konservatorijos salėje surengtas vokiečių pianisto Josepho Matthias'o Blome koncertas. Čia būta nemažai uniformuotų vokiečių karių ir tautiniais drabužiais apsirengusių lietuvių. Pianistas sugrojo vokiečių autorių kūrinius, o koncerto pabaigoje – ir Mikalojaus Konstantino Čiurlionio kompoziciją. Atliekant abiejų tautų kompozitorių kūrinius, derinant karinę ir etninę atributiką, formuoti okupacinės valdžios ir vietinių gyventojų bendrystės vaizdiniai: „Vokiečių pianisto Blome koncertas“, *IL*, 1941 10 01, p. 5; „Pianistas Joseph Mathias Blome“, *IL*, 1941 10 10, p. 6; A. Budriūnas, „Pianisto J. M. Blome koncertas“, *IL*, 1941 10 13, p. 6.

⁴⁶² Progų tokiems ritualams būta nemažai jau 1941 m. rudenį. Rugsėjo 18 d. generalinis komisaras Kaune priėmė ūkininkus: „Generalinis komisaras Kaune priėmė Šiaurės Lietuvos ūkininkų atstovus“, *IL*, 1941 09 20, p. 1. Spalio 10 d. įvyko Lietuvos linininkų suvažiavimas: „Vakar pasibaigė K/S „Linai“ atstovų suvažiavimas“, *IL*, 1941 10 11, p. 8. Spalio 23 d. vyko profsąjungų atstovų suvažiavimas: „Profesinių sąjungų prezidiumo ir vedėjų posėdis“, *IL*, 1941 10 30, p. 6. Spalio 27 d. į Vermachto užimtas Sovietų Sąjungos teritorijas išvyko lietuvių bataliono kuopa iš Kauno: „Ir iš Kauno išvyko savanorių dalinys“, *IL*, 1941 11 08, p. 5. Lapkričio 8 d. Kauno miesto teatre iškilmingai pradėta Savitarpinės pagalbos kampanija: „Šeštadienį pradedama Savitarpinės pagalbos veikla“, *IL*, 1941 11 07, p. 6; „Pradedama savitarpinės pagalbos veikla. Gen. Komisarai – von Renteln savitarpinės pagalbos globėjas“, *IL*, 1941 11 08, p. 8. Lapkričio 13–14 d. sušauktas Lietuvos agronomų suvažiavimas: „Žemės ūkio rūmų agronomų suvažiavimas“, *IL*, 1941 11 14, p. 6. Daug tokių pavyzdžių yra ir vėlesnių metų spaudoje.

Smulkieji ritualai reikšmingi ir nacių vykdytos Kauno erdvių segregacijos, t. y. vokiečiams ir vietiniams gyventojams skirtų erdvių atskyrimo, politikos atžvilgiu. Viešųjų renginių metu kurtos propagandinę reikšmę turėjusios erdvės, kuriose susitikdavo vokiečių kariai, okupacinės valdžios atstovai ir vietiniai gyventojai. Taip formuoti miesto bendruomenės vienybės ir lietuvių paramos naciams vaizdiniai.

Nacistinių švenčių recepcija vietinėje bendruomenėje

Okupaciją išgyvenančioje Lietuvoje šalies valstybingumo siekis išliko itin svarbiu didelės gyventojų dalies vertybiniu orientyru. Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo norėję Kauno gyventojai nuo pat pradžių įtariai žiūrėjo į nacių šventes. Tai pasakytina ir apie tuos, kurie okupacijos pradžioje tikėjo valstybingumo atstatymo bendradarbiaujant su vokiečių civiline valdžia galimybėmis⁴⁶³. Pavyzdžiui, Z. Blynas, 1941 m. lapkričio 12 d. aptardamas Derliaus šventę, rašė: „X. 23 ruošiamos didelės „derliaus nuėmimo iškilmės“. Kariuomenės šventė. Įdomu, ką čia tą dieną norima padaryti? Ką čia kombinuoja Kubiliūnas su vokiečiais?“⁴⁶⁴. Lapkričio 18 d. jis taip išreiškė negatyvų požiūrį į renginį: „Nepatinka man tas dalykas. Čia Kviecinskas, čia toji derliaus nuėmimo šventė, čia Rosenbergas, čia „Fahren nach Osten“... Kas čia ruošiamas?“⁴⁶⁵.

Komentuodami jau įvykusią šventę, miestiečiai pastebėjo prarasto Lietuvos valstybingumo simbolius. Z. Blynas dienoraštyje rašė, jog Derliaus šventę transliuojant per radiją, „pasigirdus Lietuvos himnui, buvo girdėti vokiečių balsai „halt“ , „intrig“ ir toliau vertėjo Roppo kalba“⁴⁶⁶. Lapkričio 25 d. Z. Blynas perpasakojo mieste pasklidusius gandus: „Sakoma, kad teatre užriko ant himno giedorių Petronis ir Kubiliūnas: „Nutilkit!“. Rentelnas išvyko karčiai nusivylęs. Choras vok[iečių] himno negiedojo. Nuo javų vainiko vokiečiai nuėmė – įsakė nuimti – lietuviškų spalvų kaspina...“⁴⁶⁷. Vertindamas šventę, kunigas A. Sabaliauskas taip pat pažymėjo: „generalinis komisaras Renteln gavo iš 22 apskričių ūkininkų dovanų, bet himną „Lietuva, tėvyne mūsų...“ nutraukė“⁴⁶⁸. Himno nutraukimas minimas ir J. Nabažo dienoraštyje bei J. Matulionio atsiminimuose⁴⁶⁹. Taigi 1942 m. Derliaus šventėje kauniečiams buvo svarbus „Tautiškos giesmės“ skambėjimas.

Toks dėmesys valstybingumo simboliams nesunkiai paaiškinamas. Pasak nacių okupuotos Lietuvos visuomenę tyrusio Christopho Dieckmanno, lietuvių tikslas buvo stiprinti savo šalies valstybingumo potencialą, tam, kad pasikeitus situacijai, būtų galima atkurti Lietuvos

⁴⁶³ Jankevičiūtė ir Laučkaitė-Surgailienė, *Okupacijos realijos*, 196.

⁴⁶⁴ Blynas, *Karo metų dienoraštis*, 229.

⁴⁶⁵ Ibid., 235; Jankevičiūtė ir Laučkaitė-Surgailienė, *Okupacijos realijos*, 196.

⁴⁶⁶ Blynas, *Karo metų dienoraštis*, 238.

⁴⁶⁷ Ibid., 239.

⁴⁶⁸ A. Sabaliausko dienoraštis, 1941 11 23, *KAKA*, b. 624.

⁴⁶⁹ J. Nabažo dienoraštis, 1941 11 25, *LLMA*, f. 364, ap. 1, b. 80, l. 15; Matulionis, *Neramios dienos*, 50.

nepriklausomybę⁴⁷⁰. Lietuvos valstybingumo simbolius vietiniai gyventojai traktavo kaip svarbius minėto potencialo ženklus.

Kauniečių dienoraščiuose reikštas noras, kad oficialiose šventėse būtų vietinės bendruomenės identiteto ženklų. Tuo metu kalba laikyta svarbiu, bendruomenę vienijančiu veiksmu. Taigi vertinant šventes, atsižvelgta ne tik į vizualinių simbolių, tokių kaip vėliava ir kiti tautiniai atributai, bet ir į lietuvių kalbos vartojimą. 1942 m. gegužės 1-ąją Kaune profesinės sąjungos surengtas iškilmes finansų tarėjas J. Matulionis atsiminimų knygoje *Neramios dienos* įvertino taip: „Jos praėjo lietuviškoje dvasioje. Tik generalkomisaras (T. A. von Rentelnas – M. L.), žinoma, kalbėjo vokiškai“⁴⁷¹.

Taigi miesto gyventojų dienoraščių įrašai liudijo tarp vokiečių ir vietinių gyventojų oficialiame ritualizuotame renginyje tvyrojusią įtampą. Dienoraščiai liudija, jog nepaisant labiau nei 1940–1941 m. apgalvoto lietuvių nacionalinių simbolių ir okupacinės valdžios ženklų derinimo, įtampa dėl jų visuomenėje neslūgo. Bent dalis kauniečių jautriai reagavo į Lietuvos valstybingumo simbolių šalinimą iš viešųjų erdvių, švenčių bei ritualų⁴⁷².

Taip pat atkreiptinas dėmesys į priešišumą nacių valdžios lyderių reprezentavimui ritualuose. Vietos bendruomenė vertino tik ryšį su nepriklausomoje Lietuvoje gyvavusia minėjimų tradicija. Pavyzdžiui, J. Nabažas, aprašydamas 1942 m. birželio 22-osios minėjimą, teigė: „Sugalvojo visokiu iškilmių su pirmaujančiu Rentelno snukiu, <...> nei ten man eiti žiūrėti. Tik viena buvo prie širdies – mirusių ir žuvusių paminėjimas Bazilikoje“⁴⁷³.

Tarp vietinių gyventojų pasitaikydavo ir besilaikiusių neutralaus požiūrio į nacistines šventes bei ritualus. Jie daugelį renginių, politinio spektaklio reiškinių traktavo kaip bereikšmius arba rutininius, emocijų nekeliančius viešojo gyvenimo faktus. Tai liudija kai kurie dienoraščiai. Pavyzdžiui, iš esmės antinaciškai nusiteikęs K. Račkausko-Vairo dienoraštyje apie fiurerio gimimo dienos minėjimą 1943 m. rašoma, kad „miesto valdžia įsakė papuošti namus, iškabinti vokiškas ir lietuviškas vėliavas“⁴⁷⁴. Autorius paminėjo tik rutiniškus šventės ženklus ir plačiau jos nekomentavo. Tokios nacistinių švenčių recepcijos būdingos ir kitiems dienoraščių autoriams. Nacistinės šventės, skirtingai negu Vasario 16-osios ir Vėlinių minėjimai, kauniečiams dažniausiai nekėlė jokių emocijų. Kartais jie pastebėdavo antrinius švenčių aspektus, tačiau nesureikšmindavo jų politinio turinio. 1942 m. Vermachto dieną kunigas A. Sabaliauskas dienoraštyje apibūdino taip:

⁴⁷⁰ Christoph Dieckmann, „Savivaldos politikos galimybės vokiečių okupuotoje Lietuvoje 1941–1944 metais“, in *Lietuva Antrojo pasaulinio karo metais*, sud. Arvydas Anušauskas ir Česlovas Laurinavičius (Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2007), 130.

⁴⁷¹ Matulionis, *Neramios dienos*, 72.

⁴⁷² Jie taip pat nuoširdžiai vertino šių simbolių paviešinimo momentus. Z. Blynas savo dienoraštyje rašė apie koncertus, kurių metu sugiedotas Lietuvos himnas: Blynas, *Karo metų dienoraštis*, p. 239.

⁴⁷³ J. Nabažo dienoraštis, 1942 06 22, *LLMA*, f. 364, ap. 1, b. 80, l. 248.

⁴⁷⁴ K. Račkausko-Vairo dienoraštis, 1943 04 20, *LNMB*, f. 60, b. 46, p. 225.

„Šen ten orkestrai groja ir iš kariškų virtuvių duoda pietų“⁴⁷⁵. 1942 m. balandžio 20 d. jis rašė: „Hitlerio gimimo diena. Iškabintos vėliavos, kokias kas turi, daugiausia Lietuvos“⁴⁷⁶.

Laikui bėgant požiūris į nacių šventes šiek tiek keitėsi. J. Nabažas, dienoraštyje vertindamas Išlaisvinimo dienos minėjimą 1943 m. birželio 22-ąją, žodį „išlaisvinimo“ rašė kabutėse ir teigė, kad ši diena jam „jau nebeegzistuoja“. Be to, autorius prisipažino, kad „pernai bent buvo miela skaityti apie išsilaisvinimą iš žiaurių bolševikų, šįmet gi, kada vokiečiai panašiai ėmė siausti, atsirado reakcinis jausmas: gana apie bolševikus, dabar apie jus norime kalbėti!“⁴⁷⁷. 1944 m. Birželio 22-oji švęsta prie Lietuvos jau artėjant Raudonajai armijai. Šią dieną J. Nabažas vėl įvardijo kaip vadinamojo išlaisvinimo dieną, pažymėdamas, jog „dabar svarbiau numatyti, kokią pirtį mums paruoš Stalinas, negu įkyrėjusius niekus kartoti, apie „išlaisvinimą““⁴⁷⁸.

Taigi nacių, kaip ir pirmosios sovietinės, okupacijos laikotarpio kauniečių dienoraščiuose ir atsiminimuose duomenų apie oficialiąsias šventes išliko palyginti nedaug. Vietiniai gyventojai į nacių šventes nebuvo įtraukti taip plačiai, kaip į didžiąsias sovietines iškilmes. Todėl apie nacių šventes kauniečiai dažniausiai rašė stebėdami iškilmes iš šalies, sužinoję apie jas iš spaudos ir kitų masinio informavimo priemonių. Egodokumentai liudija, kad oficialiosios šventės lietuvius domino mažai, dažniausiai tik tiek, kiek jose buvo legitimuojami prarasto Lietuvos valstybingumo ženklai.

⁴⁷⁵ A. Sabaliausko dienoraštis, 1942 03 19, *KAKA*, b. 624.

⁴⁷⁶ A. Sabaliausko dienoraštis, 1942 04 20, *KAKA*, b. 624.

⁴⁷⁷ J. Nabažo dienoraštis, 1943 06 22, *LLMA*, f. 364, ap. 1, b. 81, l. 7.

⁴⁷⁸ J. Nabažo dienoraštis, 1944 06 22, *LLMA*, f. 364, ap. 1, b. 81, l. 304.

IŠVADOS

1. Pirmosios sovietinės okupacijos laikotarpiu, vyko daugiau simboliniai-dekoratyviniai Kauno viešųjų erdvių pokyčiai nei esminės urbanistinės miesto erdvių transformacijos. Didžiausius dekoratyvinius ir simbolinius pokyčius Kauno erdvės patyrė per masines valstybines šventes. Tuomet daug dėmesio skirta vizualinei propagandai, Kauno erdvių puošimui ir sovietinės atributikos dauginimui. Viešojoje erdvėje formuotas visos miesto bendruomenės (darbininkų ir tarnautojų, taip pat suaugusiųjų, jaunimo ir vaikų) šventės paveikslas, entuziastingo, masinio šventimo įvaizdis. Per šventes rengtose demonstracijose itin aktyviai kurti simboliniai miesto erdvių užvaldymo vaizdiniai. Eitynės per miestą ir kiti šventiniai ritualai simbolizavo socialinę visuomenės transformaciją ir sovietų valdžios galią. 1940–1941 m. įvairiomis progomis taip pat atlikinėti vieši padėkos ritualai, kuriais išreikštas pritarimas naujam režimui ir formuotas įvaizdis, kad naujoji santvarka yra dovana, už kurią vietiniai gyventojai turi būti dėkingi okupacinei valdžiai.

Tiek per masines šventes, tiek per mažesnius viešuosius renginius išryškėjo specifinis sovietų požiūris į vietinę nacionalinę tradiciją. Okupacinė valdžia, siekdama nutraukti ryšius su ankstesne vietine tradicija, iš masinių švenčių topografijos pašalino Nepriklausomybės laikotarpiu svarbią Vytauto Didžiojo karo muziejaus sodelio ir Vienybės aikštės erdvę. Lietuvos valstybingumo atributai nebuvo toleruojami ir jei pasirodydavo, tai tik atsitiktinai pirmaisiais okupacijos mėnesiais, kol sovietinė viešųjų erdvių politika nebuvo iki galo įsitvirtinusi. Nedrausti tik apolitinio tautiškumo ženklai, bet ir jų reikšmė švenčių diskurse marginalizuota. Kauno viešosiose erdvėse buvo galima pamatyti tik „didžiajam pasakojimui“ apie darbininkų klasės hegemoniją ir pavergtųjų klasių kovą pritaikytinus istorijos bei kultūros veikėjų atvaizdus. Nepaisant ypač aktyvios naujų simbolių taikymo viešosiose erdvėse politikos, vietinėje bendruomenėje jie nebuvo plačiai internalizuoti. Naujų reikšmių konstravimas vyko patiriant latentinį Kauno gyventojų pasipriešinimą.

2. Nacių viešųjų erdvių politikos pobūdį lėmė karo metų realijos bei siekis lietuvius paversti savo sąjungininkais kare prieš Sovietų Sąjungą. Todėl vokiečių okupacijos laikotarpiu Kauno viešosiose erdvėse simboliškai įprasminotos dvi skirtingos tapatybių ideologijos: 1918–1940 m. įtvirtinta lietuviškoji ir vokiečių nacionalsocialistinė. Jos išryškėjo dar nacių okupacijos pradžioje svarstant miesto pertvarkymo planus. Skirtingas miesto vizijas atskleidžiančios publikacijos cenzūruojamoje spaudoje turėjo sudaryti įspūdį, jog abi tapatybių ideologijos yra suderinamos.

Vokiečių okupacijos laikotarpiu tik iš dalies, ribotai leista švęsti kai kurias nepriklausomoje Lietuvoje minėtas šventes. 1941–1944 m. daugiausia propaguotos nacistinės

Vokietijos šventės. Kaune pritaikyti Reiche suformuoti šventimo standartai, kurie buvo kiek pakeisti atsižvelgiant į vietines sąlygas, miesto dydį ir jo viešųjų erdvių sistemą. Įvairiais pasaulietiniais ritualais siekta formuoti vokiečių hegemonijos Lietuvoje vaizdinį. Be to, juose akcentuotas vietinės bendruomenės ir nacių tikslų sutapimas, taip pat būtinybė susitelkti vardan pergalės kare. Naciai aktyviai naudojami Nepriklausomybės metais svarbiomis nacionalinių ritualų vietomis – Karo muziejaus sodeliu ir Vienybės aikšte. Nežinomo kareivio kapo pagerbimo ceremonija integruota į valdžios sankcionuotų švenčių minėjimo repertuarą. Viešųjų švenčių pobūdis 1941–1944 m. keitėsi mažai, tačiau pačioje nacių okupacijos pabaigoje, itin pablogėjus Vermachto situacijai Rytų fronte, kai kurios šventės minėtos kukliau.

Kauno gyventojų santykį su oficialiomis šventėmis vokiečių okupacijos metais galima apibūdinti kaip ambivalentišką. Nors dalis kauniečių ir dalyvavo minėjimuose, tačiau juos reflektavo selektyviai: iš šventiniuose ritualuose naudotų simbolių jiems dažnai svarbūs buvo tik Lietuvos valstybingumo ir tautiškumo ženklai. Taigi nepaisant aktyvaus viešųjų erdvių nacifikavimo, laikotarpio egodokumentai ir kiti šaltiniai atskleidžia, kad nepriklausomos Lietuvos simboliai išliko labai svarbiu vietinės bendruomenės tapatybės orientyru.

3. Palyginus sovietų ir nacių okupacijų laikotarpius, matyti, jog abiejų režimų vykdyta viešųjų erdvių politika turėjo panašumų. Abiem atvejais vyravo ideologizuoti simboliniai erdvių pertvarkymai, taikyti politiniai vizualiniai motyvai, paplito naujos valdžios galią išreiškę ritualai. Vis dėlto būta ir skirtumų. Pirmiausiai nesutapo viešųjų ceremonijų stilius. Palyginti su 1940–1941 m., vokiečių okupacijos laikotarpiu vyravo uždaresnės, mažesnio masto iškilmės, ne taip intensyviai taikyta ir vaizdinė propaganda. Tiek sovietai, tiek naciai, konstruodami savo galios simbolius viešosiose erdvėse, pasirinko skirtingą santykį su vietinės kultūros tradicija. Nors abu okupaciniai režimai leido apolitinio tautiškumo raišką, naciai tai darė didesniu mastu. Be to, jie kartais nedraudė kartu su nacistine simbolika naudoti ir kai kuriuos Lietuvos valstybingumo ženklus. Nacių valdžios vykdyta aktyvesnė simbolių derinimo politika sąlygojo ir atviresnę tapatybių ideologijų konkurenciją viešosiose erdvėse. Vis dėlto ir vokiečių okupacijos laikotarpiu tos konkurencijos apraiškos buvo gana silpnos, fragmentiškos ir režimo nuolat slopinamos.

ŠALTINIŲ IR LITERATŪROS SĄRAŠAS

I. Šaltiniai:

Archyviniai šaltiniai

Kauno arkivyskupijos kurijos archyvas (KAKA):

1. B. 624. Alfonso Sabaliausko dienoraštis. 1933–1949.

Kauno regioninis valstybės archyvas (KRVA):

2. F. R–292. LSSR Kauno miesto darbo žmonių deputatų tarybos Vykdomasis komitetas. Ap. 1, b. 3.
3. F. R–371. Kauno miesto darbo žmonių deputatų tarybos Vykdomojo komiteto Komunalinio ūkio skyrius. Ap. 1, b. 3.

Lietuvos centrinis valstybės archyvas (LCVA)

4. F. R–423. Vytauto Didžiojo karo muziejus. Ap. 1, b. 15, 24, 29, 57.
5. F. R–762. LSSR liaudies švietimo ministerija. Ap. 1, b. 215, 218, 305, 401, 404, 417, 418, 701, 705, 801.
6. F. R–768. LSSR komunalinio ūkio ministerija. Ap. 1, b. 23.
7. R–1622. Statybos ir sauskelių direkcija. Ap. 1, b. 197; ap. 3, b. 71.

Lietuvos ypatingasis archyvas (LYA)

8. F–1771. Lietuvos komunistų partijos Centro komitetas. Ap. 1, b. 221, 238; ap. 2, b. 119, 196, 311, 355, 356, 358, 361, 362.
9. F–16895. Antano Sniečkaus fondas. Ap. 1, b. 29, 30, 31.

Lietuvos literatūros ir meno archyvas (LLMA):

10. F. 364. Jono Nabažo fondas. Ap. 1, b. 79, 80, 81.

Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka (LNMB)

11. F. 60. Karolio Račkausko-Vairo fondas. B. 46.

Publikuoti šaltiniai

1. *Amtliches Fernsprechbuch für Generalbezirk Litauen*. Kauen: Deutsche Ausgabe, 1944.
2. *Amtsblatt des Generalkommissars in Kauen / Kauno Generalinio komisaro žinios*. Kauen, 1941, nr. 1–19; 1942, nr. 1–68; 1943, nr. 1–53, 1944, nr. 1–14.
3. *Ateitis*, 1943, nr. 1–303; 1944, nr. 1–152.
4. Blynas, Zenonas. *Karo metų dienoraštis 1941–1944 m.* Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2007.
5. *Darbininkų žodis*, 1940, nr. 1–48, 1941, nr. 1–144.

6. *Darbo Lietuva*, 1940, nr. 1–134.
7. „Derliaus šventė Vilniuje“, *Naujoji Lietuva*, 1941 11 25, p. 4.
8. *Generolo gydytojo Vlodo Nagiaus Nagevičiaus gyvenimo ir darbų apžvalga*. Sudarė ir redagavo Balys Matulionis. Putnam: V. Nagevičienė, 1962.
9. Gudaitis, Jonas. *Vargo paukščiai. Atsiminimai*. Kaunas: Naujasis lankas, 2013.
10. *I laisvę*, 1941, nr. 1–161; 1942, nr. 1–305.
11. *I pagalbą*, 1940, nr. 1–5, 1941, nr. 1–3.
12. *I pagalbą agitatoriams*, nr. 2. Kaunas: LTSR valstybinė leidykla, 1941.
13. „Iškilmės Kaune“, *Naujoji Lietuva*, 1941 11 25, p. 4.
14. *Kauener Zeitung*, 1941, nr. 1–67; 1942, nr. 1–306; 1943, nr. 1–307; 1944, nr. 1–153.
15. Kino kronika „Tarybų Lietuvoje“. Žiūrėta 2014 m. kovo 10 d. <http://www.e-kinas.lt/objektas/kinas/3462/tarybu-lietuvoje>.
16. *Komjaunimo tiesa*, 1940, nr. 1–122, 1941, nr. 1–145.
17. *Komunalinis ūkis*, 1940, nr. 1–3; 1941, nr. 1–5.
18. Matulionis, Jonas. *Neramios dienos*. Toronto: „Tėviškės žiburiai“, 1975.
19. Nabažas, Jonas. *Dienoraščiai 1922–1945*. Vilnius: Lietuvos kompozitorių sąjunga, 2007.
20. *Naujoji sodyba*, 1941, nr. 1–7, 1942, nr. 1–12, 1943, nr. 1–12, 1944, nr. 1–12.
21. Paleckis, Justas. *Dviejuose pasauliuose. Atsiminimai*. Vilnius: Vaga, 1983.
22. Raštikis, Stasys. *Kovose dėl Lietuvos. Kario atsiminimai*, II dalis. Vilnius: Lituanius, 1990.
23. *Savaitė*, 1940, nr. 1–23, 1942, nr. 1–28, 1943, nr. 4–50, 1944, nr. 1–25.
24. Speer, Albert. *Trečiojo Reicho viduje*. Iš vokiečių kalbos vertė Ieva Sidaravičiūtė. Vilnius: Obuolys, 2013.
25. Stonys, Jonas. „Aš mačiau iš kur atsirado toji „tautos valia“. (Ištraukos iš dienoraščio)“. In *Juodųjų dienų sakmės*, 7–55. Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido tyrimų centras, 2001.
26. *Tarybų Lietuva*, 1940, nr. 1–80; 1941 nr. 1–145.
27. „Tėviškės muziejus bus prie Pažaislio miško? Kokioje būklėje šis klausimas dabar yra“. *Lietuvos aidas*, 1938 08 06 (351), p. 4.
28. *Tiesa*, 1940, nr. 1–174; 1941, nr. 1–151.
29. „Transatlantinių didvyrių figūras atliedins Kaune. Patvirtinta paminklo Dariui ir Girėnui statymo vieta“, *Lietuvos aidas*, 1939 06 10 (286), p. 3.
30. Vizbaras, Feliksas. Dienos mintys: naujas senovinių pastatų muziejus, *Lietuvos aidas*, 1935 03 13 (59), p. 2.
31. „Каунас. В демонстрации участвовало 125 тысяч“, *Правда*, 1941 05 03, p. 4.
32. „Столицы братских республик торжественно одпраздновали XXIII годовщину Октябрьской революции“, *Правда*, 1940 11 07, p. 4.

II. Literatūra

1. Anderson, Benedict. *Įsivaizduojamos bendruomenės. Apmąstymai apie nacionalizmo kilmę ir plitimą*. Iš anglų kalbos vertė Aušra Čižikienė. Vilnius: Baltos lankos, 1999.
2. Antanavičiūtė, Rasa. „Politinės galios simboliai Vilniaus viešojoje erdvėje 1895–1953 metais“. Daktaro disertacija, Vilniaus dailės akademija, 2015.
3. ———. „Urban Development in Vilnius during the Second World War“. In *Dailės istorijos studijos*. T. 5, *Art and Artistic Life during the Two World Wars*. Sudarė Giedrė Jankevičiūtė, Laima Laučkaitė, 319–350. Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas, 2012.
4. Ashcroft, Bill, Gareth Griffiths ir Helen Tiffin. *Key Concepts on Post-Colonial Studies*. London, New York: Routledge, 2007.
5. Baločkaitė, Rasa. „Sovietinio laikotarpio kasdienybės – išgyvenimo strategijos ideologijų sankirtose“. *Sociologija. Mintis ir veiksmai* 1 (38) (2016): 8–22, doi: <http://dx.doi.org/10.15388/SocMintVei.2015.2.9864>.
6. *Baltic Postcolonialism*. Sudarė Violeta Kelertas. Amsterdam, New York: Rodopi, 2006.
7. Barnes, Trevor. J. ir Claudio Minca. Nazi Spatial Theory: The Dark Geographies of Carl Schmitt and Walter Christaller. *Annals of the Association of American Geographers* 3(103) (2013): 669–687.
8. Baužienė, Morta. „Architektas Steponas Stulginskis (1908–1995)“. *Samogitia* 3 (2007): 20–23.
9. Bell, Catherine. *Ritual Theory, Ritual Practice*. 2nd ed. Oxford: Oxford University Press, 2009.
10. Bražiūnas, Mantas. „Legalios spaudos ir valdžios santykis Lietuvoje vokiečių okupacijos metais“. *Žurnalistikos tyrimai. Mokslo darbų žurnalas (Komunikacija ir informacija)* 7 (2014): 195–218.
11. Brooks, Jeffrey. *Thank You, Comrade Stalin! Soviet Public Culture from Revolution to Cold War*. Princeton, New York: Princeton University Press, 2000.
12. Bubnys, Arūnas. *Vokiečių okupuota Lietuva (1941–1944)*. Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimų centras, 1998.
13. Clark, Katerina. „Socialist Realism and Sacralizing of Space“. In *The Landscape of Stalinism: The Art and Ideology of Soviet Space*, ed. Evgeny Dobrenko ir Eric Naiman, 3–18. Seattle: University of Washington Press, 2011.
14. Cohen, Jean-Louis. „When Stalin meets Haussmann“. In *Art and Power. Europe under the Dictators 1930–45*. Compiled and selected by Dawn Ades, Tim Benton, David Elliott ir Iain Boyd White, 246–248. London: Thames and Hudson, 1995.
15. Dieckmann, Christoph. *Deutsche Besatzungspolitik in Litauen 1941–1944*, Bd. 1–2. Göttingen: Wallstein Verlag, 2011.

16. ———. „Savivaldos politikos galimybės vokiečių okupuotoje Lietuvoje 1941–1944 metais“. In *Lietuva Antrojo pasaulinio karo metais*. Sudarė Arvydas Anušauskas ir Česlovas Laurinavičius. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2007, p. 125–134.
17. Diefendorf, Jeffry M. „Planning for the Mark Branderburg and for Prague during the Third Reich“. *Planning Perspectives* 26, nr. 1 (2011): 91–103.
18. Drėmaitė, Marija, Vaidas Petrusis ir Jūratė Tūtlytė. *Architektūra sovietinėje Lietuvoje*. Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2012.
19. Dusevičiūtė, Gintarė. „Metinių švenčių diskursas Lietuvos periodikoje 1940–1941 m. pirmosios sovietinės okupacijos metais“. *Res Humanitariae* 13, nr. 1 (2013): 124–135.
20. Edelman, Murray. *Politinio spektaklio konstravimas*. Iš anglų kalbos vertė Algirdas Degutis. Vilnius: Eugrimas, 2002.
21. Hoffmann, David Lloyd. *Cultivating the Masses. Modern State Practices and Soviet Socialism, 1914–1939*. Ithaca, London: Cornell University Press, 2011.
22. Yekelchik, Serhy. *Stalin's Citizens – Everyday Politics in the Wake of Total War*. Oxford: Oxford University Press, 2014.
23. Jankevičiūtė, Giedrė. „Dailė kaip propaganda 1939–1941 metais“. *Darbai ir dienos* 52 (2009): 121–139.
24. ———. „Lietuvos dailė vokiečių okupacijos metais (1941–1944)“. *Menotyra* 14, nr. 2 (2007): 60–83.
25. ———. „Lietuva 1939–1944 m.: valdžios ženklai“. *Menotyra* 16, nr. 3/4 (2009): 130–149.
26. ———. *Po raudonąja žvaigžde: Lietuvos dailė 1940–1941 m.* Vilnius, 2011.
27. Jankevičiūtė, Giedrė ir Laima Laučkaitė. *Okupacijos realijos: Pirmojo ir Antrojo pasaulinių karų Lietuvos plakatai*. Vilnius: Vilniaus grafikos meno centras, 2014.
28. Jurevičiūtė, Aušra. „Karo muziejaus vaidmuo kuriant švenčių tradicijas Kaune 1921–1930 m.“. *Kauno istorijos metraštis*, 9 (2008): 169–201.
29. ———. „Vytauto Didžiojo karo muziejus nacių okupacijos metais 1941–1944 m.“. *Kauno istorijos metraštis* 16 (2016): 167–194.
30. Kazus, Igor A. „The Great Illusion“. In *Art and Power. Europe under the Dictators 1930–45*. Compiled and selected by Dawn Ades, Tim Benton, David Elliott ir Iain Boyd White. London: Thames and Hudson, 1995: 189–194.
31. Kertzer, David I. *Ritual, Politics and Power*. New Haven, London: Yale University Press, 1988.
32. Król, Eugeniusz Cezary. *Propaganda i indoktrynacja narodowego socjalizmu w Niemczech 1919–1945. Studium organizacji, treści, metod i technik masowego oddziaływania*. Warszawa: Oficyna Wydawnicza RYTM, 1999.

33. Lane, Christel. *The Rites of Rulers: Ritual in Industrial Society – the Soviet Case*. Cambridge: Cambridge University Press, 1981.
34. Lefebvre, Henri. *The Production of Space*. Translated by Donald Nicholson-Smith. Oxford, Cambridge: Blackwell, 1991.
35. *Lietuva Antrojo pasaulinio karo metais*. Sudarė Arvydas Anušauskas ir Česlovas Laurinavičius. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2007.
36. *Lietuva 1940–1990: okupuotos Lietuvos istorija*. Vyriausiasis redaktorius Arvydas Anušauskas. 2-asis leidimas. Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimų centras, 2007.
37. Liulevicius, Vejas Gabriel. *The German Myth of the East: 1800 to the Present*. Oxford, New York: Oxford University Press, 2009.
38. ———. *War Land on the Eastern Front: Culture, National Identity and German Occupation in World War I*. Cambridge: Cambridge University Press, 2000.
39. Mažeikis, Gintautas. *Propaganda ir simbolinis mąstymas*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2010.
40. ———. „Sovietinis propagandinis formalizmas ir ritualai: kritinės hermeneutikos metodas jų interpretacijai“. *Politikos mokslų almanachas* 16 (2014): 7–43.
41. O’Shaughnessy, Nicholas. „Selling Hitler: Propaganda and the Nazi Brand“. *Journal of Public Affairs* 9 (2009): 55–76.
42. Petrone, Karen. *Life Has Become More Joyous, Comrades*. Indiana-Michigan Series in Russian and East European Studies. Bloomington: Indiana University Press, 2000.
43. Petrulis, Vaidas. „Gyvenamasis namas darbininkams ir tarnautojams“. *Architektūros ir urbanistikos tyrimų centras*. Žiūrėta 2016 m. sausio 19 d. <http://www.autc.lt/lt/architekturos-objektai/1044>.
44. *The Post-Colonial Studies Reader*. Edited by Bill Ashcroft, Gareth Griffiths ir Helen Tiffin. 2nd ed. London, New York: Routledge, 1995.
45. Rolf, Malte. *Soviet Mass Festivals, 1917–1991*. Translated by Cynthia Klohr. Pittsburgh: University of Pittsburgh Press, 2006.
46. ———. „Die Feste der Macht, und die Macht der Feste. Fest und Diktatur – zur Einleitung“. *Journal of Modern European History: Dictatorship and Festivals* 4 (2006): 39–59.
47. Safronovas, Vasilijus. *Nacionalinių erdvių konstravimas daugiakultūriniam regione: Prūsijos Lietuvos atvejis*. Vilnius: UAB „Baltijos kopija“, 2015.
48. Safronovas, Vasilijus. *Praeitis kaip konflikto šaltinis. Tapatybės ideologijų konkurencija XX a. Klaipėdoje*. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2011.
49. Sartori, Rosalind. Stalinism and Carnival: Organisation and Aesthetics of Political Holidays. In *The Culture of Stalin Period*. Edited by Hans Günter, 41–77. New York: St. Martins Press, 1990.

50. Schlögel, Karl. *Teroras ir svajonė. Maskva, 1937-ieji*. Iš vokiečių kalbos vertė Valdemaras Kvietkauskas. Vilnius: Tyto alba, 2013.
51. *Secular Ritual*. Ed. Sally F. Moore and Barbara G. Myerhoff. Amsterdam: Van Gorcum, 1977.
52. Senn, Alfred Erich. *Lietuva 1940: revoliucija iš viršaus*. Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimų centras, 2009.
53. Sirutavičius, Vladas. Šventės nacionalizavimas. „Tautos šventės“ atsiradimas Lietuvos Respublikoje XX amžiaus 4-ajame dešimtmetyje. *Lietuvių Atgimimo istorijos studijos: Nacionalizmas ir emocijos* 17: (2001): 133–145.
54. Soja, Edward W. *Postmodern Geographies. The Reassertion of Space in Critical Social Theory*. London, New York: Verso, 1989.
55. Śleszyński, Wojciech. *Okupacja sowiecka na Białostocczyźnie w latach 1939–1941. Propaganda i indoktrynacja*. Białystok: Agencja Wydawnicza Benkowski, Białostockie Towarzystwo Naukowe, 2001.
56. Tauber, Joachim. „The View from the Top: German Soldiers and Lithuania in the Two World Wars“. In *Forgotten Pages in Baltic History – Diversity and Inclusion*. Edited by Martyn Housden ir David J. Smith, 211–238. Amsterdam, New York: Rodopi, 2011.
57. Viliūnas, Giedrius. „Vytauto Didžiojo kultas tarpukario Lietuvoje“. *Lietuvių Atgimimo istorijos studijos: Nacionalizmas ir emocijos* 17 (2001): 68–102.
58. Welch, David. *The Third Reich. Politics and Propaganda*. London, New York: Routledge, 2002.
59. Wilson, William John. „Festivals and the Third Reich“. Daktaro disertacija, Ontario McMaster University, 1994.
<https://macsphere.mcmaster.ca/bitstream/11375/15589/1/Wilson%20William.pdf>.
60. *История советской архитектуры (1917–1957 г. г.)*. Редактор Н. П. Былинкин [et al.]. Москва: Стройиздат, 1985.

PRIEDAI

1. Komisijos Kauno gatvių ir kitiems pavadinimams keisti posėdžio protokolas, 1940 08 10, LYA, f. 1771, ap. 1, b. 221, l. 6–7⁴⁷⁹.

[l. 6] Kauno miesto gatvių, aikščių ir kitų viešų įrengimų pavadinimams pakeisti projektui sudaryti Komisijos 1940 m. rugpjūčio mėn. 10 d. posėdžio

PROTOKOLAS

Dalyvauja: K.M.S.⁴⁸⁰ Sekretorius J. Gelžinis, Profesinių Sąjungų Biuro atstovas Juozas Krasauskas, Lituanistikos Instituto atstovas prof. P. Skardžius⁴⁸¹, Gatvių grindikų atstovas Juozas Pavilionis ir Statistikos Biuro vedėjas Bilveisas. Kviestas L.K.P.⁴⁸² atstovas neatvyko.

Komisija, susipažinusi su dabartiniais Kauno gatvių pavadinimais, radoreikalinga greičiausiai laiku dalį pavadinimų pakeisti. Daugelis gatvių, aikščių ir kitų įrengimų pavadinta reakcingais ar šiaip jau neatitinkančiais naujos sovietinės santvarkos dvasiai vardais. Iš kitos pusės Komisija laiko reikalingu pagerbti didžiuosius darbininkų klasės mokytojus ir kovotojus dėl žmonijos progreso *ir socializmo* pavadinant jų vardais geriausias Kauno gatves ir kitas vietas. Komisija, turėdama galvoje, kad Kauno miestas plėsis, jo dabartiniai pakraščiai pasipuoš naujais moderniškais kvartalais, kad bus einama prie panaikinimo skirtumo tarp miesto centrinio rajono ir pakraščių, nutarė apsiriboti tiksliai reakcingų vardų pašalinimu ir jų pakeitimu tinkamesniais ir suteikimu geriausių vardų geriausioms gatvėms.

Komisija nutarė pasiūlyti Kauno miesto sekamų gatvių, aikščių ir kitų viešų įrengimų pavadinimus pakeisti šitaip:

1. Bažnyčios gatvę – Mokslo gatve.
2. Benediktinių gatvę – Knygnešių g.
? 2a. Čiurlionies g. (žiūr. eil. N 32) – Stoties g.
- ? 3. Duonelaičio gatvę (žiūr. eil. N 24) – Lenino prosp.
- ? 4. Darbininkų gatvę – Valstiečių g.
5. Gedimino gatvę – Fridricho Engelso g.
6. Gen. Bulotos gatvę – Grindikų g.

⁴⁷⁹ Protokolas atspausdintas mašinėle, su originaliais posėdžio dalyvių parašais. Dokumentas buvo nusiųstas į LKP CK. Jų atstovas protokolą pakomentavo, įrašydamas pastabas ranka. Be to, jis išbraukė kai kurias dokumento vietas. Komentarų autorius nenustatytas. Publikacijoje rankraštinės pastabos išskirtos kursyvu. Originalo kalba ir rašyba netaisyti.

⁴⁸⁰ K. M. S. – Kauno miesto savivaldybė.

⁴⁸¹ Pranas Skardžius (1899–1975) – kalbininkas, Kauno ir Vilniaus universitetų dėstytojas. 1944 m. pasitraukė į Vakarus.

⁴⁸² L. K. P. – Lietuvos komunistų partija.

7. Goštautų gatvę – Dr. A. Domaševičiaus g.
8. Griunvaldo gatvę – Juozo Greifenbergerio g.
9. Gudyno g. (*jau pakeista*) – *Mažeikos g.*
10. Italijos gatvę – Spartako g.
11. Ješiboto g. – Birobidžano g.
- ? 11a. *Jablonskio (ž. 17b) – Pereco g.*
- ? 12. Jonavos gatvę – Darbininkų g.
13. Juozapavičiaus pr. – Karolio Požėlos prosp.
- ? 14. Kanto g. – Majakovskio g.
15. Kęstučio g. – Maksimo Gorkio g.
16. Karmelitų g. – Adomo Mickevičiaus g.
17. Lukšio g. – Kosto Kalinausko g.
- ? 17a. *Mickevičiaus g. – Vinco Kapsuko g.*
- 17b. *Miško g. – Jono Jablonskio g.*
- [l. 7] 18. Maironio g. – Juliaus Janonio g.
19. Muziejaus g. – Maironio g.
20. Nepriklausomybės a. – Spalių Revoliucijos aikšte
21. Napoleono g. – Paryžiaus Komunos g.
22. *Parodos g. – Čiurlionies g.*⁴⁸³
23. Prezidento g. (*pakeista*) – *Kalinino g.*⁴⁸⁴
24. Putvinskio g. – *Duonelaičio g.*⁴⁸⁵
- ? 24a. *Ožėškienės g. – Vinco Krėvės g.*
25. Prisikėlimo aikštė – Lenino aikštė⁴⁸⁶.
26. Radvilėnų pl. – Komunarų pl.
27. Rotušės aikštė – Tarybų /arba Sovietų/ aikšte
28. Sapiehos Leono g. (*pakeista*) – Gegužės Pirmosios g.
29. Savanorių prosp. (*pakeista*) – Raudonosios Armijos prosp.
30. Seminarijos g. – Griunvaldo g.⁴⁸⁷
31. Sinagogos g. – Šolemo Aleichumo g.
32. Salantiškio Izr. g. – Giršo Presmano g.
33. Stulginskio g. – Rafalio Čarnio g.
34. Vasario 16 d. g. (*pakeista*) – Liepos 21 d. g.

⁴⁸³ Įrašyta išbraukus mašinraščio eilutę: „K. Petraukso g. – Penktųjų Metų g.“

⁴⁸⁴ Įrašyta išbraukus mašinėle užrašytą pavadinimą: „Donelaičio g.“

⁴⁸⁵ Įrašyta išbraukus mašinėle užrašytą pavadinimą: „Vinco Kapsuko g.“

⁴⁸⁶ Visa eilutė išbraukta ranka.

⁴⁸⁷ Visa eilutė išbraukta ranka.

35. Vienybės aikštė – Kominterno aikštė.
36. Vaidoto g. – Kazio Giedrio g.
37. Petro Vileišio aikštė (*pakeista*) – Raudonąja aikštė⁴⁸⁸.
38. Vijukų Kojelavičių g. – priskirti prie Tarybų aikštės.
39. Vytauto prosp. – Karolio Markso pr.
40. Vytauto Parkas (*pakeista*) – Liaudies parku.
41. Gen. Žukausko g. – Juozo Gerulio g.

Be to Komisija randa tikslingu: Vytauto Didžiojo tiltą per Nemuną pavadinti Aleksoto tiltu, Petro Vileišio tiltą per Nerį – pavadinti Vilijampolės tiltu.

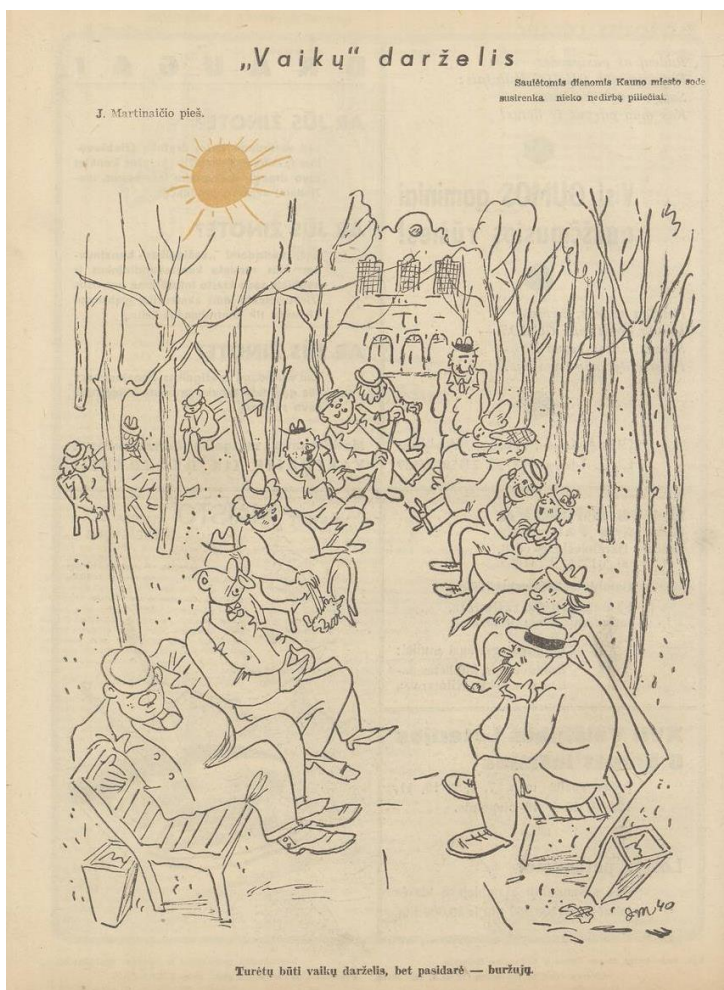
J. Gelžinis
J. Bilveisas
J. Krasauskas
Pr. Skardžius
J. Pavilionis

Su klaustuku pažymėjau tas vietas, kur, mano nuomone, kol kas nereikėtų keisti. Be to reikia kokią nors gražią gatvę, ar aikštę, ar parką (gal Vytauto Parką) pavadinti Sverdlovo vardu. Apie tai prašė iš Maskvos. Laišką, kuriame, prašo įamžinto Sverdlovo vardą, perdaviau dr. Paleckiui.

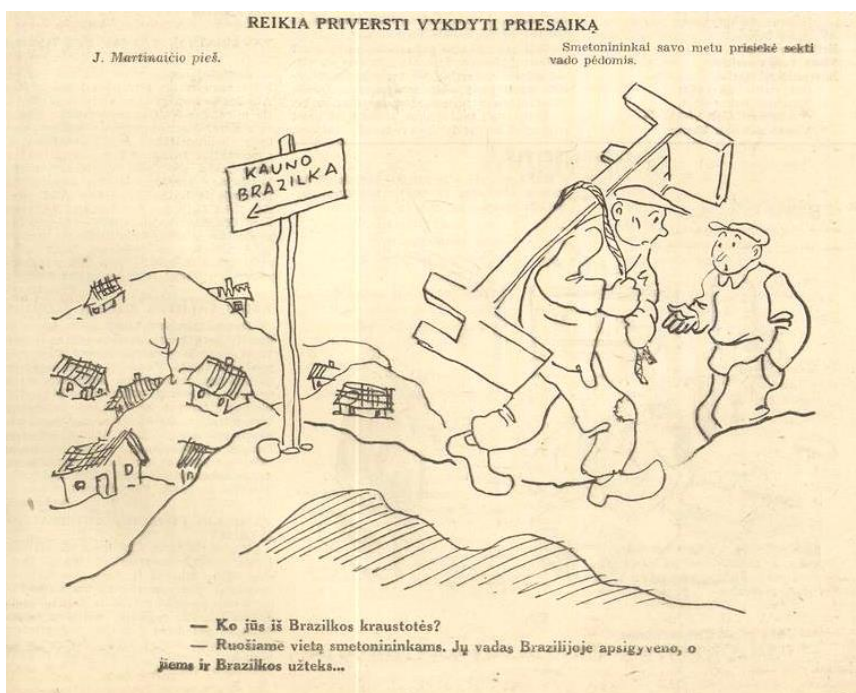
[...] 4. IX /40

⁴⁸⁸ Matyt, pakeitimas taip ir neįsigaliojo. 1940 m. rudenį spaudoje aikštė vis dar vadinta P. Vileišio vardu.

2. Ilustracijos

1. Karikatūra iš žurnalo *Šluota* 9 (1940), 144.

2. Karikatūra iš žurnalo *Šluota* 8 (1940), 123.

POEZIJA PROZOJE

Paskutiniu metu laikraščiai labai dažnai mini Jullij Janonį ir jo kūrybą, tačiau buvusi anksčiau Juliaus Janonio varde gatvė neatstatoma ir kita gatvė tuo vardu nepavadinama.

K. Petrikaitės pieš.

— Nejaugi Kaune niekur nėra vietos tai iškabai?!..

4. Mitingas P. Vileišio aikštėje 1940 m. liepą. *LYA*, f. 16895, ap. 1, b. 29, l. 11.

5. Plakatas, kviečiantis į mitingą P. Vileišio aikštėje 1940 m. liepą. *LYA*, f. 16895, ap. 1, b. 29, l. 14.

6. Mitingas P. Vileišio aikštėje 1940 m. liepą (?). *LYA*, f. 16895, ap. 1, b. 29, l. 14.

7. Mitingas Laisvės alėjoje, prie Centrinio pašto, išrinkus Liaudies seimą. 1940 m. liepa. *LYA*, f. 16895, ap. 1, b. 29, l. 20.

8. Valstybės teatro fasadas 1940 m. liepą. VDKM. Iš knygos: Jankevičiūtė, *Po raudonąja žvaigžde*, 16.

9. Aviacijos diena Kaune, Aleksote. Iškilmių prezidiumas. 1940 m. rugpjūčio 18 d. LMAVB, Fig.1-3069.

10. SSRS oro laivyno dieną pirmą kartą paminėjus Lietuvoje ir aviacijos paradui pasibaigus Kauno aerodrome. 1940 m. rugpjūčio 18 d. Fot. P. Troškinas (?). *LNM*, ENeg 6415.

11. XXVI Tarptautinės jaunimo dienos minėjimas valstybiniam stadione Kauno stadione. 1940 m. rugsėjo 1 d. *LMAVB*, Fig.1-3070.

12. XXVI Tarptautinės jaunimo dienos minėjimas Kauno stadione. 1940 m. rugsėjo 1 d.
Fot. P. Troškinas. LNM, ENeg 4923/1.

13. Iškilminga eisena Tarptautinės jaunimo dienos proga. 1940 m. rugsėjo 1 d. LYA, f. 16895, ap. 1,
b. 29, l. 31.

14. Dekoracija 23-ųjų Spalio perversmo metinių proga. 1940 m. lapkričio 7 d. LCVA. Iš knygos: Jankevičiūtė, *Po raudonąja žvaigžde*, 56.

15. Dekoracija Spalio perversmo 23 metų sukakties minėjimui Kaune. 1940 lapkričio 7 d. VDKM, Fa-10945.

16. Dekoracija 23-ųjų Spalio perversmo metinių minėjimui Kaune. 1940 lapkričio 7 d.
Fot. Vytautas Augustinas. *LNM*, ENeg 38059.

17. Dekoracija Spalio perversmo 23 metų sukakties minėjimui Kaune. 1940 m. lapkričio 7d.
Fot. Vytautas Augustinas. *LNM*, ENeg 38063.

18. Dekoracija Spalio perversmo 23-iejų metinių minėjimui Kaune. 1940 m. lapkričio 7 d. Fot. Vytautas Augustinas. LNM, ENeg 39362.

19. Artilerijos paradas Kaune Spalio perversmo 23 metų sukakties proga. 1940 m. lapkričio 7 d. VDKM, Fa-684.

20. Kauniečių šventinė eiseną 1941 m. Gegužės 1-osios progą. *LYA*, f. 16895, ap. 1, b. 29, l. 25v.

21. „Fizkultūrininkės žengia sveikatos ir grožio keliu“. Iš žurnalo *Šeima* 5 (1941), 213.

22. 1941 m. Tarptautinės darbo dienos eitynių Kaune planas. LVA, f. 1771, ap. 1, b. 356, l. 9.

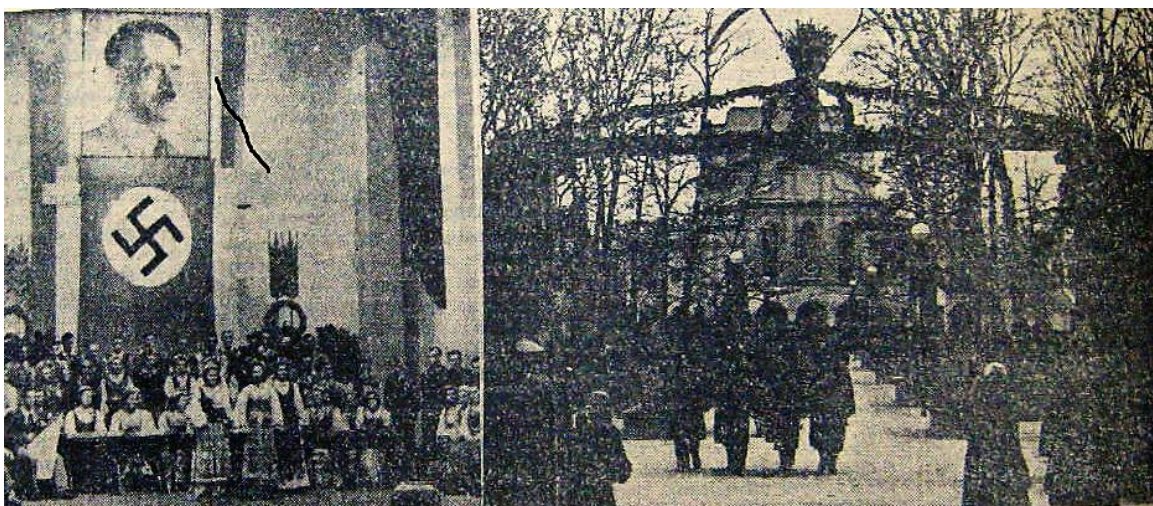
23. Šančių darbininkų kolonijos atidarymo ceremonija. Iš žurnalo *Komunalinis ūkis* 1 (1941), 26.

24. Vokiečių kareiviai 1941 m. žygiuoja Laisvės alėja. LCVA, nr. 28377.

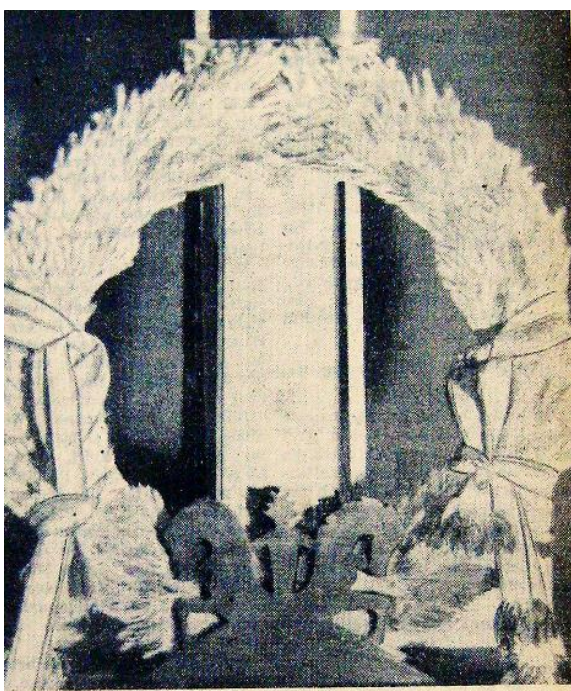
25. Pagerbimo ceremonija prie vokiečių karių kapų 1941 m. lapkričio 9 d. Kauno centrinėse kapinėse. Iš laikraščio *Į laisvę*, 1941 11 10, p. 6.

26. Derliaus šventė Kaune 1941 m. lapkričio 23 d. Iš laikraščio *Į laisvę*, 1941 11 24, p. 6.

27. Derliaus šventė Kaune 1941 m. lapkričio 23 d. Iš laikraščio *Kauener Zeitung*, 1941 11 25, p. 3.

28. Lietuvos generaliniam komisarui Theodorui Adrianui von Rentelnui įteiktas Derliaus šventės vainikas. Iš laikraščio *Kauener Zeitung*, 1941 11 23, p. 3.

GEGUŽĖS 1 D. DIRBANČIŲJŲ ŠVENTĖ

IŠKILMIŲ PROGRAMA KAUNE

Seštadienį, balandžio 29 d.

11–12 val. Suceigos visose įmonėse ir įstaigose.
18–20 „ Meno vakaras dirbantiems Jaunimo Teatre.

PROGRAMĄ ATLIEKA:
Operos ir baleto solistai, mišrus p. Martinonio vadovaujamas choras, Profesinės Sąjungos mandolinių orkestras, Pranešėjas p. Gandrimas.

Sekmadienį, balandžio 30 d.

10 val. Pamaldos katedroje-bazilikoje, Pamaldas transliuos Kauno radijas.
17 „ Vainikų uždėjimas ant Nežinomojo Kareivio kapo, pagerbiant darbo aukų atminimą.

Pirmadienį, gegužės 1 d.

7 val. Policijos ir invalidų orkestrai žadina miestiečius.
11 „ Generalinis Komisaras pagerbia nusipelnusius dirbančiuosius.

14 val. Spektaklis Reiche dirbančiųjų lietuvių vaikams Jaunimo Teatre. Alės Nakaitės vaidinimas „Žiogas ir skruzdės“.
14–16 val. Spektaklis prie Gegužės medžio prielais Miesto Komisarata, **PROGRAMĄ ATLIEKA:** Jungtiniai įmonių vyrų chorai: „Vytis“, „Spindulys“ ir „Perkūnas“. Navsytytės šokio institutas, tautinių šokių grupės, Jonušo orkestras.
17 val. Koncertas buv. Karininkų Ramovėje.

PROGRAMĄ ATLIEKA: Didžiojo Teatro solistai: Matulaitytė, Andrejevas; Simfoninis lietuvių policijos orkestras, Zdanavičiaus vadovaujamas. Pranešėjas Mikalauškas.
17 val. Ch. Lecococ operetės „Širdis ir ranka“ spektaklis Didžiąjame Teatre.
16–18 val. Seansai dirbantiems „Forum“, „Daina“ ir „Saturn“ kino teatruose.

Įėjimas į visus spektaklius nemokamas. Bilietus atsitiinti pas Profesinės Sąjungos įmonių atstovus.

29. 1942 m. Gegužės 1-osios iškilnių programa. Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos Nacionalinis publikuotų dokumentų archyvinis fondas (<http://www.epaveldas.lt/object/recordDescription/LNB/C1B0001320492> [žiūrėta 2017 02 05]).

ISSIVADAVIMO
ŠVENTĖ

Birželio 22 d. visa Lietuva atšventė metines iš bolševizmo išsivadavimo sukaktuves. Visas kraštas buvo šventiškai nusiteikęs ir pasijuošęs. Erie namų plevėsavo vėlavos, miestų gatvėse girdėjosi muzika ir maršėi šventiški papuošimai.

Ši diena Lietuviams yra kolerotipi reikšminga. Ji prisimena mums vieną sunkiausių ir nuožniausių bolševizmo vergijų, didžiausias aukas, suankinimus, terora, iširšinimus ir kitokius nelaimes, iš kurių prieš metus mus išvadavo narsieji vokiečių kariai. Todėl ši sukaktėis yra kartu ir padėkos pareiškimo diena mūsų išsivadavimui.

Viršuje: —
Generalinis Komisaras Kaune Dr. von Renteln sveikina su lietuvių savivaldos dalinių garbės kuopie.

Dešinėje —
Generalinis Komisaras Kaune Dr. von Renteln pagerbia dėl laisvės šviesius padėjimus ant Neklomo Karevio kapo vainiku.

Apatinėje —
Pirmasis Generalinis Tarėjas gen. Kubiliūnas pagerbia dėl laisvės šviesius prie Neklomo Karevio kapo.

kos pareiškimo diena mūsų išsivadavimui.

Birželio 22 d. kiekvienam mūsų priimta iš bolševikiško išsivadavimo metų padėryti reikalingas išvadas ir visas savo jėgas nukreipti į kovą prieš bolševizmą. Ištytingu, soliu ir išdiktumu darbu turime padėti greitai nusitolti nuo žemės paviršiaus bolševikiškąjį bliznybę. Jūs labiau dabar to turime siekti, kada Anglija su Amerika padėsio mūsų kraštą bolševikams atiduoti.

30. Birželio 22-osios minėjimas Kaune 1942 m. Iš žurnalo *Savaitė*, 1942, nr. 3, p. 2.

Birželio 22 d. didžiausias išsivadavimo iš bolševizmo metinės sukaktuvės įvyko Kaune, Karo Muziejaus sodoje. Iš išsivadavimo padėkoti Didžiojo Vokiečių Reicho Fiureriui ir maršalui kariuomenės susirinko tiksliai žmonių. Čia Pirmasis Generalinis Tarėjas gen. Kubiliūnas pareiškė protestą prieš Anglijos ir Amerikos planus vėl išduoti Lietuvą Musėval.

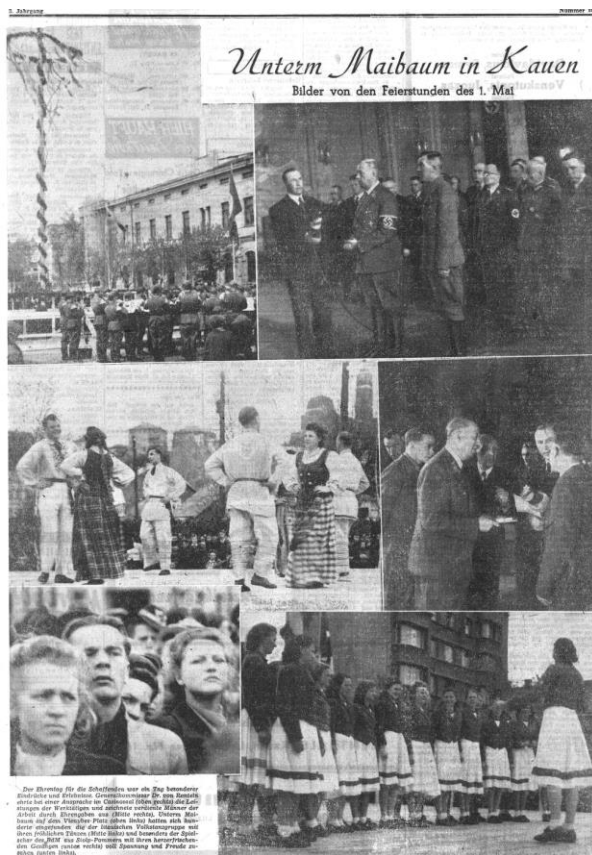
Dešinėje —
Kauno miesto kapinėse buvo pagerbti šviesieji per Passulini ir per dabartinį šarą vokiečių karini ir lietuvių korozolai. Ant šio kapo iškilmingai buvo padėti vainikai. Nuo vokiečių civilinės administracijos vainika padėjo Gener. Komisaras Dr. von Renteln, nuo vokiečių kariuomenės — pulk. Zehnpenning (deš. vainika) ir nuo lietuvių savivaldos — gen. Kubiliūnas.

Kairėje —
Dėl laisvės kritusius kovotojus Kauno kapinėse pagerbė aukštieji karinės, civilinės ir savivaldos pareigūnai, iš kairės: pulk. Zehnpenning, Generalinis komisaras Dr. von Renteln, SS brigadefiurer generolas Wysocki ir Pirmasis Generalinis Tarėjas gen. Kubiliūnas.

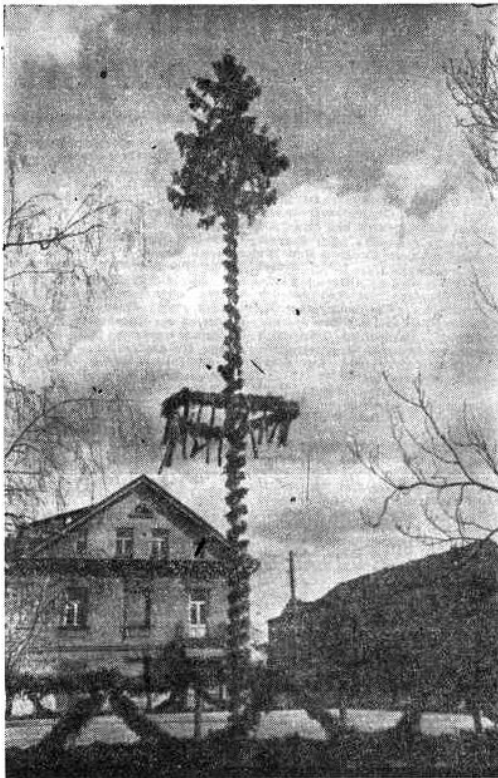
31. Birželio 22-osios minėjimas Kaune 1942 m. . Iš žurnalo *Savaitė* 3 (1942), 3.

32. 1942 m. Derliaus šventės Kauno miesto teatre fragmentai. Iš žurnalo *Savaitė* 18 (1942), 5.

33. 1943 m. Tarptautinė darbo diena Kaune. Fotomontažas iš laikraščio *Kauener Zeitung*, 1943 05 04, p. 8.

34. Gegužės 1-osios proga pastatyta dekoracija („gegužės medis“) Kaune 1944 m. Iš laikraščio *Kauener Zeitung*, 1944 05 04, p. 8.

RITD PARADAS
 Kaune viešai du Reicho Darbo Tarnybos daliniai liepos 9 d. surengė paradą. Karo Ministerijai. Šis šalinimas į mūsų kraštą. Daugumai jų šis, vyrų su karavais, paradas buvo labai įdomus. Kadangi vienas sventojai iki šiol mažiausiai penkis mėnesius, uniformoms šeimoms ruošimo spalvos uniformos ir egiarai RITD mokytis, į kurią dainas ir šitą šia, nimaš eina.
 Viršuje — Generalinis Komisaras Dr. von Benfels sveikina su Reicho Darbo Tarnybos vyrus. Šalia jo Oberarbeitsführer'is Koch, pak. Just ir Arbeitsführer'is Müller.
 A. Naraskevicius nuotr.
 Apačioje — Generalinis Komisaras Dr. von Benfels priima Reicho Darbo Tarnybos vyrų parodą Nuotrakode 2a laisvė į dešinę.
 Pirmasis Generalinis Tarybos gen. Komisaras, Generalinis Komisaras Dr. von Benfels, Oberarbeitsführer Koch, pak. Just ir Arbeitsführer Müller.
 A. Naraskevicius nuotr.
 Viršulyje — Lietuvių sąjauogos dalinio karvų. P. Kuzakauko pav.

35. Išlydėtuvės į Reicho darbo tarnybą 1942 m. liepos 9 d. Iš žurnalo *Savaitė* 5 (1942), 2.

36. Lietuvos saugumo srities komendanto Emilio Justo kalba prie Įgulos bažnyčios, išlydint Vermachto talkininkus 1943 m. kovo 20 d. Iš žurnalo *Naujoji sodyba* 3 (1943), 3.